

De toekomst is van iedereen

PvdA verkiezingsprogramma '86-'90

INLEIDING

1. De verkiezingen van 1986 gaan over werk en veiligheid, over sociale rechtvaardigheid en onze toekomst. Over de verplichting kans op werk te scheppen voor 800.000 werklozen. Over de wil om mensen met een uitkering niet te laten wegzakken onder de armoedegrens.

Over de bescherming tegen de bedreiging die uitgaat van steeds grotere spanning en de daarbij behorende bewapeningswedloop, maar ook over veiligheid in huis en op straat.

Nieuwe ontwikkelingen in wetenschap en techniek scheppen kansen als nooit tevoren om te voorzien in de basisbehoeften van iedereen aan voedsel, huizen, kleren en onderwijs, in eigen land en wereldwijd. Socialisme verzet zich tegen de beschamende situatie van armoede te midden van overvloed. Tegen de werkloosheid van velen, waar zoveel werk valt te verrichten.

De Partij van de Arbeid meent niet, dat de samenleving met blauwdrukken maakbaar is, maar ze wenst wel het idealisme en de strijdvaardigheid van velen te mobiliseren in de strijd tegen werkloosheid en verpaupering, stegen de verspilling van schaarse goederen voor militaire doeleinden, tegen het experimenteren met ruimtewapens, tegen opzichtige luxe, waar zovelen gebrek hebben of in onvrijheid leven.

2. De Partij van de Arbeid heeft dit program voor de periode 1986-1990, wat het sociaal-economisch gedeelte betreft, voorbereid op een congres in april 1985. De daar aangegeven lijnen zijn doorgetrokken. Het sluit in veel opzichten aan bij vroegere programs, maar het kent ook verschillen daarmee.

Stond het vorige program Eerlijk Delen (1982) sterk in het teken van het opvangen van de klappen die door de economische teruggang aan talrijke voorzieningen werden toegebracht, dit program houdt zich uitvoerig bezig met de middelen om onze ingezakte welvaart te herstellen, de groei van onze economie te bevorderen en de kansen die het beschikbaar komen van nieuwe technologie biedt, te benutten.

Nieuwe uitdagingen hebben zich aangediend. De vermindering van de economische groei dwingt tot een keuze van werk boven inkomen. Hervreiding en de verandering van karakter van veel arbeid vergen nieuwe organisatie van arbeid. Een activering van de democratie en decentralisatie zijn nodig, juist nu de afgelopen jaren harde, centralistische wetgeving haar intrede heeft gedaan. Het verlangen naar vereenvoudiging van wetgeving en betere controle op het overheidsbeleid verdient antwoord te krijgen. Selectieve groei, die de omgevingsrijkdom van het natuurlijke milieu niet aantast maar verbetert, verdient uitwerking en toepassing.

Er is een diep verlangen naar economische en financiële zelfstandigheid van mannen en vrouwen. Zij willen de kans hebben zelf vorm en inhoud te geven aan hun levensomstandigheden. De Partij van de Arbeid is van oudsher gericht op de beleving van solidariteit tussen mensen. Solidariteit kan echter nooit alleen het resultaat zijn van opgelegde verplichtingen, maar is een produkt van een vrijwillige keuze en het besef, dat niemand vrij is zolang de ander in onvrijheid leeft. Dat niemand onbekommerd in welvaart leven mag, zolang de ander het allernodigste ontbeert.

3. Sinds 1978 wordt ons land met een korte onderbreking (Van Agt-II) geregeerd door een coalitie van CDA en VVD. De ontwikkeling tussen 1978 en 1985 is in vele opzichten ontmoedigend geweest. De economie stagneerde. De werkloosheid steeg van 210.000 tot boven de 500.000. Het financieringstekort van de overheid steeg van 4% tot boven de 10% om daarna te dalen tot bijna 8%. Bezuinigingen van enkele tientallen miljarden werden uitgevoerd, waardoor het levenspeil van ambtenaren en van mensen met een uitkering fors werd verlaagd, terwijl het gehoopte effect voor onze economie goeddeels werd ongedaan gemaakt door een teruggang van de nationale bestedingen, die het economisch herstel afremde. Daardoor biedt onze economie een innerlijk tegenstrijdig beeld: een groot tekort van de overheid en een overschot op de betalingsbalans van 20 miljard.

De Partij van de Arbeid is er niet blind voor, dat de teruggang van de wereldhandel en de ernstige recessie in de jaren 1980-1982 een beperking van arbeidskosten en overheidsuitgaven noodzakelijk maakten. Tegen de wijze waarop de CDA/VVD-coalities onder Van Agt en Lubbers deze ingrepen hebben uitgevoerd, heeft de Partij van de Arbeid ernstige bezwaren ingebracht.

In de periode 1974-1977 valt het groeitempo van de productie in ons land sterk terug in samenhang met de vertraging in de groei van de wereldhandel. In de periode 1978-1984 blijft de groei van onze economie sterk achter bij wat op grond van de buitenlandse ontwikkelingen mogelijk was geweest.

Het oordeel over het gevoerde beleid van de CDA/VVD-kabinetten kan niet gunstig zijn. Dit beleid heeft het herstel vertraagd. Het heeft door eenzijdige nadruk op bezuinigingen op de collectieve uitgaven veel kostbaar weefsel van maatschappelijke samenhang beschadigd. De 'uitverdieneffecten' van het gevoerde beleid zijn groot geweest en hebben zich duidelijk gemanifesteerd. Er is thans duidelijk behoefte aan nieuw beleid.

4. De kritiek van de Partij van de Arbeid heeft zich in de eerste plaats gericht op het onvermogen een daling van de werkloosheid te bewerkstelligen.

De werkgelegenheid neemt in 1985 en 1986 dank zij arbeidsduurverkorting mondjesmaat toe, maar de werkloosheid neemt in deze jaren met inbegrip van 60.000 niet meer geregistreerde oudere werklozen niet af. Ze is onaanvaardbaar hoog.

De Partij van de Arbeid beschouwt een hogere economische groei en herverdeling van arbeid als hoofdpunten van een beleid dat aanzienlijk meer mensen moet inschakelen in het arbeidsproces. Om hogere groei te bereiken, is een stimulerend beleid nodig, nationaal en in Europees verband. Herverdeling van arbeid is een diepingrijpend proces, dat in eerste aanleg moet worden uitgevoerd door werknemers en werkgevers. Het vergt een overheidsbeleid, dat voorwaarden schept. Het betekent een inkomensverbetering voor degenen die door arbeidsduurverkorting werk krijgen, maar het vergroot op zichzelf het nationale inkomen niet. Dat zal moeten komen van het scheppen, niet van het verdelen van werk. Wel zullen door effectieve arbeidsherverdeling minder mensen afhankelijk worden van een uitkering, zodat de premielast kan dalen. Bovendien kan atv leiden tot produktiviteitsverbetering en zal onder andere door de gedaalde energieprijzen en lagere rente een zodanige rendementsverbetering optreden, dat de overheid haar financiële faciliteiten voor bedrijven kan verminderen. Het daarmee bespaarde geld kan worden bestemd voor een meer gericht economisch herstelbeleid. Iets, dat dringend noodzakelijk is.

Herbezetting met behoud van koopkracht van werknemers zal het uiterste vragen van medewerking van de vakbeweging, om stijging van de arbeidskosten te voorkomen.

De Partij van de Arbeid wil in de jaren 1986-1990 een investeringsprogramma uitvoeren van in totaal 8 miljard, vooral gericht op stadsvernieuwing, energiebesparing en verbetering van infrastructuur en milieu.

Een hogere aardgasinzet is stellig gerechtvaardigd nu de aardgasvoorraad zich veel gunstiger heeft ontwikkeld dan werd verwacht. Het program legt veel nadruk op middelen, die ertoe kunnen leiden, dat in de prijsverhouding tussen kapitaal en arbeid de inschakeling van arbeid relatief goedkoper wordt. Hoezeer een groei van ongeveer 3% wenselijk en mogelijk is bij een groei van de wereldhandel met 4 à 5%, een herstel van de hoge groeicijfers tussen 1950 en 1975 valt niet te verwachten. Daarom zijn een blijvend grotere arbeidsintensiteit van de productie van goederen en diensten en bevordering van kansrijke technologische en wetenschappelijke ontwikkelingen gewenst.

Het program besteedt meer dan eerder het geval was aandacht aan wenselijke veranderingen in de structuur van productie en dienstverlening: de prille aanzet van een industriebeleid, gericht op nieuwe produkten en het gebruik van nieuwe produktiemethoden moet een forse impuls krijgen, scholing en herscholing zullen een veel grotere plaats moeten gaan innemen in onderwijs en onderneming de doorstroming op de arbeidsmarkt moet ook daardoor worden bevorderd, er kan ruimte geschapen worden voor een veel groter aantal zelfstandigen, vooral in nieuwe vormen van dienstverlening, steun aan startende ondernemers moet een belangrijke plaats krijgen.

5. Sinds 1979 is de teruggang in beschikbaar inkomen het grootst geweest onder uitkeringsgerechtigden, omdat ze werkloos werden en omdat hun uitkeringen omlaag gingen. De last van de crisis is eenzijdig afgewenteld op de meest kwetsbare groepen in de samenleving. Daarom wil de Partij van de Arbeid de koppelingen herstellen. Een gelijke behandeling van lonen en uitkeringen. Een herstel van sociale zekerheid, waarin werklozen zo lang mogelijk een aan hun loon gerelateerde uitkering krijgen en waarin in het kader van het groei- en werkgelegenheidsbeleid de uitkeringen hij loonderving geleidelijk weer op 75% worden gebracht. Mede als gevolg van het inkrimpingsbeleid van de CDA/VVD-coalitie ligt het totaal van de nationale bestedingen nu beneden het peil van 1978. In geen enkel West-europees land zijn de nationale bestedingen zover achtergebleven als in ons land. Vele miljarden aan mogelijke economische groei zijn verloren gegaan. Dat kan de Partij van de Arbeid in de regering niet ongedaan maken. Daarom doet de Partij van de Arbeid op een enkele concreet aangegeven uitzondering na, geen beloften over het teruggedraaien van allerlei bezuinigingen. Wat wel kan, is werken aan een selectief groeibeleid en de opbrengsten daarvan eerlijker verdelen. Dat sluit verschillen naar verantwoordelijkheid binnen groepen niet uit. Het betekent echter geen vergroting van inkomensverschillen tussen werkenden en niet-werkenden, zoals VVD en CDA propageren en in 1984 en 1985 in praktijk hebben gebracht. Indien het groeibeleid slaagt en een hogere groei dan 2% wordt gerealiseerd, zal het mogelijk zijn in het kader van de koppeling de koopkracht van de uitkeringsgerechtigden en met name van de minima weer iets te verbeteren.

Sinds 1979 is die koopkracht voortdurend gedaald en door de stijging van de vaste lasten (huren en stookkosten) in feite nog sterker dan de koopkrachtcijfers aangeven.

6. De Partij van de Arbeid wil vasthouden aan het grondbeginsel van de verzorgingsstaat.

Dat is, dat de overheid medeverantwoordelijkheid aanvaardt voor werkgelegenheid en sociale zekerheid en wezenlijke collectieve voorzieningen. Dat verdraagt zich niet met het streven naar het zoveel mogelijk terugdringen van de overheidssector.

Dat betekent niet, dat de oplossing van de grote problemen alleen van de overheid wordt verwacht. Nog veel minder dat de Partij van de Arbeid zal willen berusten in een overmaat aan regelgeving en bevoogding als thans op verschillende gebieden bestaat.

Dit program kiest nadrukkelijk voor een vereenvoudiging van wetgeving. Het pleit tegen ingewikkelde en fraudegevoelige wetgeving als bij voorbeeld ten aanzien van de voordeurdelers door het kabinet-Lubbers is ingevoerd.

Het kiest voor een consequente decentralisatie van beleid. De gemeenten zijn onevenredig getroffen door bezuinigingen. Ze staan meer dan andere overheden dicht bij de burgers. De omvang van het ambtenarenapparaat op centraal niveau kan worden ingekrompen ten gunste van de werkingssfeer van gemeenten en van instellingen, die door daarbij betrokken burgers (clients) worden gedragen.

Er is ook een andere stijl van regeren nodig. Snelle beslissingen zijn nuttig, een beperking van het aantal adviesorganen is goed, maar steeds meer ontstaat het beeld, dat doelbewust over de hoofden van de mensen heen beslist wordt. De vakbeweging is keer op keer aan de kant geschoven, de maatschappelijke inspraak (brede maatschappelijke discussie over kernenergie) minachtend bejegend. De opvattingen van de maatschappelijke organisaties zijn met een beroep op het regeerakkoord amper ernstig genomen. Verplichte adviezen zijn niet afgewacht.

Een nieuwe regering zal de maatschappelijke dialoog moeten herstellen, maatschappelijke organisaties niet voorbijlopen, niet met de rug naar de vakbeweging staan, ernstig moeten streven naar een zo groot mogelijke consensus, ook tussen werkgevers en werknemers. Het programma stelt een aantal maatregelen voor dat de controlerende taak van het parlement kan versterken. De politiek zal nauwer aansluiting moeten vinden bij wat burgers bezighoudt. Het parlement zal meer volksvertegenwoordiging en minder mee-regeerder moeten zijn.

7. De afgelopen jaren is de criminaliteit angstwekkend gestegen. Mensen voelen zich daardoor bedreigd en ook de zogenaamde kleine criminaliteit is oorzaak van veel leed. De toeneming van de criminaliteit heeft van doen met het verlorengaan van oude, gesloten levensverbanden, met de ontstellende omvang van met name de jeugdwerkloosheid en met de vermindering van menselijke contacten, doordat veel automaten en apparatuur dienstverlening door mensen verdrongen hebben.

Het antwoord op de toegenomen criminaliteit kan niet alleen zijn strengere straffen en meer gevangenschappen, wel dienen politie en justitie zo te zijn uitgerust, dat ze hun taak behoorlijk kunnen vervullen. Een harde en consequente aanpak van fraude op alle niveaus is geboden. Het terugdringen van de wetsovertredingen op grote schaal vergt echter vooral een herstel van de betrokkenheid van mens en bij de gang van zaken om hen heen in de samenleving. In een situatie, waarin de overheid onvoldoende weerwerk biedt aan de massale jeugdwerkloosheid en allerlei sociale voorzieningen worden afgebroken, zal de zichtbare criminaliteit toenemen naast meer verborgen vormen van witte-boorden-criminaliteit. In een ontwikkeling waarin gevallen van fraude en machtsmisbruik aan 'de top' veelvuldig voorkomen, zal het respect voor de wet bij degenen, die over weinig middelen be schikken, niet worden bevorderd.

Criminaliteit zal over een breed front hardnekkig bestreden moeten worden. Door op herstel van aangebrachte schade gerichte straffen, door felle bestrijding van jeugdwerkloosheid, door stappen terug op de weg naar een goedkoop lijkende mechanisering van dienstverlening door bedrijfsleven en overheid.

8. De Partij van de Arbeid acht, mede ter wille van het slagen van herverdelen van werk, een opvoering van de lasten voor de burgers ongewenst. Ze verzet zich echter tegen een gedachtengang, die alle heil verwacht van de vrije markt en het opvoeren van de concurrentiestrijd om banen, inkomen, winsten en machtsposities(Ze keert zich tegen een herleving van het sociaal Darwinisme, gericht op het overleven van de sterksten. In de praktijk lijkt het er vaak op, dat werkloosheid ter beteugeling van de aanspraken van werknemers toch wel van waarde wordt geacht. Het lijkt alsof degenen, die werk en vooruitzichten hebben, de rijen sluiten om hun status af te schermen tegenover degenen, die met een lage opleiding er toch niet aan te pas komen. De samenvaal van werkloosheid met een beperkte opleiding, met het wonen in oude wijken, de achterstelling van etnische minderheden en de staat van sociale onvrede waarin veel jongeren verkeren, heeft de tendens te leiden tot het ontstaan van een nieuwe maatschappelijke achterhoede. Deze tendens naar vergroting van tegenstellingen en verscherping van polarisatie moet worden tegengegaan.

Het is de opdracht van een nieuwe regering door een meer rechtvaardige verdeling van werk en inkomen, van kennis en macht de samenhang in de samenleving te versterken en zo mogelijk te maken, dat meer mensen zich 'thuis' voelen in die samenleving.

9. Nederland heeft in de jaren '70 vooropgelopen in de hulpverlening aan de Derde Wereld en een conceptie aan de orde gesteld voor een nieuwe internationale economische orde. Veel van dat élan is verloren gegaan. In de Derde Wereld hebben zich veranderingen voltrokken en vertoont de onderontwikkeling grote verschillen. Maar de behoefte aan een dynamische aanpak van de gebleven gigantische ongelijkheid en achterstelling is onverminderd groot. De CDA/VVD-kabinetten hebben ontwikkelingssamenwerking naar de rand van de politiek geschoven. De Partij van de Arbeid zal haar opnieuw in het centrum van het beleid plaatsen.

Opkomen voor mensenrechten in de wereld werd eerder schamperend afgedaan als het opgeheven vingertje van Nederland. Maar geen mens is werkelijk vrij, zolang een ander onvrij is. De schending van mensenrechten vindt massaal plaats in veel landen in de westelijke invloedssfeer, in Oost-Europa en in Derde-Wereldlanden. Nederland moet kritisch staan tegenover de eigen situatie (etnische groepen, Tamils). Het mag niet zwijgen waar elders mensenrechten worden geschonden. Vredespolitiek zal ook altijd de mensenrechten-situatie in Oost-Europa aan de orde moeten stellen. Dat Nederland ver achterblijft in concrete druk op Zuid-Afrika vergeleken met landen als Frankrijk, Zweden en Canada is beschamend. Het program bevat tal van voorstellen, die het opkomen voor mensenrechten weer tot een herkenbaar beleid voor ons land kunnen maken.

Sinds Helsinki (1975) is de politiek van ontspanning tussen Oost en West in het slop geraakt en vervangen door een verhouding die sterk herinnert aan de koude oorlog. In het spoor daarvan is de bewapeningswedloop versneld, is de 'nucleaire overkill' opgevoerd zijn nieuwe offensieve strategieën ontwikkeld en hebben de bewapeningsuitgaven de omvang van duizend miljard dollar per jaar bereikt.

De Partij van de Arbeid heeft geweigerd mee te werken aan die versnelling van de wapenwedloop onder handhaving van haar medeverantwoordelijkheid in het Westerse bondgenootschap voor een toereikende, effectieve defensie-inspanning. Ze staat een beleid voordat de klemtoon legt op het defensieve karakter van militaire inspanning en strategie en is overtuigd dat alleen gedeelde veiligheid, waarbij de veiligheid van de tegenstander gezien wordt als een voorwaarde voor eigen veiligheid een remedie biedt tegen de steeds meer om zich heen grijpende

bewapeningswedloop. De vermindering van kerntaken en de afwijzing van de plaatsing van nieuwe kernwapens vormen een onderdeel van dat beleid.

De Partij van de Arbeid zoekt regeermacht om haar inzichten in het bondgenootschappelijk overleg en in de relatie tussen de supermachten tot gelding te brengen.

De vraag of Nederland door geen kruisraketten te plaatsen een ombuiging in de huidige wapenwedloop zal brengen is belangrijk. Die beslissing is een onderdeel van een verderstrekend beleid, dat gericht is op een kernwapenvrij Europa en een politiek van wapenbeheersing, die veel verder reikt en in het program is uiteengezet. Het is logisch, dat ook in dit verband de eigen taak van Europa in dit program meer kleur en relief krijgt dan eerder het geval was.

10. Het program is niet opgedeeld in afzonderlijke hoofdstukken voor belang rijke groepen in de samenleving. Het is ook geen program met beloften voor allerlei groepen. Het is wel opgesteld vanuit het inzicht, dat bij een verstandig rechtvaardig beleid de komende jaren veel vooruitgang kan worden geboekt voor de levensomstandigheden van onze bevolking. In deze zin doet het program in het bijzonder een beroep op de jongere generatie, om actief deel te nemen aan de politieke strijd. Door de economische crisis en het verlorengaan van de ontspanning in de wereldpolitiek overheersen vaak somberheid en uitzichtloosheid. Er lijkt weinig te veranderen, laat staan te verbeteren. Dit program onderstreept de kansen, die er zijn tot verandering. Het wil de toekomst niet overlaten aan industriële grootmachten of gevestigde belangen. De toekomst is niet het produkt van anonieme machten, maar van de keuze, die mensen elke dag maken in de politiek en in hun omgeving. De toekomst is van iedereen. Vandaag wordt beslist hoe morgen zal zijn. De Partij van de Arbeid doet een beroep op al degenen die een rechtvaardige, open en democratische samenleving willen, hun eigen toekomst gestalte te geven door hun politieke keuze.

Hoofdstuk 1. Binnenlands bestuur en justitie

Inleiding

In de verzorgingsstaat aanvaardt de overheid niet alleen verantwoordelijkheid voor handhaving van de rechtsorde, maar ook voor werkgelegenheid en sociale zekerheid en een veilig leefmilieu. In een eeuw rechtsontwikkeling in Nederland is het respect voor vrijheidsrechten en de waarborg van sociale grondrechten neergelegd in een stelsel van wetten en regels, waarin rechten en plichten van burgers jegens elkaar en van de overheid tot uitdrukking zijn gebracht. Dat stelsel, dat wel kan worden aangeduid als de sociale rechtsstaat, moet behouden blijven.

De sociale rechtsstaat moet verdedigd worden tegen pogingen vastgelegde rechten ter bescherming van afhankelijke groepen te laten vervallen en het recht van de sterkste vrij baan te geven. De sociale rechtsstaat wordt echter ook bedreigd door een overmaat van regelgeving en onduidelijke uitvoering, die onzekerheid scheidt voor burgers en ontduiking van wetgeving in de hand werkt. Door een veelheid en onoverzichtelijkheid van overheidsvoorschriften vervreemdt de burger van de wet en de overheid.

Behoud en ontwikkeling van een samenleving die in de overtuiging van haar burgers in de ware zin een democratische rechtsstaat is, vergen wetgeving waarin doeleinden, reikwijdte en normen helder en overzichtelijk zijn omschreven. Waar dat niet goed mogelijk is en eerst in de uitvoering rechtsregels inhoud kunnen krijgen, behoort zij onder behoorlijke democratische controle te staan. Dit veronderstelt decentralisatie van de uitvoering, hetzij naar de gemeente, hetzij naar democratisch geordende maatschappelijke instellingen en zal moeten leiden tot

reorganisatie van de rijksdienst en beperking van taken op het centrale niveau. Voorts dient wetgeving zo geformuleerd, dat zij gelijke behandeling van individuen en groepen garandeert, ongeacht hun geslacht, levensbeschouwing, sociale klasse, politieke gezindheid, etnische of culturele herkomst of seksuele voorkeur; zij dient de particuliere levenssfeer van individuele burgers en hun wijze van samenleven te respecteren en zo nodig te beschermen; zij dient zo doelmatig mogelijk te worden uitgevoerd en gehandhaafd.

Tegenover de verontrustende toeneming van criminaliteit, waaronder fraude en de ontduiking van wetgeving, zijn preventieve en strafmaatregelen geboden. Tegen de toeneming van zogenaamde kleine criminaliteit, die veelal het zwaarst drukt op de kwetsbare groepen in de samenleving, is door herstel van toezicht door personen in plaats van mechanische apparatuur en door het opleggen van herstel van aangebrachte schade een breed en volgehouden offensief noodzakelijk. Daarom is bezuiniging in de sfeer van rechtspleging en justitie ongewenst. Onoverzichtelijke regelgeving en ingewikkelde bureaucratische controle zijn slechts dan te vermijden en tegen te gaan, indien het primaat van de politieke besluitvorming wordt vergroot; door versterking van het parlement bij zijn mede wetgevende en controlerende taken; door grotere aandacht voor de effecten van overheidsmaatregelen in de samenleving; door stelselmatige decentralisatie naar het gemeentelijk bestuur; door waar mogelijk ruimte tot conflictvermijding en -beslechting te laten aan maatschappelijke partijen.

De Nederlandse rechtsorde geldt voor iedere ingezetene ongeacht etnische of culturele herkomst. Aan de leden van etnische minderheden dienen dan ook dezelfde burgerlijke en sociale rechten en plichten te worden toegekend als aan alle andere inwoners. Voorts moeten zij zich kunnen emanciperen en op voet van gelijkheid aan de samenleving deelnemen en uitdrukking kunnen geven aan eigen culturele identiteit.

1. Parlement en kiezer

De kiezers behoren in hogere mate een beslissende stem te hebben inzake de vorm en samenstelling van het kabinet. Daartoe geldt dat geen kabinetswisseling plaatsvindt zonder nieuwe verkiezingen. Wijziging van de Grondwet moet worden nagestreefd, ten einde:

- a. aan een gekwalificeerde minderheid in het parlement het recht toe te kennen parlementair onderzoek te initiëren;
- b. belemmeringen voor de verkiezingen van de burgemeester door de Gemeenteraad en de commissaris van de Koningin door de Provinciale Staten weg te nemen;
- c. de Eerste Kamer af te schaffen;
- d. vreemdelingen die langer dan vijf jaar legaal in Nederland verblijven, het recht te geven om hun stem uit te brengen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer en Provinciale Staten.

Om de samenhang in het regeringsbeleid te vergroten moet het kabinet bij zijn aantreden een beleids- en wetgevingsprogramma bij het parlement indienen. Het moet aan de jaarlijkse miljoenennota een beleidsnota toevoegen, waarin over de voortgang van het regeringsprogramma verslag wordt gedaan.

De invloed van het parlement op wetgeving en regeringsbeleid moet worden versterkt door:

- a. inschakeling van eigen deskundigen bij de voorbereiding van wetgeving en bij de financiële en beleidscontrole;
- b. het aantal adviescolleges te beperken en deze gelijkelijk dienstbaar te maken aan regering en parlement beide;
- c. zich, indien nodig, in het openbaar te doen inlichten door ambtenaren;

d. voorzieningen te treffen die stelselmatig onderzoek naar effecten van overheidsbeleid mogelijk maken.

2. Wetgeving en justitie

Nieuwe en bestaande wetgeving moet worden getoetst op de mogelijkheid haar daadwerkelijk en tegen zo gering mogelijke ambtelijke en financiële kosten uit te voeren en te doen naleven. Daartoe moeten aan de minister van Justitie naast de bevoegdheid ook de middelen worden verschafte tot effectief toezicht op eenvoud en overzichtelijkheid van regelgeving door de centrale overheid. Tevens dient voorzien te worden in een goede voorlichting aan de burger ter zake van nieuwe wetgeving.

Waar in wetten delegatie plaatsvindt aan lagere overheden of maatschappelijke instellingen, moet deze zo weinig mogelijk worden beperkt door nadere voorschriften ('pseudo-wetgeving').

Nieuwe wetten moeten in beginsel worden voorzien van een bepaling die beoordeling van effecten van die wetten na een bepaalde termijn voorschrijft, waarna afhankelijk van die beoordeling de werkingsduur van de betrokken wet kan worden beperkt.

De overbelasting van het openbaar ministerie en van de rechterlijke macht moet worden tegengegaan door:

- a. beperking van strafbepalingen in de wetgeving;
- b. voorrang te geven aan doelmatig preventief toezicht;
- c. doelgericht sepotbeleid;
- d. verbeterde bedrijfsorganisatie en -management en zo nodig personele uitbreiding bij de rechterlijke macht en het openbaar ministerie;
- e. vereenvoudiging van het burgerlijk procesrecht waarbij wordt onderzocht of de verplichte procesvertegenwoordiging in het bijzonder bij echtscheidingsprocedures kan worden teruggedrongen.

De mogelijkheden om delinquenten bij wijze van sanctie de toegebrachte schade te doen herstellen dan wel maatschappelijk nuttige diensten te doen verrichten moeten worden verruimd. De materiële en psychische zorg voor slachtoffers van delicten zal worden verbeterd; speciale aandacht gaat daarbij uit naar de slachtoffers van seksueel geweld. Het ondanks preventie en alternatieve sancties resterende tekort aan gevangenis capaciteit dient bij voorkeur te worden opgeheven met behulp van kleine inrichtingen. Er moet een open gevangenis voor vrouwelijke gedetineerden komen. Een goedwerkende reclassering vormt een bijdrage aan de noodzakelijke heropneming van ex-delinquenten in de maatschappij en wordt derhalve bevorderd. Discriminatie in al haar vormen moet worden bestreden. De huidige wetgeving op dit gebied zal op doelmatigheid en uitvoerbaarheid worden getoetst. De overheid zal het initiatief nemen tot onderzoek naar en sancties tegen organisaties en personen, die aanzetten tot rassen haat. Werk van organisaties die initiatieven ontplooiën tegen racisme en discriminatie, zoals de Anne Frank Stichting, wordt actief bevorderd. De overheid laat geen twijfel bestaan over haar anti-racistische gezindheid en instelling.

Naar de juridische en financiële gevolgen van een stelsel van wetgeving waarin de burger consequent als individu wordt behandeld, moet een onderzoek worden ingesteld.

De meerderjarigheidleeftijd wordt zo spoedig mogelijk bepaald op 18 jaar. Verbetering van de rechtspositie van minderjarigen krijgt speciale aandacht.

Euthanasie door artsen op nadrukkelijk verzoek van ongeneeslijke patiënten dient niet langer strafbaar te zijn. De voorwaarden waaronder een dergelijk verzoek kenbaar wordt gemaakt en ingewilligd kan worden, worden nader bij wet geregeld, waarbij onder andere te denken valt aan collegiale toetsing, controleerbaarheid en

zorgvuldigheid. Naar de voorwaarden waaronder het staken van de medische behandeling bij comateuze patiënten geoorloofd is, wordt een onderzoek ingesteld. Er komt met spoed een wettelijke regeling met betrekking tot het gebruik en de beveiliging van gegevensbestanden, met name ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer van de burger. Daarin worden garanties opgenomen ten aanzien van het recht van inzage en de wijziging van onjuiste of ten onrechte opgenomen gegevens. Het zogenaamde bordeelverbod wordt uit het Wetboek van Strafrecht geschrapt. Het voordeel trekken uit prostitutie wordt strafbaar gesteld. De bestaande financiële drempels voor de toegang tot de rechter worden onderzocht, hetgeen zo nodig tot bijstelling van de eigen bijdrage leidt. De rechtshulp en de toegang tot de rechter dienen voor de burgers met de laagste inkomens, dat wil zeggen ongeveer ter hoogte van het minimumloon, gratis te zijn.

3. Gemeenten en provincies

Provincies en vooral gemeenten moeten grotere beslissingsvrijheid krijgen voor een samenhangend beleid, toegesneden op eigen plaatselijke omstandigheden. Binnen één jaar na het aantreden van het kabinet wordt een taakstellend decentralisatieplan vastgesteld.

Voor de grootstedelijke agglomeraties, waar de behoefte bestaat aan een verdergaande regionale samenwerking dan op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen mogelijk of wenselijk is, wordt onderzocht of via speciale wetten een op deze agglomeratie toegesneden agglomeratiebestuur kan worden gevormd.

Door de grotere beslissingsvrijheid moeten provincies en gemeenten een aanzienlijk zwaardere rol krijgen in het overheidsbestuur overeenkomstig het adviesprogram 'Om een houdbare verzorgingsstaat'. Daartoe moet(en):

- a. de rijksoverheid zich bij wetgeving, planvorming en toezicht beperken tot hoofdlijnen van beleid, terwijl planprocedures drastisch worden gesaneerd;
- b. in het kader van decentralisatieplannen, de personele en de financiële middelen worden overgeheveld van rijksoverheid naar gemeenten en - waar nodig - naar provincies tegelijkertijd met taken en bevoegdheden. Uitgangspunt daarbij is dat initiatief en beleidsbevoegdheid bij gemeentebesturen berusten en dat de provincies zich beperken tot noodzakelijk toezicht, planning en coördinatie;
- c. bijzondere aandacht gaat naar de specifieke economische en culturele taken en de opeenstapeling van problemen in de vier grootste gemeenten waaraan, op basis van omschreven plannen, extra financiële middelen en zo nodig bestuursbevoegdheden worden toegewezen. Daarnaast dient een statuut tot stand te komen waarin over brede terreinen convenanten tussen het rijk en grote gemeenten worden gesloten, die een voortrekkersfunctie kunnen vervullen in de noodzakelijke decentralisatie van rijksniveau naar alle gemeenten;
- d. in het overheidsinvesteringsbeleid aanzienlijke ruimte worden geschapen voor investeringsprojecten van gemeentebesturen, bij voorbeeld in stads- en dorpsvernieuwing, energiebesparing, beheer en herstel van het milieu en technologie-ontwikkeling. Hierbij staan eerder goed beheer, verbetering en vernieuwing voorop dan het zoeken naar grootschalige projecten;
- e. geldmiddelen aan gemeenten beschikbaar worden gesteld zonder bureaucratische rompslomp, met rapportage achteraf;
- f. versterking van de provincie niet ten koste gaan van het lokaal bestuur; o.a. binnenprovinciale decentralisatie moet leiden tot versterking van het lokaal bestuur;
- g. er een onderzoek naar de werking van de onroerendgoedbelasting komen.

In de financiële verhouding tussen rijk en lagere overheden is de evenredige behandeling uitgangspunt, waarbij de effecten van decentralisatie buiten

beschouwing worden gelaten. De extra korting ten gevolge van de gedwongen toepassing van het profijtbeginsel mag niet worden voortgezet. In de komende regeerperiode zal de gemeentelijke bijdrage in de bijstandslasten geleidelijk door het rijk worden overgenomen door achtereenvolgens:

- de verdere stijging volledig te compenseren;
- de gemeenten met meer dan gemiddelde lasten extra te compenseren.

Bestaande specifieke uitkeringen moeten verder gesaneerd of, op basis van budgetfinanciering, in brede doeluitkeringen worden omgezet. Nieuwe specifieke uitkeringen mogen slechts tijdelijk van kracht zijn.

Gemeentelijke herindeling vindt plaats wanneer:

- a. gemeenten dit op basis van vrijwilligheid wensen of
- b. de landelijke en provinciale overheid op basis van een zorgvuldig onderzoek kunnen aantonen, dat voor een doelmatiger functioneren van (een) gemeente(n) herindeling noodzakelijk is.

Bij niet vrijwillige herindeling kunnen de betrokken gemeenten hiertegen in beroep gaan bij de afdeling Rechtspraak van de Raad van State. Alle lopende procedures m.b.t. gemeentelijke herindeling zullen aan bovengenoemde uitgangspunten worden getoetst. Een te vormen 'Raad voor het overheidspersoneel', waarin rijk, provincies, waterschappen en gemeenten op voet van gelijkwaardigheid zijn vertegenwoordigd, moet met de centrales van overheidspersoneel over de arbeidsvoorwaarden onderhandelen. De onderhandelingen moeten leiden tot een collectieve arbeidsovereenkomst op hoofdlijnen voor de overheidssector, waarna op onderdelen invulling kan plaatsvinden op de 'werkplaats' (rijk, provincie, gemeente, waterschap).

Gegeven het feit, dat het Fries door de rijksoverheid als tweede rijkstaal is erkend, zal via een wettelijke regeling de gelijkwaardigheid en gelijkberechtiging van beide rijkstalen (Nederlands en Fries) in Friesland gerealiseerd moeten worden. Het instituut Nationale Ombudsman wordt uitgebreid tot op gemeentelijk niveau.

4. Politie

De toenemende druk op de politie kan niet alleen worden opgelost door opvoering van de sterkte. Door veranderingen in de organisatie, opleiding en werkwijze van de politie moet meer tijd worden vrijgemaakt voor preventie en opsporing van strafbare feiten.

Meer aandacht dient te worden besteed aan de bestrijding van de zogenaamde kleine criminaliteit en aan de dienstverlenende taak, zodanig, dat het gevoel van veiligheid van de burgers wordt versterkt. Daarnaast dient op zorgvuldige wijze aandacht te worden besteed door de politie aan slachtoffers van delicten, in het bijzonder zedendelicten. Het contact met de burgers moet worden bevorderd door meer wijksgewijs te opereren. Naast gemeentelijke politiekorpsen zijn ter vervanging van de rijkspolitie, provinciale korpsen noodzakelijk waarbinnen het zwaartepunt in beleid en beheer ligt bij de betrokken gemeentebesturen.

Centrale beheersbevoegdheden moeten zoveel mogelijk worden toegekend aan de minister van Binnenlandse Zaken. Gespecialiseerde diensten moeten zoveel mogelijk worden ondergebracht bij gemeentelijke en provinciale korpsen.

Het aanstellingsbeleid ten aanzien van het aannemen van oudere mannen en vrouwen, vooral waar het gaat om 'herintreden' van vrouwen, dient te worden gestimuleerd. Het driehoeksoverleg tussen burgemeester, officier van justitie en de politieleiding dient een wettelijke grondslag te krijgen.

5. Vreemdelingen- en vluchtelingenbeleid

Nederland moet een duidelijk en een ruimhartig beleid voeren bij de toelating van vluchtelingen. Spontane asielzoekers aan de grens krijgen de gelegenheid om een asielverzoek in te dienen en hebben recht op bijstand van een advocaat. Indien tot uitzetting van een vreemdeling wordt besloten dient, behalve indien het verzoek kennelijk ongegrond is, in beginsel schorsende werking te worden verleend tot in laatste instantie over de uitzetting is beslist.

De toelatingsprocedure moet worden verbeterd door verkorting van de beslissingstermijnen, zonder dat daarbij wordt voorbijgegaan aan eisen van humaniteit en zorgvuldigheid. Gestreefd wordt naar het nemen van beslissingen ter zake binnen de periode van een jaar. Voorwaarde voor hereniging met het gezin - of vergelijkbare vaste relaties - is, dat de vreemdeling hier legaal verblijft. Elke rechtsongelijkheid van hier legaal verblijvende buitenlanders t.a.v. huwelijk en andere samenlevingsvormen, wordt opgeheven. Aan ten minste gedurende drie jaar in Nederland verblijvende buitenlandse jongeren die hun partner willen laten overkomen, mogen geen inkomenseisen gesteld worden.

Kosten voor bijstand, taallessen en maatschappelijke begeleiding, die gemeenten maken voor vluchtelingen over wier verblijf nog niet definitief besloten is, worden door het rijk geheel vergoed.

Vrijheidsbeneming op grond van de Vreemdelingenwet moet onder controle van de rechter worden gebracht. De betrokkene moet bijstand krijgen van een advocaat en zo nodig een beëdigde tolk. De wet AROB (Administratieve Rechtspraak Overheidsbeschikkingen) moet onverkort van toepassing zijn op vreemdelingenzaken.

De legitimatieplicht voor vreemdelingen moet zodanig worden versoepeld, dat melding aan het bureau binnen 24 uur mogelijk is, bij een redelijk vermoeden dat de vreemdeling een verblijfstitel heeft.

Illegaal verblijvende buitenlanders die niet bij een ziekenfonds of andere ziektekostenverzekering zijn aangesloten, hebben recht op intra- en extramurale hulp bij ziekte.

(Ex-)partners van vreemdelingen krijgen na twee jaar huwelijk of twee jaar verblijf in Nederland recht op een zelfstandige verblijfsvergunning. De groep Surinamers die in 1980 slachtoffer is geworden van de overgangsregeling en nu nog in Nederland verblijft, moet worden gelegaliseerd.

6. Minderheden

Bij het beleid jegens etnische en culturele minderheden moet geconcentreerde aandacht uitgaan naar die gebieden waarin zij samenleven met autochtone achterstandsgroepen. De zich daar opstapelende problemen van huisvesting, onderwijs en welzijn moeten geïntegreerd worden aangepakt met daartoe voldoende financiële middelen. Het gehele onderwijs- en vormingsaanbod wordt intercultureel gegeven. Daarnaast komen er voldoende mogelijkheden voor onderricht in de eigen taal en cultuur buiten de officiële schooltijd. Leerkrachten voor het onderwijs in eigen taal en cultuur worden bij voorrang geselecteerd uit reeds in Nederland aanwezige leden van etnische minderheden en zonodig opgeleid tot het voor bedoelde functies geldende niveau.

In het stelsel van volwasseneneducatie worden ruime faciliteiten geschapen voor alfabetisering, Nederlandse taal en kennis van de Nederlandse samenleving. Aan in Nederland geboren of opgroeiende kinderen van migranten moeten op voet van gelijkheid ontplooiingskansen geboden worden, waarbij specifieke aandacht uitgaat naar vrouwen en meisjes.

Regels en gebruiken met betrekking tot werving en selectie voor overheidspersoneel worden ontdaan van de belemmeringen, die tot gevolg hebben dat geschikte personen uit etnische minderheden niet in aanmerking komen voor overheids-functies. Het personeelsbestand van de overheid dient een afspiegeling te zijn van de multi-etnische samenleving.

Gericht beleid inzake opleiding en voorlichting dient de mogelijkheden van migranten tot zelfstandig ondernemerschap te bevorderen. De test naar vakbekwaamheid kan desgewenst in de eigen taal geschieden.

Organisaties van etnische minderheden moeten, voor zover dienstig aan hun maatschappelijke emancipatie, worden ondersteund. Wederzijdse voorlichting van, over en door etnische minderheden moet worden bevorderd en de tv-zendtijd dient daarom te worden uitgebreid

Ten behoeve van vrijwillige remigratie moeten faciliteiten geboden worden en maatschappelijke begeleiding in het land van herkomst, waaraan duidelijke voorlichting in het gastland vooraf dient te gaan - zulks in overleg met het herkomstland - bij huisvesting en arbeidsbemiddeling of zelfstandig ondernemerschap. Aanspraak op een faciliteitenregeling mag in beginsel niet afhankelijk zijn van leeftijd of arbeidssituatie. Deze factoren zijn wel van belang voor de omvang en duur van de materiële ondersteuning. In de ondersteuning van vrijwillige remigratie wordt voorrang verleend aan oudere langdurige werklozen en arbeidsongeschikten.

Remigranten moeten eenmalig een terugkeeroptie binnen een termijn van twee jaar krijgen. Bij minderjarigen gaat die termijn in bij het bereiken van de 18-jarige leeftijd. In de Europese Gemeenschap wordt krachtige steun verleend aan de geïntegreerde Middellandse-Zeeprogramma's, die tevens de terugkeer van werknemers beter mogelijk moeten maken.

Er wordt met spoed gewerkt aan een oplossing voor de inkomensproblematiek van 'alleenstaande' buitenlandse arbeiders in de RWW (Rijksgroepsregeling werkloze werknemers), die gezins-verantwoordelijkheden in hun herkomstland hebben.

De positie van de coördinerende bewindspersoon voor minderhedenzaken moet worden versterkt.

Er komt een Wet gelijke behandeling immigranten, waarin bepaald wordt dat zij, na 5 jaar legaal verblijf in Nederland, gelijk behandeld worden als Nederlanders en niet langer onder de werking van de Vreemdelingenwet vallen.

In verband met de veranderende status van woonwagenbewoners worden specifieke maatregelen mogelijk gemaakt op het gebied van voorlichting en advies, onderwijs en welzijn en maatregelen ter versterking van de positie van woonwagenbewoners op de arbeidsmarkt.

Hoofdstuk 2. Sociaal-economisch beleid

Inleiding

Bevordering van economische groei

De Nederlandse economie wordt gekenmerkt door een geringe economische groei, een onaanvaardbaar hoge werkloosheid en een toeneming van verschillen in inkomen.

De Partij van de Arbeid heeft in de afgelopen jaren gepleit voor een groeistimulerend beleid, een forse aanpak van de herverdeling van arbeid en een rechtvaardige verdeling van de lasten. Ze wenst niet te berusten in een blijvend hoog niveau van werkloosheid zoals zich dat nu aftekent en waarbij de verborgen werkloosheid nog dient te worden opgeteld.

Om de werkgelegenheid te bevorderen, is het noodzakelijk dat de economische groei wordt gestimuleerd. Immers, zonder een versnelling van de selectieve groei

van de economie is de kans groot dat de selectieve groei van de produktiviteit de selectieve groei van de afzet zal overtreffen en het probleem van de werkloosheid daarmee onoplosbaar wordt. Het program richt zich daarom op maatregelen die internationaal en nationaal de selectieve groei kunnen bevorderen. Daarmee wordt ook de noodzakelijke herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid beter uitvoerbaar.

Aan economische groei te stellen randvoorwaarden

Nederland dient zowel in nationaal als internationaal verband initiatieven te ontplooiën en te ondersteunen, die bijdragen aan de vermindering van de ongelijke verdeling van kennis, inkomen, arbeid en macht en de totstandkoming van nieuwe internationale economische verhoudingen.

Herstel van de wereldeconomie moet onder meer worden nagestreefd door kapitaaloverdracht naar en wegnemen van handelsbelemmeringen voor ontwikkelingslanden.

Nationaal en internationaal moet er naar worden gestreefd een beleid van selectieve economische groei tot stand te brengen. Een nieuwe internationale arbeidsverdeling ten gunste van de Derde Wereld neemt daarbij een centrale plaats in. Erkend en geaccepteerd moet worden dat dit gepaard zal gaan met een overheveling van productiecapaciteit van Noord naar Zuid. Actieve bevordering van nationale selectieve economische groei en herstructurering zullen een steviger financiële basis verschaffen om daadwerkelijk bij te dragen aan economische ontwikkeling van juist ook de armere landen. Tevens is een actieve bevordering van economisch herstel nodig om de hoge prioriteit te kunnen waarmaken, die de Partij van de Arbeid geeft aan werkgelegenheid, herverdeling van arbeid, bescherming van de sociale zekerheid, een behoorlijk niveau van collectieve voorzieningen en een evenwichtige en rechtvaardige inkomensontwikkeling.

Selectieve groei gericht op de kwaliteit van het bestaan

Herstel van werkgelegenheid moet mede tot stand komen door selectieve economische groei. Ongerichte groei is ongewenst wegens de druk op het verbruik van grondstoffen, energie, ruimtegebruik en natuur en milieu. Ongerichte groei is strijdig met het streven naar een evenwichtiger en rechtvaardiger arbeidsdeling tussen Noord en Zuid.

Via een planmatig, voorwaardenscheppend en stuwend beleid moet de richting van produktie en consumptie zodanig worden beïnvloed, dat een evenwichtige kwalitatieve groei mogelijk wordt. Een zorgvuldig gebruik van de natuurlijke hulpbronnen is daarbij een eerste vereiste. Het gaat daarbij om meer dan alleen bevrediging van materiële behoeften; ook een eerlijke verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, met name tussen mannen en vrouwen, behoren hiertoe. Daarom moeten arbeidstijdverkorting, selectief economisch herstel en milieubeleid met elkaar worden verbonden, waarbij het behoud van het milieu de grenzen stelt aan de beide andere doelstellingen, zodat een duurzame ontwikkeling gewaarborgd wordt.

Selectieve economische groei houdt ook in, aandacht voor de kwaliteit van de arbeid en voor de maatschappelijke effecten van de produktie (milieu, Derde Wereld, bewapening).

Gekozen wordt voor een op selectieve groei gebaseerd economisch herstel ter bescherming van de kwaliteit van het bestaan. De daaruit voortvloeiende gevolgen voor consumptie en koopkracht worden geaccepteerd. Deze gevolgen zullen naar draagkracht moeten worden verdeeld. Het bereiken van volledige werkgelegenheid door middel van selectieve groei en herverdeling van arbeid heeft de hoogste prioriteit.

Verruiming van de overheidsinvesteringen is nodig om meer economische groei te bereiken.

De veranderende economie

Omdat selectieve economische groei van grote betekenis is, moeten sterke punten in de Nederlandse economie worden benut en zal een poging moeten worden gedaan om de economische structuur selectief te versterken. Daarbij zal de aandacht moeten worden gericht op enerzijds het benutten van de mogelijkheden die technologische ontwikkelingen bieden. Anderzijds richt de Partij van de Arbeid zich op het arbeidsintensiever maken van de productie. Voor dat laatste moeten vooral het midden- en kleinbedrijf, de reparatie en de hergebruiksector en de dienstensector speciale aandacht krijgen.

Nationaal en internationaal voltrekken zich grote veranderingen in de wijze van productie en in de samenstelling van het pakket van goederen en diensten, dat wordt afgezet. Daarin speelt een versnelling van de technologische ontwikkeling een grote rol. De verandering van produktiemethoden, en met name de vervanging van menselijke arbeid daarin door elektronische apparatuur, heeft gevolgen op een breed gebied. Het vergroot de behoefte aan een werkelijk gemeenschappelijke markt in Europa. Het beïnvloedt de vestigingsplaats van bedrijven. Het heeft zijn weerslag op vervoer en communicatie en het beïnvloedt de arbeidsomstandigheden ten goede en ten kwade. Aan de negatieve aspecten van deze ontwikkelingen moet gericht aandacht worden geschonken.

Zowel de veranderingen in de produktiemethoden als de opkomst van een groot aantal nieuwe produkten vergen een beleid van overheid en maatschappelijke organisaties, dat gericht is op een rechtvaardige verdeling van de lusten en lasten van de gewenste, maar ook onvermijdelijke veranderingen. Vandaar dat in het program veel nadruk wordt gelegd op het technologiebeleid en de bevordering van bedrijfsdemocratie en kwaliteit van de arbeid.

Ook de uitbreiding van het zogenaamde informele circuit is een opvallende verandering in de economie. Het kenmerk van dit circuit is, dat goederen worden gemaakt of gerepareerd en diensten worden verleend buiten het stelsel van economische en sociale regelingen om. Het program onderneemt een poging om, uitgaande van het belang van het instandhouden van een doorzichtige structuur en het belang van duidelijke rechten en verplichtingen, het ontduiken van belasting- en premieheffing, misbruik van de sociale zekerheid en concurrentievervalsing te voorkomen en tevens in het informele circuit tot aanvaardbaarder verhoudingen te komen.

Een derde verandering die zich aftekent, is de toenemende behoefte aan economische zelfstandigheid, samenhangend met het proces van individualisering. Bij mannen en zeker ook bij vrouwen is er een duidelijk herkenbare behoefte om te komen tot economische en financiële zelfstandigheid. Ook daartoe wil het program bijdragen. Dit kan worden gerealiseerd door het aantal betaalde arbeidsplaatsen aanzienlijk te vergroten, in de publieke en in de marktsector, zowel in de vorm van dienstverbanden als ook van zelfstandig ondernemerschap. Bovendien zullen stappen worden ondernomen om ook in de sociale zekerheid tot verdere individualisering te komen.

Een actieve overheid

De werking van het overheidsapparaat staat sinds jaren aan kritiek bloot. Bureaucratisering en overbodige regelingen moeten worden bestreden. Ook over de noodzaak van decentralisatie van het bestuur en bevordering van de eigen verantwoordelijkheid van de burgers bestaat geen verschil van mening.

Er is echter wel een actiever overheidsbeleid nodig, dat economisch herstel en eerlijk delen bevordert, wil een ieder die gegroeide eigen verantwoordelijkheid ook

kunnen dragen. Daarom streeft de Partij van de Arbeid ernaar het overheidsbeleid zoveel mogelijk voor meer jaren te ontwikkelen, in overleg met maatschappelijke organisaties en groeperingen. Op basis van dat overleg wordt aan het parlement een indicatief 'Meerjarenprogram' voorgelegd dat richtinggevend is voor de marktsector en normstellend voor de collectieve sector. Daarbij moet de overheid niet meer willen regelen dan nodig en uitvoerbaar is, omdat initiatieven van maatschappelijke krachten een onmisbare motor zijn voor de ontwikkeling van de samenleving.

Het Meerjarenprogram geeft aan wat de hoofdlijnen zijn voor het te volgen sociaal-economisch beleid, op basis van de in het regeerakkoord geformuleerde doelstellingen en een verkenning van mogelijkheden en omstandigheden in Nederland, de EG en de buitenlandse markt. Het bevat een structuurschets voor de industriepolitiek en richtlijnen voor de ontwikkeling van de collectieve sector. Op basis van dat in het parlement geformuleerde toetsingskader voor het beleid streeft de overheid naar het totstandkomen van een 'sociaal akkoord' met de centrale organisaties van werkgevers en werknemers. In dat akkoord worden afspraken gemaakt ter coördinatie van het economisch herstelbeleid, investeringen, arbeidsvoorwaardenbeleid en tempo van arbeidstijdverkorting. Ook bij het ontbreken van zo'n akkoord blijft het Meerjarenprogram uitgangspunt voor wat de overheid zelf kan doen. In zo'n situatie zullen ook meer overheidsinstrumenten gezocht moeten worden om wenselijke maatschappelijke ontwikkelingen zo goed mogelijk te bevorderen.

Het Meerjarenprogram wordt, vooral met het oog op de werkgelegenheid, mede gericht op het op peil houden van de consumptieve bestedingen en het verhogen van de investeringen, alsmede op terugdringing van het overheidstekort tot een structureel aanvaardbaar niveau, vooral omdat anders rentelasten en aflossingsverplichtingen het door ons gewenste beleid ter bevordering van economisch herstel en arbeidsverdeling steeds meer zullen belemmeren. Een indicatief Meerjarenprogram zal daarom met de noodzaak van tekortvermindering rekening moeten houden.

Het voorkomen van een gespleten samenleving

De ontwikkeling van de afgelopen jaren heeft in veel opzichten de tegenstellingen in de samenleving vergroot en toegespitst. Die tegenstellingen worden niet alleen, maar wel in de eerste plaats bepaald door de omvang van de werkloosheid en door het ontstaan van een groep van enkele honderdduizenden mensen die langdurig werkloos is, of zoals met name onder ouderen, meisjes en vrouwen, verborgen werkloos. Als gevolg van een vergroting van de afstand tussen de inkomens van hen die werk hebben en van velen die op een uitkering zijn aangewezen, worden de tegenstellingen verder bevestigd.

Dat geldt des te sterker aangezien driekwart van de werklozen slechts beschikt over basis- dan wel lager beroepsonderwijs.

De omvangrijke werkloosheid onder jongeren en het toenemen van de werkloosheidsduur, ook bij deze groep, kunnen er toe leiden, dat grote groepen jongeren de aansluiting bij de rest van de samenleving missen. Het is van belang, zowel voor jongeren zelf als voor de samenleving als geheel, om er voor te zorgen dat de integratie van jongeren kan doorgaan en dat er voor jongeren een reëel uitzicht is op de mogelijkheid om via het verrichten van arbeid economische zelfstandigheid te verwerven en daarmee een volwaardige plaats in de samenleving. Immers, waar het perspectief op zo'n plaats voor jongeren ontbreekt, daar verdwijnt ook de bereidheid van jongeren om zich voor die samenleving in te zetten. De bestrijding van de jeugdwerkloosheid eist een systematische beleidsinspanning, waarvoor samen met de sociale partners en jongerenorganisaties een beleid wordt uitgestippeld, waarin centraal staan:

- a. uitbreiding leerlingenwezen en KMBO (Kort Middelbaar Beroepsonderwijs),
- b. herverdeling arbeid;
- c. om-, her- en bijscholing;
- d. projecten;
- e. specifieke nadruk op langdurig werklozen en meisjes.

Door de economische crisis van de laatste jaren en door de versnelde vernieuwing van het productieproces dreigt de groep van werkenden kleiner te worden en de groep van niet-werkenden groter. Binnen beide groepen kan er sprake zijn van belangrijke verschillen en velen behoren niet definitief tot de ene of de andere groep. Bovendien veranderen vele functies van karakter door automatisering e.d. Voor de vele ouderen en lager geschoolden, die elk perspectief op een baan dreigen te verliezen, dient de overheid werkgelegenheid te bevorderen, in het bijzonder in de maatschappelijke dienstverlening. Ook voor een groot aantal werkenden is het inkomensperspectief niet rooskleurig, nemen de vaste lasten toe en wordt de arbeidsplaats bedreigd. Maar een ontwikkeling, die bevordert dat alleen de goedbetaalde en goedgeschoolde werkenden het voor het zeggen hebben en dat de anderen zich afwenden en niet langer bereid of in staat zijn verantwoordelijkheid te nemen voor wat er in de samenleving tot stand wordt gebracht, mag niet doorzetten.

De Westerse democratieën worden alle bedreigd door het uiteenvallen van de basis voor maatschappelijke solidariteit en zijn voor de taak gesteld om met elkaar een samenleving vorm te geven, waarin een ieder uitzicht heeft op een zinvolle toekomst. Voor een beleid dat daarop antwoord geeft, zijn vooral twee taken belangrijk:

1. het streven naar een selectief economisch herstel, dat mede gericht is op het scheppen van meer werkgelegenheid;
2. het streven naar een forse herverdeling van arbeid, zonder dat deze herverdeling afbreuk doet aan het economisch herstel.

Ook honderdduizenden vrouwen blijven door het gebrek aan arbeidsplaatsen en daardoor uitkeringsrechten van economische zelfstandigheid en betrokkenheid bij het arbeidsproces verstoken. Door de herverdeling van arbeid kan de ongelijkheid, die zich nu voordoet tussen mannen en vrouwen in het verrichten van betaalde en onbetaalde arbeid, worden verkleind. In die zin is herverdeling van arbeid ook van emancipatorische betekenis. In dit programma wordt een doelstelling geformuleerd van een volletijdse werkweek van gemiddeld 32 uur in 1990. Op langere termijn zal de werktijd per persoon moeten worden teruggebracht tot gemiddeld 25 uur per week. Daartoe wordt in de komende kabinetsperiode een scenario ontwikkeld.

Het tegengaan van de voortdurende vergroting van tegenstellingen vergt echter meer. De verdieping van de kloof tussen kennis en scholing, die kan ontstaan door de technologische ontwikkeling, moet zoveel mogelijk teniet worden gedaan. Ook moet stelselmatig gewaakt worden tegen het vergroten van inkomensverschillen en het afwentelen van lasten op diegenen, die uit het productieproces zijn gestoten of niet tot de arbeidsmarkt kunnen toetreden (nieuwkomers en herintreders).

Dit alles vraagt een solide stelsel van sociale zekerheid, waaraan bovendien de eis gesteld kan worden dat het doorzichtig is. Alternatieven die hieraan tegemoetkomen en wellicht met het oog op de lange termijn de voorkeur verdienen, dienen zorgvuldig uitgewerkt te worden en op hun mogelijke consequenties onderzocht. In de uiteindelijke politieke besluitvorming zal de Partij van de Arbeid dergelijke alternatieven beoordelen op hun bijdrage aan een rechtvaardige verdeling van arbeid, macht en inkomen.

1. Internationaal economisch beleid

Nederland heeft een open economie. Herstel van economische groei is in belangrijke mate afhankelijk van aanhoudende groei van de wereldhandel. Groei van de wereldhandel vereist een internationaal herstelbeleid.

Nederland moet, als een van de landen met een overschot op de betalingsbalans en een geringe inflatie, hiertoe zowel op EG als mondiaal niveau initiatieven nemen. Met kracht moet gestreefd worden naar een rechtvaardiger internationale orde, een eerlijker internationale economische verdeling van arbeid en inkomen en een betere positie van de ontwikkelingslanden. Dit kan bevorderd worden door:

- a. kapitaaloverdracht;
- b. het opheffen van handelsbelemmeringen;
- c. een regeling van het probleem, veroorzaakt door ondraagbare schulden van ontwikkelingslanden;
- d. hervorming van het internationale geldstelsel. Hiertoe dient een internationale monetaire conferentie plaats te vinden, ten einde onder meer een grotere stabiliteit van de wisselkoersen en rentestanden, een beter toezicht op de internationale kredietverlening en vergroting van de financieringsmogelijkheden van ontwikkelingslanden te bewerkstelligen.

Protectionistische maatregelen, zelfbeperkingsovereenkomsten, anti-verwerkingstarieven en handelsakkoorden als het multivezelakkoord, waardoor met name ontwikkelingslanden worden getroffen, dienen te worden opgeheven in het kader van internationale onderhandelingen, die de export van ontwikkelingslanden bevorderen.

De Partij van de Arbeid streeft er naar, dat binnen de Europese Gemeenschap de landen met een overschot op de betalingsbalans een economisch herstelplan in de grootte van 1% van het bruto nationaal produkt ontwikkelen.

Voltooiing van de gemeenschappelijke markt is noodzakelijk om het stimuleringsbeleid te optimaliseren en de concurrentiepositie ten opzichte van de Verenigde Staten en Japan en vergelijkbare landen te versterken. Het Europese Monetaire Stelsel zal verder dienen te worden uitgebreid en versterkt.

Een gezamenlijke aanpak op EG-niveau van het technologisch beleid, alsmede investeringen en onderzoek in energiebesparingsprogramma's, de ontwikkeling van hernieuwbare energiebronnen, de aanpak van een beter milieubeheer en de ontwikkeling van de biotechnologie worden door de Partij van de Arbeid sterk voorgestaan. Daarvoor is ook de coördinatie van de herstructurering van de bestaande industrie en de daaraan verbonden sociale programma's onmisbaar. Voor de bescherming van werknemersbelangen bij met name internationaal opererende concerns is het van belang dat op EG-niveau ten minste de oorspronkelijke voorstellen voor de zogenaamde Vredeling-richtlijn gerealiseerd worden. Voorwaarden voor dit EG-beleid zijn een grotere slagkracht van de EG-Commissie, afschaffing van het vetorecht in de raad, versterking van het democratisch gehalte van de EG door uitbreiding van de bevoegdheden van het Europese Parlement en het verlenen van meer invloed aan de organisaties van werkgevers en werknemers.

2. Industriepolitiek

De concurrentiepositie van de Nederlandse industrie moet verbeterd worden en door innovatie en gerichte marketing moeten nieuwe markten worden aangeboord. Het industriebeleid moet daarom geplaatst worden binnen het kader van het indicatief Meerjarenprogram. Binnen dat kader wordt het industriebeleid met name gericht op:

- a. productie van goederen en diensten, die aansluiten op nieuwe maatschappelijke behoeften, zoals een beter milieubeheer en zuiniger gebruik en hergebruik van energie en schaarse grondstoffen;
- b. vernieuwing van productie en produktiemethoden ten einde de concurrentiepositie en de groeimogelijkheden van de Nederlandse economie te versterken;
- c. vernieuwing van de arbeidsorganisatie;
- d. versterking van arbeidsintensieve productieprocessen;
- e. verbetering van de kwaliteit van de arbeid. De ontplooiing van de economische bedrijvigheid moet worden bevorderd door een belasting- en premiesysteem ten aanzien van bedrijven, dat:
  - a. rekening houdt met de concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland;
  - b. zich kenmerkt door eenvoud en zekerheid.

Met het oog daarop moeten de volgende maatregelen worden genomen:

- a. de mogelijkheden om investeringen te stimuleren, die gericht zijn op het verminderen van de milieubelasting of het zuiniger gebruik en hergebruik van energie en grondstoffen, worden uitgebreid;
- b. het tarief van de vennootschapsbelasting wordt niet verder verlaagd.

Ter bevordering van investeringen wordt in samenhang met beperking van de WIR (Wet op de Investeringsrekening) de mogelijkheid van vervroegde afschrijving ingevoerd. Toepassing van dit instrument is afhankelijk van de economische ontwikkeling.

De overheid dient door middel van haar aankoop- en investeringsbeleid actief de ontwikkeling en productie van bepaalde goederen en diensten te stimuleren. Deze ontwikkeling dient, mede gericht op het totstandbrengen van een echte gemeenschappelijke markt voor overheidsaankopen, zoveel mogelijk in EG-kader plaats te vinden.

Dit geldt met name op de terreinen van het milieubeheer en een zuiniger gebruik van energie en schaarse grondstoffen. De ontplooiingsmogelijkheden van de lagere overheden, met name de gemeenten, zijn hierbij van cruciale betekenis.

3. Het bevorderen van arbeidsintensieve productie

Het overheidsbeleid moet de komende jaren gericht zijn op vergroting van de werkgelegenheid in de arbeidsintensieve sectoren en op vermindering van de mechanismen die arbeidsuitstoot bevorderen. Dat wil niet zeggen, dat bestaande of toekomstige ontwikkelingen die door automatisering de rentabiliteit verhogen, moeten worden teruggedraaid of tegengehouden. De subsidiëring van kapitaalinvesteringen wordt geleidelijk verminderd en de stijging van de kosten van arbeid zoveel mogelijk beperkt. Door een gematigde loonkostenontwikkeling worden de arbeidsintensieve productieprocessen ondersteund. Het beleid van de Partij van de Arbeid zal er op gericht zijn een gematigde loonkostenontwikkeling te realiseren.

Arbeidsintensieve productie en dienstverlening krijgen op deze wijze steun. Concrete maatregelen die hiertoe getroffen worden, zijn:

- a. beperking van de WIR, waarbij het midden- en kleinbedrijf wordt ontzien;
- b. de voorraad- en vermogensaftrek in de inkomsten- en vennootschapsbelasting wordt afgestemd op de jaarlijkse inflatie met een maximum van 4%;
- c. het BTW-tarief wordt voor arbeidsintensieve sectoren (zoals bij voorbeeld de dienstensector) verlaagd; een en ander mag echter niet leiden tot BTW-verhoging van producten, die tot de elementaire levensbehoeften moeten worden gerekend;
- d. een wijziging in de financiering van de sociale zekerheid zodanig, dat deze minder eenzijdig op de factor arbeid drukt.

Er dient een gefaseerde verschuiving van lasten naar de factor kapitaal plaats te vinden.

4. Technologiebeleid

De overheid dient in nauwe samenwerking met werknemers en werkgevers programma's tot stand te brengen om knelpunten weg te nemen, die een vernieuwing van produkten en produktieprocessen in de weg kunnen staan. Daarbij dient bijzondere aandacht gegeven te worden aan de informatietechnologie, waarvan de snelle ontwikkeling zich op ingrijpende wijze zal doen gelden in alle sectoren en op alle niveaus van de samenleving. Daarom moet(en):

- a. het wetenschaps- en industriebeleid de beschikbaarheid en overdracht van technologieën bevorderen;
- b. het industriebeleid de eigen research en ontwikkeling bij ondernemingen financieel stimuleren, waarbij gerichte aandacht wordt gegeven aan de participatie van vrouwen en etnische minderheden;
- c. het industriebeleid, waar nodig, bijdragen aan de beschikbaarstelling van risicodragend kapitaal om de met de technologische ontwikkeling samenhangende commerciële investeringen te bevorderen;
- d. het onderwijs en sociaal beleid zorgdragen voor de noodzakelijke opleidingen in en buiten de ondernemingen, alsmede voor een goede advisering met betrekking tot de arbeidsorganisatie. In het bijzonder dient daarbij aandacht besteed te worden aan investeringen in milieuvriendelijke, energie-, grondstoffen- en kapitaalbesparende produktiemiddelen.

Voor een geïntegreerd beleid in deze voor de economie essentiële sector verdient de instelling van een departement van wetenschap en technologie overweging.

Het EG-technologiebeleid dient gericht te zijn op intensivering van de samenwerking binnen het bedrijfsleven bij onderzoek en versterking van de interne markt, standaardisering van de produktietechnieken en stimulering van het gebruik van nieuwe technologieën in met name het midden- en kleinbedrijf. Research naar aangepaste technologie voor de Derde Wereld wordt extra gestimuleerd, vooral als deze research in de Derde Wereld zelf wordt verricht.

Op grond van daartoe ingediende voorstellen en daarop verkregen deskundig advies moeten research- en ontwikkelingsactiviteiten van ondernemingen gesubsidieerd kunnen worden. De bestaande en toekomstige subsidie- en kredietregelingen moeten op hun doelmatigheid en maatschappelijke wenselijkheid onderzocht en zo nodig aangepast worden. Er komt een stimuleringsbeleid voor ontwikkelings- en demonstratieprojecten van milieuvriendelijke technologie.

De overheid bevordert het opstellen van technologieovereenkomsten, waarin de rol van de vakbeweging en de ondernemingsraden met betrekking tot de sociale en werkgelegenheidsaspecten van technologische veranderingen wordt vastgelegd.

De Partij van de Arbeid kiest er tevens voor om via daartoe te ontwikkelen beleid (en beleidsmiddelen) de omschakeling van de Nederlandse defensie-industrie naar een industrie voor civiele doeleinden te bespoedigen. De Partij van de Arbeid ondersteunt het streven van de vakbeweging om een technologisch adviespunt te ontwikkelen, met als doel een democratisch gebruik van nieuwe technologieën te bevorderen. Ontwikkeling van militaire technologie wordt niet gestimuleerd. Tevens zullen bedrijven en instellingen, die willen deelnemen aan het SDI-project (Strategisch Defensie Initiatief) daarvoor geen steun van de overheid ontvangen.

5. Energie- en grondstoffenbeleid

Er dient een omvangrijk programma van energiebesparende maatregelen te worden gerealiseerd. Onderzoek, ontwikkeling en gebruik van duurzame energiebronnen (o.a. wind, zon) moeten krachtig worden gestimuleerd door:

- a. hogere aanloopsubsidies ten behoeve van de marktontwikkeling toe te kennen;
- b. voor aan het openbare net teruggeleverde elektriciteit reëlere, hogere vergoedingen te geven;
- c. het opnemen van toepassingen in de taakstelling van de (lokale) nutsbedrijven.

Een eventueel tekort aan openbaar elektriciteitsvermogen moet zoveel mogelijk worden opgevuld met decentraal energiebesparend vermogen.

Door een verhoging van aardgasinzet kunnen de middelen worden verkregen om het toenemen van het energieverbruik te beperken. Investerings in energiebesparingen en duurzame energiebronnen dienen, waar nodig door financiële prikkels van overheidswege, aantrekkelijker te zijn dan die in traditionele energiedragers.

Met het oog op de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven kan het nodig zijn de regeling voor grote industriële afnemers van elektriciteit (gigantenregeling) te verlengen, onder voorwaarde dat degenen die van deze regeling profiteren, voldoende investeren in warmtekrachtkoppeling en andere energiebesparende maatregelen. Aan energie-intensieve bedrijven, die doeltreffende besparingsmaatregelen hebben getroffen, moeten met het buitenland vergelijkbare energieprijzen in rekening worden gebracht. Zo nodig kan vermindering van de nationale inkomsten, die hierdoor ontstaat, gecompenseerd worden door extra aardgasinzet.

Nieuw kolenvermogen is slechts aanvaardbaar bij toepassing van de beste technische milieumaatregelen, maar ook dan dienen de resterende milieueffecten eerst te worden afgewogen tegen de effecten van andere wijzen van energie-opwekking. In het bijzonder vanwege de onopgeloste afvalproblematiek en de gevaren voor veiligheid en milieu worden geen nieuwe kerncentrales gebouwd. Sluiting van de bestaande kerncentrales zo spoedig als technisch mogelijk is, is om dezelfde reden gewenst. In EG-verband wordt ten minste verlangd, dat onze buurlanden overleg voeren over geplande kerncentrales langs onze grenzen en over veiligheidsvoorzieningen van bestaande kerncentrales langs onze grenzen. Datzelfde geldt voor vergelijkbare installaties als bij de opwerkingsfabrieken. De Nederlandse bijdragen aan Kalkar en Super Phenix worden gestaakt. Ook geeft Nederland geen medewerking aan nieuwe verrijkingscontracten van URENCO. De Ultra Centrifuge Nederland wordt, zo spoedig als juridisch en technisch mogelijk is, gesloten.

Gestreefd wordt naar het zoveel mogelijk opbranden van langlevende radioactieve stoffen uit het kernsplijtingsafval; tijdelijke opslag van radio-actief afval afkomstig van de bestaande kerncentrales moet geschieden in de opslagplaatsen bij die centrales. Opslag van radio-actief afval in zoutkoepels of andere instabiele geologische formaties, alsmede dumping in zee of oceaan moet worden afgewezen. Proefboringen worden dan ook niet uitgevoerd. Onderzoek naar een veilige opslag van kernafval en ontmanteling van kerncentrales dient plaats te vinden. Opslag van kernafval is op lange termijn niet aanvaardbaar; daarom dient tevens onderzoek te worden verricht naar een definitieve oplossing voor kernafval.

Nutsvoorzieningen, waaronder productie en distributie van elektriciteit, gas en water, dienen te worden gecontroleerd door democratisch gekozen organen, die een beslissende invloed uitoefenen.

De ontwikkeling van energie- en milieutechnologie wordt door de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven ter hand genomen, zowel als speerpunt voor het economisch herstelbeleid als vanuit de overheidszorg voor het milieu. Het

ontstaan van krachtige regionale bedrijven voor energiedistributie en decentrale opwekking van elektriciteit onder politiek beheer moeten met kracht worden gestimuleerd. Er dient gestreefd te worden naar landelijk gelijke elektriciteitsstarieven. De koppeling van de aardgasprijs aan die van huisbrandolie wordt losgelaten. De aardgasprijs wordt gefaseerd verlaagd tot aan de prijs van stookolie. Voor centrale en decentrale elektriciteitsopwekking geldt hetzelfde aardgasstarief. Het staatsaandeel in de aardgasopbrengsten wordt verhoogd.

6. Regionaal-economisch beleid

Als onderdeel van het indicatief Meerjarenprogram voor de werkgelegenheid moeten, ten behoeve van de regio's waar de economische ontwikkeling structureel achterblijft, extra maatregelen worden genomen. Deze maatregelen hebben ten doel de economische structuur van deze regio's te versterken, ten einde meer blijvende werkgelegenheid te scheppen. Het gerichte stimulerings- en ontwikkelingsbeleid ten behoeve van het Noorden, Twente, Midden-Gelderland, Zuid-Limburg en delen van Brabant zal effectiever worden voortgezet, ten einde de bestaande achterstanden terug te dringen.

De maatregelen die noodzakelijk zijn, bestaan uit:

- a. het wegnemen van infrastructurele knelpunten op het gebied van vervoer, communicatie, onderwijs, huisvesting e.d., waardoor de specifieke sterke punten van de regio beter kunnen worden ontwikkeld; daartoe zal het voorwaardenscheppend beleid worden gehandhaafd;
- b. het stimuleren van bedrijfsinvesteringen in overeenstemming met de desbetreffende EG-richtlijnen en met gebruikmaking van de beschikbare EG - fondsen;
- c. het verstrekken van voldoende middelen aan de regionale ontwikkelingsmaatschappijen om vermogen ter beschikking te stellen aan bestaande en startende ondernemingen, die levensvatbare initiatieven ontwikkelen en die waardevol zijn voor de economische structuur;
- d. het handhaven van de Investerings Premie Regeling (IPR) met toevoeging van een arbeidsplaatsentoeslag;
- e. het volledig uitvoeren van het Integraal Structuurplan Noorden des Lands en de Perspectieven Nota Limburg overeenkomstig de oorspronkelijke doelstellingen;
- f. het streven naar een evenwichtige regionale spreiding van de werkgelegenheid in de particuliere en de collectieve sfeer, onder andere door het volume aan middelen en instrumenten voor het regionaal beleid te handhaven op het huidige niveau;
- g. het bestrijden van economische achterstanden op basis van plannen uit de regio zelf, door bevordering van het zoveel mogelijk decentraliseren van instrumenten en middelen.

In ieder geval krijgen de universiteiten Groningen en Maastricht, alsmede de TH Twente extra middelen om 'science parcs' op te richten, van waaruit startende ondernemers in de eigen regio technische en wetenschappelijke ondersteuning kan worden verleend.

Initiatieven van gemeenten, bevolking en vakbeweging, gericht op de bevordering van de bedrijvigheid en werkgelegenheid worden gestimuleerd en financieel ondersteund.

7. Grotere steden

Een aantal grotere steden kent specifieke economische problemen door een samenstel van factoren. Een hoog werkloosheidsniveau, verpauperde wijken, verzwakking van de economische structuur, eenzijdige samenstelling van de

bevolking qua leeftijd en inkomen en een gebrek aan beleidsruimte staan een verbetering van de welvaartssituatie in de weg. Juist tendensen in de richting van een maatschappelijke tweedeling zijn hier het meest zichtbaar en worden verscherpt door cumulatie van de problemen in dezelfde stad(swijk).

Naast maatregelen ten aanzien van stadsvernieuwing, terugploegprojecten en de (financiële) verhouding met het rijk die elders aan de orde komen, zijn door het rijk te financieren investeringen in infrastructuur en nieuwe industrieën en dienstverlening, alsmede een op de zwakste groepen op de arbeidsmarkt gericht stimuleringsbeleid, noodzakelijk.

Door middel van decentralisatie enerzijds en integratie van activiteiten van rijk en gemeenten anderzijds, moet het op de grote steden toegesneden antwoord op hun specifieke problemen worden gegeven.

8. Dienstverlenende sector

In de meeste Westerse landen is de werkgelegenheidsgroei vooral gelokaliseerd in de dienstensector. Het toenemen van deze werkgelegenheid moet vooral worden toegeschreven aan de sterke productiegroei van diensten, in combinatie met een geringere groei van de arbeidsproductiviteit in deze sector. De ontwikkeling van de relatieve reële loonkosten is daarbij van groot belang.

Ten einde de werkgelegenheidsgroei te bevorderen, dient het beleid erop gericht te zijn een gematigde loonkostenontwikkeling te realiseren. Naast algemene instrumenten om de factor arbeid goedkoper te maken in verhouding tot de factor kapitaal, kan in de dienstensector gedacht worden aan een verlaging van het BTW-tarief voor bepaalde diensten, met name bij reparatiewerkzaamheden. Deze verlaging past ook in een actief fraudebestrijdingsbeleid. Daarnaast dienen vergunningsprocedures te worden vereenvoudigd, versneld en beter op elkaar afgestemd. Door een verandering van premie- en belastingstructuur en een vereenvoudiging van regels, moet de overgang van (zwart of grijs betaalde) primaire economische dienstverlening uit het zogenaamde informele circuit naar het formele economische circuit bevorderd worden. Daarmee kan de werkgelegenheid in de dienstensector worden gestimuleerd.

9. Midden- en kleinbedrijf

Het midden- en kleinbedrijf is van grote betekenis, met name vanuit werkgelegenheidsperspectief. Veel innoverend vermogen, met een grote uitstraling in termen van werkgelegenheid, is geconcentreerd in deze sector. Meer specifiek beleid is voor deze sector dan ook geboden. Gericht beleid inzake opleiding alsmede, waar nodig, liberalisering van vestigingsvoorwaarden dienen mogelijkheden tot zelfstandig ondernemerschap te bevorderen. De volgende maatregelen zijn noodzakelijk:

- a. het verbeteren van de mogelijkheden tot verstrekking van risicodragend kapitaal ten behoeve van het MKB, onder andere door aanpassing van de kredietbeschikking, door participatiemaatschappijen en door de Europese Investerings Bank;
- b. het verbeteren van de fiscale en juridische positie van de meewerkende partner(s), gericht op gelijkwaardigheid van partners in het bedrijf;
- c. het uitbouwen van de mogelijkheden voor het volgen van tweede-kans-onderwijs;
- d. een regeling ten behoeve van een ongestoorde voortzetting van het bedrijf tijdens ziekte en zwangerschap;

- e. steun van de overheid voor gezamenlijke activiteiten van ondernemingen, gericht op het sociaal beleid in de onderneming, ten einde het management en het personeelsbeleid te verbeteren;
- f. vereenvoudiging van de administratieve verplichtingen met betrekking tot de sociale zekerheid en de belastingheffing;
- g. de vergunningverlening van de verschillende overheden moet beter op elkaar worden afgestemd;
- h. verbeteren van de mogelijkheden tot het opbouwen van een oudedagsvoorziening voor ondernemers en meewerkende partners;
- i. bij gedwongen beëindiging van het ondernemerschap moet, indien sprake is van een situatie van niet-verwijtbare werkloosheid, voor zelfstandigen van 50 jaar of ouder een regeling ter tegemoetkoming in de inkomensderving worden getroffen, vergelijkbaar met die welke geldt voor oudere werknemers voor wie de loon gerelateerde uitkeringsduur is afgelopen;
- j. verbetering van de kansen van startende ondernemers door de overheidsfaciliteiten uit te breiden, waarbij het startersplan, zoals de Partij van de Arbeid dat heeft voorgesteld, uitgangspunt is; er dient extra aandacht te worden gegeven aan startende vrouwenbedrijven;
- k. het prioriteit geven door zowel de overheid als het midden- en kleinbedrijf zelf aan de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van opleidingen in het kader van het leerlingwezen en in de verschillende branches;
- l. binnen het wettelijk voorgeschreven maximum aantal openingsuren wordt de ondernemer meer vrijheid gegeven om zelf, gezien het gewijzigde consumentengedrag en een optimale bedrijfsvoering, de tijdstippen waarop de zaak geopend is, te bepalen.

Bovendien zal de overheid in samenwerking met de organisaties in het MKB ertoe moeten bijdragen, dat de kwaliteit van het ondernemerschap van reeds gevestigde ondernemers wordt bevorderd via een verbetering van de bestaande voorlichting, advisering en begeleiding. De vestiging van 'warenhuizen in de wei' wordt tegengegaan en, waar nodig, zoveel mogelijk aan strengere regels gebonden. De aanwezigheid van voorzieningen, winkels en ambachtsbedrijven in kleine dorpen en stadsbuurten wordt bevorderd. De afzetmogelijkheden van het MKB binnen de gemeenschappelijke markt van de Europese Gemeenschap dienen te worden verbeterd door het wegnemen van handelsbelemmeringen.

10. Landbouw en visserij

De sector landbouw en visserij neemt economisch gezien een zeer belangrijke plaats in. Het is echter tevens een sector, waarin met steeds minder werkenden steeds meer geproduceerd wordt en waarin steeds meer gebruik wordt gemaakt van fossiele-energie, meststoffen, geïmporteerd veevoer en bestrijdingsmiddelen. Dit heeft soms negatieve gevolgen voor het produktievermogen van de grond, voor de kwaliteit van water, bodem en lucht en voor de natuurlijke omgeving. Met behoud van de bedrijfseconomische uitgangspunten moeten de negatieve gevolgen zoveel mogelijk worden teruggedrongen.

Daartoe wordt het volgende voorgesteld:

- a. landbouwoverschotten moeten niet alleen op Nederlands, maar ook op Europees niveau door uiteenlopende produktiebeheersende maatregelen worden teruggebracht;
- b. de inkomensondersteunende, alsmede de sociale functie van het landbouwbeleid moeten worden voortgezet, waarbij meer rekening wordt gehouden met de belangen van kleinere bedrijven;

- c. onder meer door invoering van de Vestigingswet en aanpassing van het onderzoeksprogramma en een daarop gericht structuurbeleid moeten schadelijke neveneffecten van de landbouwproductie worden beperkt;
- d. arbeidstijdverkorting dient te worden gestimuleerd, waarbij de herbezetting door bij voorbeeld versterking van bedrijfsverzorgingsdiensten moet worden ondersteund.

Spoedige totstandkoming van wetgeving, gericht op de verbetering van het welzijn en de gezondheid van dieren - ook in de bio-industrie - is noodzakelijk.

In het Europese landbouwbeleid moet rekening worden gehouden met de belangen van Derde Wereldlanden, onder andere bij de bepaling van het prijsniveau op de wereldmarkt. Dumping is daarom onaanvaardbaar. Door marktvereenkomsten moet regulering van de wereldmarkt worden nagestreefd. De exportrestituties dienen verminderd te worden.

Beginnende boeren en boerinnen zullen ter verlichting van hun financieringsproblematiek een beroep moeten kunnen doen op de Grondbank, die aan hen gronden in pacht geeft.

De verkoop van agrarische domeingronden moet worden stopgezet. De hieruit resulterende vermindering van het budget voor de aankoop van natuurgebieden wordt gecompenseerd. Een effectieve beheersing van de prijzen van landbouwgronden is noodzakelijk.

Ter waarborging en verbetering van het behoud van de visstand moet worden gestreefd naar een verdere ontwikkeling van het Europese visserijbeleid en de controle op de uitvoering ervan. Daarbij dient de vangstcapaciteit beter te worden afgestemd op de vangstmogelijkheden door de invoering van een licentiesysteem, waardoor tevens de betrekkelijk kleinschalige structuur in deze sector behouden kan blijven. Ook dienen de sociale omstandigheden verbeterd te worden.

11. Collectieve sector (overheid en quartaire sector)

In de komende decennia zullen grote verschuivingen nodig zijn in de collectieve sector, in verband met de zich wijzigende leeftijdsopbouw van de bevolking en de beoogde wijzigingen in de maatschappelijke arbeidsverdeling. Het gaat daarbij voornamelijk om verschuivingen in de uitgaven voor ouderenbeleid, sociale zekerheid, volksgezondheid en onderwijs. Deze verschuivingen zullen geleidelijk van aard zijn. Daarom is het mogelijk deze verschuivingen beleidsmatig te begeleiden door een ontwikkelingsplan, gericht op de lange termijn. De komende regeerperiode zal aan de totstandkoming van dat ontwikkelingsplan moeten worden gewerkt. Verbetering van de dienstverlening door de collectieve sector en een efficiënter functioneren van de overheidsbureaucratie maken een bedrijfsmatiger werkwijze onder democratische controle noodzakelijk.

Binnen de collectieve sector bestaat de mogelijkheid om het aantal arbeidsplaatsen, uitgedrukt in werkzame personen, uit te breiden. Dit zal voornamelijk moeten geschieden door arbeidstijdverkorting en het op grote schaal aanbieden van deeltijdbanen, met name in de middelbare en hogere functies. Daarbij is het noodzakelijk, dat alle functies in principe in aanmerking komen voor deeltijd. Daarnaast zal binnen de randvoorwaarden van het macro-economische beleid, volgens de planvorming quartaire sector, voor bepaalde belangrijke onvervulbare behoeften naar mogelijkheden moeten worden gezocht hieraan tegemoet te komen. Er zal een samenstel van maatregelen worden voorbereid - ook in overleg met de sociale partners - waarbij door overheidsinvesteringen, scholing en uitbreiding van publieke dienstverlening, gerichte werkgelegenheid voor de groeiende groep van langdurig werklozen wordt gecreëerd, waarbij gebruik kan worden gemaakt van de middelen die thans voor de uitkeringen worden gebruikt. Voor herintreders op de arbeidsmarkt (veelal gehuwde vrouwen) die niet voor een uitkering in aanmerking

komen, zullen dezelfde financiële mogelijkheden geboden moeten worden als voor de overige werkzoekenden. Dit geldt ook voor ondersteuning, opleiding en toetsing.

Voor werkzoekenden moet de mogelijkheid worden geschapen om in door henzelf op te zetten werkprojecten arbeid te verrichten. Bij de financiering van deze projecten kunnen uitkeringsgelden worden gebruikt. De projecten dienen door toetsingscommissies te worden getoetst. De individuele verblijftijd in een project moet maximaal vier jaren zijn. De diverse subsidieregelingen, die nu bestaan voor (nog) niet geheel loonvormende of kostendekkende werkprojecten, worden samengevoegd in een regeling. Daarnaast moet een voorwaardenscheppend beleid gevoerd worden ten aanzien van de ondersteuning van dergelijke projecten op het gebied van het management en ten aanzien van de huisvesting door het ter beschikking stellen van bedrijfsverzamelgebouwen. Een dergelijk voorwaardenscheppend beleid geeft initiatieven van werklozen (waaronder veel jongeren en vrouwen) meer kans op succes.

Het werken met behoud van uitkering dient in beginsel te worden afgewezen ten gunste van terugploegprojecten (terugploegen van uitkeringen), onder de voorwaarden van volwaardige rechtspositie en volwaardige beloning voor de werknemer. Ook voor het terugploegen van uitkeringen geldt echter, dat door het toepassen ervan geen nieuwe werkloosheid mag ontstaan, noch door concurrentievervalsing, noch doordat gewone arbeidsplaatsen worden omgewisseld in door terugploegen gefinancierde arbeidsplaatsen. Daarom moeten terugploegprojecten worden getoetst. Het is wenselijk, dat gemeenten in het kader van terugploegprojecten een grotere beleidsvrijheid hebben in het besteden van de daarmee gemoeide middelen, met rapportage achteraf. Het werken met behoud van uitkering kan slechts worden toegestaan in de collectieve sector. In die gevallen, waarin gekozen wordt voor werken met behoud van uitkering, dient een dergelijke toetsing plaats te hebben.

12. Zeggenschapsverhoudingen

Bij wet worden de grondslagen van de democratisering van de stichtingsbesturen in de gesubsidieerde en gepremieerde sector (gezondheidszorg, welzijnswerk, bejaardenoorden, woningbouwcorporaties) vastgelegd. Deze besturen worden gevormd uit vertegenwoordigers van drie groepen nl.:

- cliënten, patiënten, bewoners;
- werknemers;
- maatschappelijke organisaties, groepen en evt. (lokale) overheidsorganen.

Ter vergroting van de zeggenschap van werknemers binnen de arbeidsorganisaties moeten de posities en bevoegdheden van ondernemingsraden en dienstcommissies versterkt worden. Hun zeggenschapsmogelijkheden dienen bij overheid en bedrijfsleven gelijkwaardig te zijn en bij wet te worden geregeld. In het bijzonder hun mogelijkheden tot bescherming van werknemersbelangen bij technische vernieuwingen en reorganisaties moeten worden vergroot. Daarnaast dient hun invloed op de invulling van de herbezetting bij arbeidstijdverkorting te worden versterkt.

De ondernemingsraad moet onder andere meer bevoegdheden krijgen ten aanzien van het verschaffen van zekerheden aan financiers, het aantrekken van vreemd vermogen en de winstdeling. Bij overheidsbeslissingen over financiële steunverlening aan bedrijven in het kader van technologie-, industrie- en werkgelegenheidsbeleid, wordt naast overleg met de vakbeweging ook overlegging van het OR-advies over de steunaanvraag verlangd. Het opzetten en realiseren van eigen werknemersplannen moeten worden vergemakkelijkt.

Ondernemingsraden in kleine bedrijven krijgen dezelfde bevoegdheden als die in grote.

Ook werknemers die zonder vast arbeidscontract permanent voor of in het bedrijf werken (inleenkrachten, free-lancers, leerlingen, thuiswerkers) krijgen actief en passief kiesrecht.

De mogelijkheid voor vakbondswerk binnen de bedrijven moet door wettelijke faciliteiten worden gewaarborgd. Scholing en begeleiding van vakbondswerk en personeelsvertegenwoordiging worden bevorderd en financieel mogelijk gemaakt. De ontslagbescherming van ondernemingsraadsleden moet worden verbeterd. De ontslagbescherming van vakbondskaderleden dient vergelijkbaar te zijn met die van ondernemingsraadsleden.

Vakbondslidmaatschap van werknemers moet worden bevorderd. De Arbeidsomstandighedenwet moet binnen de nieuwe regeringsperiode in zijn geheel worden ingevoerd. Artikel 3 van de ARBO-wet moet bij voorrang worden ingevoerd. De werknemers moeten het recht krijgen ten minste evenveel commissarissen te benoemen als de aandeelhouders.

Vormen van bedrijfsorganisatie met een coöperatief karakter en zelfbestuur worden bevorderd. De juridische en fiscale structuur van dergelijke bedrijven wordt verbeterd. Zij worden ondersteund bij de oprichting en bij de voortzetting, mits zij goed functioneren. De faillissementswetgeving wordt meer in overeenstemming gebracht met de belangen van de werknemers en met de belangen van andere crediteuren dan kapitaalverschaffers en financiers.

Bij steun aan bedrijven in moeilijkheden zorgt de overheid ten minste voor voldoende controle op de besteding van de hulp en eist zonodig directe zeggenschap, bij voorbeeld door het verkrijgen van aandelen.

Behalve naar verbetering van de zeggenschapsverhoudingen wordt gestreefd naar de deelneming door werknemers in het vermogen van bedrijven op verschillende niveaus, tot stand te brengen in nauw overleg met de vakbeweging.

13. Herverdeling van arbeid

De Partij van de Arbeid streeft naar een drastische arbeidstijdverkorting, bij voorkeur per week of per dag, om daarmee de betaalde en onbetaalde arbeid beter te verdelen, om de werkloosheid te bestrijden en omdat korter werken ook een verbetering van de werk- en leefomstandigheden mogelijk maakt.

Voor de beoogde uitbreiding van de werkgelegenheid zijn de in paragraaf 3 genoemde maatregelen om arbeid relatief goedkoper te maken alleen onvoldoende, terwijl ook het streven naar selectieve economische groei nog onvoldoende banen schept. Zeker gezien de door de technische ontwikkeling snelle stijging van de arbeidsproductiviteit. Zelfs afgezien van de genoemde emancipatiedoelstelling is arbeidstijdverkorting onmisbaar.

Het doel moet zijn volledige herbezetting en het bij voorrang inschakelen van meer vrouwen en jongeren in het arbeidsproces.

Het beleid moet als doelstelling hebben een volletijds werkweek van gemiddeld 32 uur in 1990 als tussenstation op weg naar een 25-urige werkweek. Het verdient aanbeveling, dat in de onderhandelingen in de collectieve sector wordt overeengekomen, dat vervulling van vacatures en nieuwe banen in beginsel plaatsvindt op basis van de werktijd die per week voor 1990 als doelstelling geldt, mits het mogelijk is om verlies aan koopkracht voor de lagere inkomens tegen te gaan. Specifieke groepen, zoals nieuwkomers op de arbeidsmarkt en jongeren, zullen bij de invoering van arbeidstijdverkorting niet vooruit lopen. Werknemers die geen volledige week- of dagtaak hebben behoeven geen arbeidstijd in te leveren tot de voor hen geldende voltijd is bereikt.

Voortgang in het atv-proces moet bevorderd worden door op centraal niveau in een sociaal contract tot meerjarige afspraken tussen overheid en de centrale organisaties van werkgevers en werknemers te komen over aard, tempo en financiering van arbeidstijdverkorting en herbezetting.

Tevens worden door de overheid de randvoorwaarden, die invoering van atv kunnen vergemakkelijken, in een wettelijk kader vastgelegd. Binnen die afspraken moet ruimte zijn voor verschillende invulling van vorm, tempo en omvang van de arbeidstijdverkorting, rekening houdend met de economische omstandigheden en arbeidsmarktsituatie van bedrijven en sectoren.

Combinatie van bedrijfstijdverlenging met verkorting van de arbeidstijd per persoon is wenselijk, omdat een langere benutting van gebouwen en outillage behoud van koopkracht bij arbeidstijdverkorting vergemakkelijkt en de mogelijkheden op herbezetting vergroot. Bij het creëren van ploegendiensten moet worden gelet op het eventueel schadelijke effect op gezondheid en de mogelijkheid tot deelnemen aan het maatschappelijke leven. Het kan ook noodzakelijk zijn binnen een bedrijf tijdelijke verschillen in vorm en fasering van arbeidstijdverkorting aan te brengen, mits het gaat om een aanvulling op, en niet om vervanging van arbeidstijdverkorting voor iedereen. Er mag geen afbreuk worden gedaan aan de beginselen van gelijke rechtspositie, noch ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden, noch ten aanzien van het recht op medezeggenschap. Evenmin mag flexibiliteit van arbeidstijd gebruikt worden als ontsnappingsweg voor herbezetting. Beperking van de arbeidsduur moet leiden tot uitbreiding of behoud van vaste arbeidsplaatsen. De overheid zal de vordering van het proces van arbeidstijdverkorting en herbezetting jaarlijks toetsen aan haar eigen doelstellingen. Afwijkingen zal zij via een actief beleid proberen bij te stellen.

Met het oog op een zo groot mogelijke herbezetting van door arbeidstijdverkorting vrijgekomen arbeidstijd moeten de volgende maatregelen worden bevorderd:

- Om het proces van arbeidstijdverkorting en herbezetting aantrekkelijk te maken, moet het belasting-, subsidie- en premie-instrument gebruikt worden.
- Door een gericht arbeidsbemiddelings- en scholingsbeleid dient er voor gezorgd te worden, dat de vrijkomende arbeidstijd door goed opgeleide arbeidskrachten zal worden herbezet. Om-, her- en bijscholingsactiviteiten moeten met het oog daarop aanzienlijk worden uitgebreid. Een vergoeding voor inkomensderving bij scholingsactiviteiten is noodzakelijk. De voorlichting over scholingsmogelijkheden in samenhang met de positieverbetering op de arbeidsmarkt moet worden versterkt.
- De overheid moet werkgevers deskundig advies en zo nodig financiële ondersteuning bieden bij de voorbereiding van organisatorische maatregelen, die nodig zijn om korter werken mogelijk te maken bij handhaving of verlenging van de bedrijfstijd.
- De Arbeidswet 1919 moet worden herzien. De herziening beoogt onder meer structureel overwerk te verbieden en de maximaal toelaatbare arbeidstijden te verkleinen.
- Bij de afweging om overheidssteun te verlenen aan technische vernieuwing in ondernemingen moet de inzet om te komen tot arbeidstijdverkorting en herbezetting mede in beschouwing worden genomen.
- Er komen wettelijke regelingen voor betaald educatief verlof ouderschapsverlof, kinderopvang e.d. Wanneer het arbeidsvoorwaarden-overleg onvoldoende resultaten t.a.v. herverdeling van arbeid oplevert, dient te worden overwogen wettelijke regelingen in te voeren, die het mogelijk maken minimumvoorwaarden te stellen t.a.v. arbeidstijdverkorting en herbezetting.
- In het kader van de werkloosheidsbestrijding moet de overheid het goede voorbeeld geven door bij arbeidstijdverkorting over te gaan tot volledige herbezetting.

Arbeidsduurverkorting mag niet leiden tot verslechtering van de rechtspositie van werknemers. De beperking van de werkingssfeer van de Wet minimumloon tot werknemers met ten minste 1/3 van de gebruikelijke arbeidstijd moet worden opgeheven.

De rechtspositie van deeltijdwerkers moet gelijkwaardig zijn aan die van voltijdwerkers. Bestaande ongelijkheden, zoals deze onder andere in de overheidssector bestaan en bij voorbeeld ook in de pensioensfeer, moeten worden gecorrigeerd. Arbeidscontracten met een flexibele arbeidstijd, zoals de zogenaamde afroep- en minimum/maximum-contracten, moeten aan wettelijke minimum-eisen voldoen. Nuluurcontracten moeten worden verboden. De Partij van de Arbeid streeft naar een regeling, waarbij alleen van uitzendkrachten gebruik wordt gemaakt als het gaat om tijdelijke arbeidsplaatsen.

Ter voorkoming van sociaal onaanvaardbare situaties dienen ook vormen van marginale arbeid, zoals thuiswerk, aan wettelijke voorwaarden met betrekking tot onder andere arbeidsvoorwaarden en sociale zekerheid te worden gebonden. Ook op Europees gebied moet beleid worden ontwikkeld om verslechtering van het arbeidsrecht te voorkomen en sociaal onaanvaardbare loondienstverhoudingen te bestrijden. In de Europese Gemeenschap wordt gestreefd naar richtlijnen, die het proces van herverdeling van beschikbare arbeid stelselmatig en gecoördineerd in de lidstaten bevorderen en het ontstaan van oneerlijke concurrentie tegengaan.

14. Inkomensbeleid

De overheid moet zich in het sociaal overleg er voor inzetten, dat:

- a. de loonruimte in de eerste plaats wordt ingezet voor arbeidstijdverkorting en herbezetting;
- b. tussen bedrijven en bedrijfstakken een zo gelijkmatig mogelijke loonontwikkeling wordt gerealiseerd.

Bevorderd moet worden, dat waar extra ruimte bestaat, deze primair wordt besteed aan:

- a. versnelde ATV;
- b. educatief verlof en vakopleiding;
- c. investeringen via werknemersdeelneming in vermogen van bedrijven.

In samenhang met het voorwaardenscheppend en stimulerend beleid ten aanzien van arbeidsherverdeling, moet het belasting- en premiebeleid mede zijn gericht op het beschermen van de koopkracht tegen de gevolgen van arbeidstijdverkorting.

Indien het niet mogelijk blijkt om de arbeidstijdverkorting te realiseren met behoud van koopkracht, wordt door een verlaging van de belasting- en/of premiedruk, die meer is toegespitst op de lagere inkomens, de koopkracht op het minimumniveau gehandhaafd. De koppeling van het bruto-minimumloon (en jeugdlonen) aan de algemene loonontwikkeling wordt opnieuw aangebracht. Het wettelijk minimumloon zal gaan gelden vanaf 21 jaar. Onderzocht wordt, op welke wijze in de koppelingssystematiek rekening kan worden gehouden met verschillen in besteding van de loonruimte in de markt- en in de collectieve sectoren en welke problemen voor de koppeling kunnen ontstaan bij een gedifferentieerde invoering van arbeidstijdverkorting per bedrijfstak. De overheid dient degenen die voorop lopen met atv te steunen. Vooral de laagstbetaalden onder hen behoeven in hun inkomen looncompensatie voor de gevolgen van het vooroplopen met atv. De Partij van de Arbeid zal nader onderzoeken op welke wijze het premie-, belasting- en/of subsidie-instrument van de overheid hieraan dienstbaar kan worden gemaakt. De sociale minimumuitkeringen blijven netto-netto gekoppeld aan het minimumloon. Naarmate de herverdeling van arbeid vordert en individuele economische zelfstandigheid meer gerealiseerd wordt, zal een individueel sociaal minimum als uitgangspunt worden genomen. Het sociaal minimum moet toereikend zijn voor

een, gezien de algemene welvaartsontwikkeling, aanvaardbaar leefniveau, waarbij onder andere het deelnemen aan het maatschappelijk verkeer mogelijk is. Mensen dienen vrij te zijn in de besteding van het sociaal minimum. Wanneer de economische ontwikkeling voldoende groei vertoont zal, naast het inkomensbeslag ten behoeve van arbeidstijdverkorting, voorrang worden gegeven aan verbetering van de koopkracht van de laagste inkomensgroepen. Bij een eventuele neerwaartse welvaartsontwikkeling blijven de bestedingsmogelijkheden voor mensen met niet meer dan het sociaal minimum ten minste gelijk. De kosten daarvan zullen niet ten laste worden gebracht van de uitgaven voor werkgelegenheid en herverdeling van arbeid. Zodra koopkrachtverhoging van het minimumloon, en daarmee van minimumuitkeringen, dit mogelijk maakt, wordt overgegaan tot afschaffing van de 'eenmalige uitkeringen'.

Het inkomensbeleid moet worden gericht op het beïnvloeden van alle inkomens. Een eerlijke verdeling van de inkomens is voor de Partij van de Arbeid het uitgangspunt. Daartoe is de openbaarheid van inkomens vereist. Het toezicht van ondernemingsraden op de naleving van de CAO moet worden verbeterd. Daarbij dienen ook de inkomens en tantièmes van directieleden en commissarissen betrokken te worden.

Via de Wet op de niet-CAO-inkomens moet een parallelle inkomensontwikkeling tussen CAO- en niet-CAO-inkomens worden bevorderd. De overheid stimuleert, dat de reikwijdte van de CAO's wordt uitgebreid. Bij vrije beroepen moet monopolievorming worden bestreden. Loondienstverhouding moet bij deze groepen worden bevorderd.

Het beleid moet er op gericht zijn over de regeerperiode als geheel de inkomensverschillen tussen minimum en anderhalf keer modaal niet verder te verkleinen. Het beleid dient er op gericht te zijn een netto-inkomensverhouding van 1:3 dichterbij te brengen, waarbij de zeer hoge inkomens het eerst moeten worden verlaagd. Daarboven zullen, naarmate het inkomen hoger is, grotere bijdragen voor economisch herstel, arbeidsherverdeling en collectieve voorzieningen gevraagd worden.

Getracht moet worden de inkomensafhankelijke regelingen, wat betreft met name het inkomensbegrip, beter op elkaar af te stemmen en onbedoelde cumulatieve effecten te verwijderen. Uitbreiding van het aantal regelingen wordt kritisch bezien, waarbij de overheid bij het gebruik van een bepaald goed of dienst subsidie verstrekt dan wel een heffing oplegt, welke afhankelijk is van het inkomen. Dit mede in verband met de voor lagere inkomensgroepen al zeer hoge marginale belasting- en premiedruk.

De Partij van de Arbeid gaat uit van de onderhandelingsvrijheid van werkgevers en vakbonden inzake arbeidsvoorwaarden in ruime zin. Dat geldt, met inachtneming van het parlementaire budgetrecht, ook voor de overheidssector en de door de overheid gesubsidieerde en gepremieerde sectoren. Het overlegstelsel bij de overheid wordt herzien, op basis van het gestelde in artikel 6 van het Europees Sociaal Handvest:

- a. overleg op basis van gelijkwaardigheid;
- b. een geschillenregeling;
- c. het recht op het voeren van collectieve actie, inclusief het stakingsrecht.

De loonruimte bij de overheid en de door de overheid gepremieerde en gesubsidieerde sector dient in overeenstemming te zijn met de gemiddelde ontwikkeling in de marktsector (loonindex). De invulling van de loonruimte en de verdeling over inkomen, arbeidsduurverkorting en overheidsinvesteringen is een zaak van overleg en onderhandeling tussen overheid en ambtenarenbonden. De overheid streeft er naar deze in overeenstemming met haar eigen doelstellingen te doen coördineren in een sociaal akkoord met de centrale organisaties van werkgevers en werknemers.

De Partij van de Arbeid gaat er van uit, dat het sociaal akkoord voldoende waarborgen scheidt om de koppelingen te handhaven. Ook de werkgelegenheidsdoelstelling zal in een centraal akkoord een belangrijke plaats moeten innemen. De overheid heeft voor de koppelingen en de werkloosheidsbestrijding echter een eigen verantwoordelijkheid, in het bijzonder bij het ontbreken van een akkoord tussen werkgevers en werknemers. Daarbij wijst de Partij van de Arbeid een geleide inkomenspolitiek niet onder alle omstandigheden af.

15. Consumentenbeleid

In het consumentenbeleid zal voorrang worden gegeven aan de totstandkoming van specifieke wetgeving om de gezondheid en de veiligheid van de consument te beschermen en diens juridische en economische positie te verstevigen. De overheid houdt de verantwoordelijkheid voor kwaliteitscontrole en mededinging. Consumentenorganisaties krijgen meer financiële steun en juridische bevoegdheden. De Wet op de misleidende reclame moet worden versterkt. Er komt een ombudsman voor consumentenzaken. Optreden tegen misbruik in monopoliesituaties wordt mogelijk gemaakt door herziening in de Prijzenwet en een verscherping van het mededingingsbeleid, waarbij concurrentiebeperkende afspraken worden verboden (verbodstelsel in plaats van het huidige misbruikstelsel).

Ten behoeve van de consument geldt een verplichte en begrijpelijke aanduiding van de gebruikte stoffen en van de houdbaarheid op alle verpakkingen. Er dient een wet op de produktaansprakelijkheid te komen, inhoudende dat de producent en/of leverancier verantwoordelijk is voor de kwaliteit van het produkt. Op korte termijn wordt onderzocht of in enige opzet een milieukeur voor milieuvriendelijke produkten een nuttige aanvulling is op andere instrumenten.

16. Belasting- en premieheffing

Voor de Partij van de Arbeid is uitgangspunt, dat de loon- en inkomstenbelasting rekening wordt gehouden met de individuele draagkracht van de belastingplichtige. Deze draagkracht wordt zowel bepaald door de hoogte van het inkomen als door het aantal mensen, dat van dat inkomen afhankelijk is. Ook andere relevante factoren, die de woon- en leefsituatie van de belastingplichtige betreffen, bepalen mede zijn individuele draagkracht. Dat is onder meer het geval bij alleenstaanden en alleenstaande ouders.

Ten behoeve van een vereenvoudiging van de belasting- en premieheffing, alsmede een rechtvaardige verdeling van de belasting- en premiedruk worden in de komende vier jaar de loon- en inkomstenbelasting en de premieheffing AOW/AWW samengevoegd tot één tariefstructuur met één inkomensbegrip. Bezien zal moeten worden, in hoeverre het mogelijk is het inkomensbegrip zodanig te verbreden, dat thans bestaande fiscale onevenwichtigheden en lekken zoveel mogelijk worden weggenomen. In dat kader wordt een beperking van fiscale aftrekposten tot stand gebracht. De aftrek voor hypotheeklasten wordt beperkt tot f. 250.000,-. Bij de belastingvereenvoudiging wordt eveneens betrokken de wenselijkheid van een vervanging van aftrekposten en belastingvrije sommen door zogenaamde kortingsbedragen ('tax credits'). Lekken in de inkomsten- en vennootschapsbelasting worden gedicht door zogenaamde reparatiewetgeving.

De aantoonbare daadwerkelijk betaalde kosten voor de opvang van kinderen tot een nader te bepalen maximum moeten fiscaal aftrekbaar worden. Verdere stappen op weg naar individualisering zijn nodig ter zake van een gelijke behandeling van verschillende samenlevingsvormen. De arbeidstoeslag en de aanvullende

arbeidstoelage moeten worden afgeschaft. Wel wordt een zgn. toetredingstoelage ingevoerd om de toetreding tot de arbeidsmarkt van partners met een laag inkomen te bevorderen.

De belasting- en premieheffing moet mede worden gebruikt voor het bevorderen van het proces van arbeidstijdverkorting. Met dat oogmerk moet worden gestreefd naar een verlaging van de belasting- en/of premiedruk voor met name de inkomensgroep tot anderhalf keer modaal.

Er zal worden gezocht naar een structurele oplossing van de belastingproblematiek bij AOW-ers met een klein aanvullend pensioen.

De rechtspositie van de belastingplichtige tegenover de fiscus moet worden verbeterd.

Willekeurige tariefindeling van produkten en diensten in de BTW moet worden weggenomen door een herindeling tot stand te brengen, die de totale opbrengst onverlet laat.

Misbruik en oneigenlijk gebruik van belasting- en premieheffingswetten en van subsidieregelingen moeten met kracht worden bestreden. Daartoe zullen op basis van het ISMO-rapport (Interdepartementale Stuurgroep Misbruik en Oneigenlijk Gebruik) onder meer de volgende maatregelen moeten worden getroffen:

- a. verzwaring van een aantal financiële sancties in de administratiefrechtelijke sfeer;
- b. verruiming van de juridische mogelijkheden oneigenlijk gebruik door tussenkomst van de rechter te bestrijden;
- c. de totstandkoming van een nieuwe invorderingswet;
- d. een wettelijke regeling van informatie- en geheimhoudingsverplichtingen van overheidsorganen;
- e. opheffing van de fiscale aftrekbaarheid van boetes;
- f. verbetering van de feitelijke controlemogelijkheden, onder andere door nieuwe wetgeving ten aanzien van de zogenaamde administratieve verplichtingen en door gebruikmaking van wettelijke bevoegdheden bij banken;
- g. aanpassing van internationale belastingverdragen.

Tevens moet opnieuw worden onderzocht, of voor de privésfeer een werkbaar systeem van inflatieneutrale belastingheffing kan worden gerealiseerd, waardoor onder meer besparingen kunnen worden bevorderd en het verzwijgen van vermogensinkomsten minder aantrekkelijk wordt gemaakt.

De Postbank moet een bank met een volwaardig takenpakket worden. De band met de overheid dient wat betreft de hoofdlijnen van het beleid versterkt. Verkoop van aandelen aan derden wordt tegengegaan.

Het toezicht door de Nederlandsche Bank en de Verzekeringskamer op het bank- en verzekeringswezen behoeft verbetering. De controlemogelijkheden van de Rekenkamer op instanties en bedrijven die geld van de overheid ontvangen, moeten worden verbeterd.

17. Emancipatiebeleid

Emancipatiebeleid dient te worden geïntegreerd en gestimuleerd in alle facetten van het overheidsbeleid. Kernpunt voor het emancipatiebeleid zal zijn het bevorderen van die pluriforme samenleving, die ieder mens, ongeacht sekse, seksuele voorkeur of burgerlijke staat, in staat stelt een zelfstandig en economisch onafhankelijk bestaan te verwerven en zelf mede vorm te geven aan die samenleving. Om dit te bereiken zal de bestaande machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen moeten worden doorbroken.

Naast een beleid gericht op herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, thuis en buitenshuis, worden de mogelijkheden voor vrouwen, het beleid te beïnvloeden,

vergroot. Bevorderd moet worden, dat meer vrouwen in overheidsfuncties worden aangenomen, vooral in de hogere rangen.

Het specifieke emancipatiebeleid zal daarom onder andere gericht moeten zijn op:

a. het realiseren van een gelijkwaardige arbeidsdeelneming van vrouwen door onder meer het uitbreiden en creëren van voorzieningen, positieve actie en een onderwijsvoorrangsbeleid;

b. het bij voldoende geschiktheid geven van voorkeur aan vrouwen bij benoemingen, aanstellingen, sollicitaties en dergelijke;

c. de invoering van een Wet gelijke behandeling, waarbij ook de bestrijding van discriminatie op grond van seksuele voorkeur een kernpunt is, waardoor uitgesloten wordt dat instellingen op levensbeschouwelijke grondslag de persoonlijke levenssfeer van werknemer of sollicitant in hun oordeel over diens functioneren of sollicitatie betrekken;

d. het bestrijden van seksueel geweld, waaronder ongewenste intimiteiten op de werkvloer, in samenlevingsvormen en in de samenleving in brede zin. Voorts dient er een betere controle; te komen op de uitvoering van de Wet gelijke behandeling en de Wet gelijk loon.

Het beleid wordt erop gericht de maatschappelijke positie van meisjes, in het bijzonder van degenen met een lagere opleiding, te versterken.

Bij adviesraden, delegaties, adviescommissies en dergelijke zal het uiterste moeten worden gedaan om een naar sekse evenwichtige samenstelling te bereiken. Binnen de komende regeerperiode dient een uitgewerkt homobeleid vorm te krijgen. Wanneer maatschappelijke organisaties een voordracht doen voor personen, zal hun verzocht worden zoveel kandidaten van beide seksen voor te dragen, dat een naar sekse evenwichtige samenstelling mogelijk wordt.

Zowel in het kader van scholing door de overheid zelf als in het kader van subsidiëring van scholingsactiviteiten, zal aandacht moeten worden besteed aan vrouwen, gericht op het vergroten van deelneming aan (politieke) besluitvorming. Binnen het kader van dit emancipatiebeleid wordt extra aandacht besteed aan de positieverbetering van vrouwen uit etnische groepen, waarbij deelneming aan functies op beleidsniveau wordt gestimuleerd.

Op provinciaal niveau zal steun worden verleend aan de uitbreiding en voldoende toerusting van provinciale vrouwenbureaus en steunpunten ter ondersteuning van plaatselijk en regionaal emancipatiebeleid.

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid blijft uitvalsbasis voor het emancipatiebeleid. Dit ministerie wordt uitgebreid tot het ministerie van Sociale Zaken, Werkgelegenheid en Emancipatie. Het budget voor specifieke emancipatieprojecten, als experiment voor te ontwikkelen beleid, mag niet worden aangetast, maar wordt zo mogelijk uitgebreid. De positie van de coördinerend bewindspersoon voor emancipatiezaken moet worden versterkt.

Nederland moet bevorderen, dat besluitvorming in de Europese Ministerraad plaatsvindt over de nog aanhangige. EG-richtlijnen op het terrein van vrijwillige deeltijdarbeid, ouderschaps- en gezinsverlof en andere die voor de gelijke berechtiging van vrouwen van belang zijn.

18. Sociale zekerheid

De sociale zekerheid is meer dan een inkomensdervingsvoorziening. Centraal staat volgens de Partij van de Arbeid de (her)intreding van allen die daartoe in staat zijn in het arbeidsproces. De Partij van de Arbeid legt dan ook een directe relatie tussen inkomensdervingsuitkeringen krachtens het stelsel van sociale zekerheid en deelneming aan betaalde arbeid. Mocht men aangewezen raken op een uitkering, dan behoort de hoogte daarvan voldoende te zijn om een redelijk bestaan te garanderen.

De ontwikkeling van het inkomen van betaald-werkenden en van uitkeringsgerechtigden dient gelijk op te gaan en de laagste uitkeringen moeten gekoppeld blijven aan het netto-minimumloon. De kostencompenserende uitkeringen en voorzieningen krachtens het stelsel van sociale zekerheid, zoals de kinderbijslag, de voorzieningen en verstrekkingen krachtens de Ziekenfondswet, de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet en de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten dienen ertoe bij te dragen dat mensen, ondanks de uit persoonlijke omstandigheden voortvloeiende extra uitgaven, zoveel mogelijk in een vergelijkbare welvaartspositie verkeren als vergelijkbare inkomensgroepen die dergelijke extra kosten niet hebben. De Algemene Weduwen- en Wezenwet wordt op termijn omgevormd tot een inkomensregeling voor diegenen, die zelfstandig in de opvoeding en het onderhoud van kinderen voorzien en daardoor niet voldoende de mogelijkheid hebben tot het verwerven van een inkomen uit betaalde arbeid. Het stelsel van sociale zekerheid dient in sterkere mate benut te worden om mensen in staat te stellen opnieuw aan betaalde arbeid deel te nemen (ruimere scholingsfaciliteiten in uitkeringsfase; terugploegen uitkeringsgelden naar betaalde arbeid; maatregelen tot reïntegratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten met een aanmerkelijke restcapaciteit in arbeidsproces). Het stelsel van sociale zekerheid dient mensen eveneens aan te moedigen om weer deel te nemen aan arbeid; bescheiden bijverdiensten naast een uitkering moeten daarom worden vrijgelaten.

De mogelijkheden om deel te nemen aan onderwijs en scholing in een uitkerings situatie worden verruimd. Voor personen die qua leeftijd niet meer in aanmerking komen voor het bestaande studiefinancieringsstelsel, wordt - onder nader omschreven voorwaarden - de mogelijkheid geopend om, met behoud van uitkering, te studeren op alle niveaus (met inbegrip van hoger en wetenschappelijk onderwijs).

Het stelsel past in een geheel van voorzieningen, die ertoe bijdragen dat mensen kunnen deelnemen aan de samenleving in brede zin. Het stelsel dient verder, zowel door scholing en voorzieningen als door aanpassingen op de arbeidsplaats, mensen met een handicap in staat te stellen arbeid te verrichten, die gezien hun individuele mogelijkheden en belemmeringen passend kan worden geacht. Aan mensen die als gevolg van bij hen gelegen factoren voor het verrichten van arbeid op de sociale werkvoorziening zijn aangewezen, wordt een dienstbetrekking aangeboden voorzover gepaste arbeid beschikbaar is.

Het stelsel mag een variabel arbeidspatroon, zoals wisselingen tussen deeltijd- en voltijdarbeid, niet belemmeren en moet ruimte bieden voor tijdelijke gehele of gedeeltelijke onderbreking van de betaalde arbeid, zoals bij voorbeeld voor ouderschapsverlof en opfrisverlof. In de werknemersverzekeringen moet de relatie tussen de uitkering en het laatst verdiende loon worden gehandhaafd, zoals hieronder wordt aangegeven. Naarmate herverdeling van arbeid vordert, wordt gefaseerd overgegaan tot individualisering van het RWW-uitkeringsrecht. Verworven economische zelfstandigheid door deelneming aan de betaalde arbeid wordt in de sociale zekerheids sfeer gerespecteerd. Op korte termijn wordt voor de verdere voortgang met individualisering een fasenplan opgesteld. In een beleid, gericht op economisch herstel, volledige werkgelegenheid en herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, moet stapsgewijs gewerkt worden aan wederopbouw van het sociale zekerheidsstelsel, ten dele langs nieuwe lijnen. Dit wordt als volgt uitgewerkt:

- a. de loongerelateerde uitkeringen bedragen 75% van het laatstverdiende loon;
- b. de loongerelateerde uitkeringsduur bij werkloosheid wordt langer naarmate het arbeidsverleden langer heeft geduurd;
- c. de loongerelateerde uitkeringsduur wordt gelijk aan de helft van het arbeidsverleden (met een bodem van een half jaar);

- d. personen met een arbeidsverleden van ten minste 5 aaneengesloten jaren behouden na afloop van de loongerelateerde werkloosheidsuitkering een individueel uitkeringsrecht op minimumniveau, zolang de onvrijwillige werkloosheid voortduurt;
- e. voor categorieën, waarbij een verbrokkeld arbeidsverleden gangbaar is, wordt een andere periode van arbeidsdeelneming vastgesteld; met de invoering wordt begonnen bij oudere langdurig werklozen, aldus wordt een begin gemaakt met individualisering van de RWW;
- f. bij arbeidsongeschiktheid loopt de loongerelateerde uitkeringsduur door tot het 65e jaar;
- g. bij arbeidsbemiddeling wordt voor de toepassing van het begrip passende arbeid rekening gehouden met in de persoon gelegen belemmeringen, voor werknemers die de verzorging van kinderen beneden de schoolgaande leeftijd hebben wordt een aparte regeling vastgelegd;
- h. onder voorwaarden van verbetering van de werkloosheidsuitkeringen en maatregelen tot (re)integratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten in het arbeidsproces kan geleidelijk worden overgegaan tot terugdringing van de werkloosheidscomponent in de arbeidsongeschiktheidswetten;
- i. voor mensen die gedeeltelijk medisch en arbeidskundig arbeidsongeschikt zijn en die ook na intensieve bemiddeling werkloos zijn gebleven, geldt dat bij de vaststelling van de hoogte van de uitkering rekening wordt gehouden met als gevolg van de handicap verminderde mogelijkheid tot het verkrijgen van arbeid. Zij kunnen een of meer arbeidsongeschiktheidsklasse(n) hoger worden ingeschaald;
- j. voor het eventueel dan nog resterende gedeelte geldt de verbeterde werkloosheidsuitkering;
- k. waar door toepassing van deze regelingen de uitkering voor een betrokkene zakt beneden het voor hem of haar geldende relevante sociale minimum (in percentages van het minimumloon: 70% voor een alleenstaande, 90% voor een eenoudergezin en 100% voor een alleenverdiener, dan wel voor 2 samenwonende deeltijdwerkenden), bestaat recht op een toeslag tot aan het relevante sociale minimum, zodat een aanvullend beroep op de bijstand wordt voorkomen; deze percentages van het minimumloon dienen periodiek getoetst te worden aan opgetreden veranderingen;
- l. werkgevers krijgen bepaalde verplichtingen, die ertoe bijdragen dat arbeidsongeschikten aan het arbeidsproces kunnen (blijven) deelnemen door invoering van de Wet arbeid gehandicapte werknemers;
- m. belemmeringen die ertoe leiden dat mensen met een handicap niet in dienst worden genomen, worden weggenomen;
- n. het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds zal worden omgevormd tot een pensioenfonds overeenkomstig de Pensioen- en Spaarfondsenwet;
- o. na overleg met de CAO-partijen moet een oplossing gezocht worden voor de pensioenbreuk die thans kan optreden bij verandering van werkgever, bij de overgang van voltijdswaak naar een deeltijdswaak en bij onvrijwillige werkloosheid en arbeidsongeschiktheid;
- p. er wordt gestreefd naar een wettelijk pensioenstelsel, waarbij mannen en vrouwen gelijk behandeld worden wat betreft uitkeringen ten behoeve van nagelaten betrekkingen;
- q. in dit kader wordt een begin gemaakt met uniformering van begrippen en criteria, waarbij het zogenaamde geïndexeerd dienstjarenbeginsel uitgangspunt is;
- r. bestudeerd wordt op welke wijze de aanvullende pensioenverzekering elementen van vrijwilligheid kan bevatten en rekening kan worden gehouden met een flexibilisering van de pensioenleeftijd.

Bij de stelselherziening sociale zekerheid dienen eenvoud en doorzichtigheid van het stelsel en de uitvoeringsorganisatie mede uitgangspunt te zijn.

Zwangerschap en ouderschap

- a. Het zwangerschaps- en bevallingsverlof wordt uitgebreid van 12 naar 14 weken.
- b. Vrouwen die zelfstandig in de opvoeding en het onderhoud van hun (a.s.) kind voorzien, krijgen recht op 28 weken zwangerschapsverlof.
- c. In de periode waarin het jongste kind nog geen 2 jaar is, kan door een of beide ouders betaald ouderschapsverlof worden opgenomen, samen gedurende maximaal 6 maanden.
- d. In het ouderschapsrecht wordt geregeld, dat ouders of verzorgers van kinderen tot en met de leerplichtige leeftijd het recht krijgen hun eventueel volledige baan om te zetten in een deeltijdbaan. Zij hebben het recht na afloop daarvan terug te keren tot de dan geldende volledige arbeidstijd; wanneer dat om gegronde redenen niet mogelijk blijkt, heeft betrokkene recht op een gedeeltelijke werkloosheidsuitkering.
- e. De kinderbijslag wordt ten minste opnieuw gekoppeld aan het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie. Afhankelijk van de financiële ruimte wordt gestreefd naar een gefaseerde verhoging van de kinderbijslag.

Algemene Bijstandswet (ABW)

- a. Via herverdeling van arbeid en verbeterde werkloosheidsuitkeringen wordt de werkingssfeer van de ABW teruggedrongen tot die van sluitstuk van de sociale zekerheid. De criteria, op grond waarvan iemand recht heeft op een bijstandsuitkering, worden beter omschreven. Eveneens worden de criteria waaraan het begrip economische eenheid moet voldoen, duidelijk omschreven. In dat kader wordt de voordeurdelersregeling afgeschaft.
- b. Personen, aangewezen op een bijstandsuitkering, vallen onder de kring verplicht verzekerden in de Ziekenfondswet, alsmede onder de kring AAW-verzekerden.
- c. In de ABW wordt een bescheiden bedrag aan neveninkomsten geheel vrijgelaten. De zogenaamde extra vrijlating eigen huis wordt versoepeld. De bepalingen in de RWW, waarbij uitkeringsgerechtigden eerst een wachttijd moeten doormaken alvorens een uitkering te krijgen, wordt afgeschaft. De wijze van financiering van de Wet sociale werkvoorzieningen dient meer plaatselijke invloed op de besteding ten gunste van behoud van arbeidsplaatsen in deze sector toe te staan.

19. Arbeidsmarkt, arbeidsverhoudingen, arbeidsvoorwaarden en arbeidsrecht

Eventuele nieuwe schaarste op de arbeidsmarkt moet worden tegengegaan door uitgebreide programma's van opleiding, om-, her- en bijscholing. De preventieve ontslaanvraagtoetsing door de directeur van het GAB (Gewestelijk Arbeidsbureau) blijft gehandhaafd.

De Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van CAO-bepalingen wordt ontdaan van de beperkingen, die nu nog gelden. In het arbeidsvoorzieningen- en arbeidsbemiddelingsbeleid wordt op evenwichtige wijze aandacht besteed aan het aanbod van werkzoekenden en de vraag naar arbeid.

In het arbeidsvoorzieningen- en arbeidsbemiddelingsbeleid wordt speciale aandacht besteed aan de positie van kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Voorrang wordt hierbij verleend aan langdurig werklozen. De sollicitatieplicht van werklozen dient parallel te lopen aan de bemiddelingsactiviteiten van de gewestelijke arbeidsbureaus.

Vrijstelling van sollicitatieplicht wordt verleend als geen reële kans op werk bestaat dan wel een cursus moet worden afgemaakt die de kans daarop vergroot.

De overheid bevordert de oprichting van combinatiescholen, die zowel leerlingstelsels, vormingswerk partieel leerplichtigen als kort-MBO Omvatten. Deelnemen door vrouwen wordt extra gestimuleerd.

De overheid bevordert de totstandkoming - of gaat zelf over tot oprichting - van regionale onafhankelijke instituties voor bij-, her- en omscholing, die zowel voor baanhebbenden als baanlozen openstaan en betreft bij opzet en programma's de resultaten van onderzoek naar toekomstige behoeften van de arbeidsmarkt en geeft een ruime inspraak aan werknemers- en werkgeversorganisaties.

Scholingsprogramma's voor aspirant herintreedsters op de arbeidsmarkt worden sterk uitgebreid tot ten minste een vestiging in elke provincie of arbeidsmarktregio. Scholingsprogramma's worden ook in deeltijd gegeven.

Er wordt gestreefd naar decentralisatie van het arbeidsvoorzieningsbeleid, zowel regionaal als sectoraal. Lokale overheden, werkgevers en werknemers worden sterker betrokken bij de vaststelling van het beleid van de arbeidsbureaus. Er komt een wettelijke regeling voor gewetensbezwaarden tegen bepaalde soorten omstreden arbeid.

Bedrijven worden gestimuleerd kinderdagverblijven mee te financieren. De arbeidsbureaus dienen te bevorderen, dat werkgevers hun selectie-eisen baseren op de functie en niet op de arbeidsmarktsituatie. De planning en financiering van alle vormen van scholing en opleiding voor het beroep, die nu gescheiden vanuit verschillende ministeries Onderwijs en Wetenschappen, Landbouw, Sociale Zaken en Economische Zaken plaatsvindt, zal op landelijk en regionaal niveau gezamenlijk uitgevoerd gaan worden.

Hoofdstuk 3. Sociaal-cultureel beleid

Inleiding

De vooralsnog hoge werkloosheid, de toenemende vrije tijd die als gevolg van de noodzakelijke verkorting van de arbeidstijd ontstaat, het proces van emancipatie en individualisering, het samenleven van verschillende culturen, demografische ontwikkelingen en technologische veranderingen stellen nieuwe eisen aan de sociaal-culturele sector. Het sociaal-cultureel beleid zal meer dan tot nu toe mensen in staat moeten stellen op creatieve wijze deel te hebben aan de zich ontwikkelende maatschappij. De verschillende onderdelen van het beleid: onderwijs, sociaal-cultureel werk en maatschappelijke dienstverlening, gezondheidszorg, cultuur, media en sport, dienen hieraan een bijdrage te leveren. Het ministerie van WVC (Welvaart, Volksgezondheid en Cultuur) moet in nauwe samenwerking met het ministerie van O&W (Onderwijs en Wetenschappen) op geïntegreerde wijze vorm geven aan dit beleid.

Door een herverdeling van arbeid kunnen zelfstandigheid en emancipatie worden bevorderd. De sociaal-culturele sector moet zo worden georganiseerd, dat op doelmatige wijze tegemoet kan worden gekomen aan de behoefte om hierop toegerust te zijn. Dit vereist een flexibele organisatievorm, waarbij decentralisatie, zelfbestuur en -organisatie uitgangspunt zijn. Hierbij passen nieuwe vormen van maatschappelijk initiatief, mits open en democratisch, in het bijzonder d.m.v. vrijwilligerswerk, waardoor mensen hun eigen situatie kunnen vormgeven, zonedig met behulp van professionele ondersteuning. Vrijwilligerswerk dient geen betaalde arbeid te vervangen. Ook het onderwijs kan hieraan bijdragen door in de behoefte aan om-, her- en bijscholing te voorzien. Een geschakeerd aanbod van kinderopvang is eveneens onontbeerlijk.

In de sociaal-culturele sector zijn technologische ontwikkelingen van grote betekenis. Van de nieuwe mogelijkheden dient in het beleid weloverwogen gebruik te worden gemaakt.

Daarom dient in het onderwijs en de volwasseneneducatie voor een spreiding van kennis en vaardigheden met betrekking tot nieuwe middelen te worden gezorgd. Voor jeugdigen en volwassenen zijn toegankelijke scholingsmogelijkheden noodzakelijk. Een toenemend cultuur- en mediaaanbod, waarbij gebruik gemaakt wordt van de nieuwe technologische mogelijkheden, biedt een tegenwicht aan een vertechniseerde samenleving. Juist voor etnische minderheden en minder toegankelijke cultuuruitingen zal ruimte moeten worden geschapen.

In de gezondheidszorg zal het gebruik van geavanceerde technische middelen moeten worden afgewogen tegen de kosten en de beantwoording van vragen omtrent de medische ethiek en menselijke waardigheid.

De veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking is van invloed op het sociaal-cultureel beleid. De educatieve activiteiten voor volwassenen zullen toenemen, mede vanwege nieuw beleid gericht op de behoefte aan aanvullende scholing. Het aantal ouderen neemt geleidelijk maar belangrijk toe en de hoogbejaarden (mensen boven de 80 jaar) maken daarvan een groeiend deel uit.

De positie en rol van ouderen in de samenleving moeten anders worden: meer zelfstandigheid, zeggenschap over de eigen leefsituatie en emancipatie dienen voorop te staan. Een beleidsmatige verschuiving van middelen binnen de collectieve sector zal hierdoor noodzakelijk zijn.

In het sociaal-economisch beleid dient met de inkomenspositie van ouderen rekening te worden gehouden door invoering van een pensioenwet en verruiming van de mogelijkheid tot arbeid door flexibele pensionering en een ordening van VUT-regelingen. Het beleid ten aanzien van huisvesting, woonomgeving en openbaar vervoer dient meer dan voorheen op ouderen te zijn afgestemd. In overleg met en mede afhankelijk van de wensen van de ouderenbonden moet de doelmatigheid van een eventueel in te stellen Raad voor het ouderenbeleid worden gezien.

De groep jongeren wordt weliswaar kleiner, voor deelneming aan het maatschappelijk verkeer en de bestrijding van sociale ongelijkheid zijn onderwijs, vorming en scholing van zeer groot belang. Voor hun sociaal-economische toekomst en voor de vergroting van de kansen van meisjes zijn verbeteringen in het onderwijsbestel noodzakelijk. Dit geldt eveneens voor jongeren uit etnische minderheden.

Veranderingen in de gezinssamenstelling en rolpatronen zullen gevolgen hebben voor het jeugd- en jongerenbeleid, dat meer samenhangend moet worden gemaakt door een betere afstemming tussen de verschillende betrokken departementen. Decentralisatie van het sociaal-culturele beleid naar lagere overheden moet het uitgangspunt zijn. De verantwoordelijkheid van het decentrale niveau dient in de wijze van financiering tot uitdrukking te komen. Globale kwaliteitseisen en regels ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden moeten door de centrale overheid gesteld worden.

Om de noodzakelijk doelmatige organisatie en cliëntgerichte werkwijze te bevorderen moeten verkokering en bureaucratie worden tegengegaan. In het bijzonder voor de opvang van de gevolgen van arbeidsduurverkorting dient een urgentieprogramma te worden opgezet dat het de lagere overheden financieel mogelijk maakt beleid te ontwikkelen.

1. Onderwijs- en wetenschapsbeleid

De algemene doelstelling van onderwijs is een ieder die opleidings- en ontplooiingsmogelijkheden te geven, die bij zijn/haar capaciteiten passen en zo bij te dragen aan het scheppen van gelijke kansen en mensen toe te rusten tot maatschappelijke weerbaarheid en voor te bereiden op het leven in een multi-culturele samenleving. In een vrij onderwijsbestel moeten de betrokkenen zelf de

richting van hun onderwijs kunnen bepalen op grond van levensovertuiging en maatschappijvisie. De openbare school - als ontmoetingsschool voor allen - verdient alle steun. Zij biedt zonder enig voorbehoud aan ieder de garantie voor goed volksonderwijs. Scholen, die een monopoliepositie innemen in kern of regio, dus ook de laatste school in een kern, dienen de openbare bestuursvorm te hebben. Ondoelmatigheden, verbonden aan het onderwijsbestel moeten worden bestreden. Er komt een onderzoek naar de kosten van de verzuilde structuur van ons onderwijsstelsel.

De wet op de medezeggenschap wordt herzien, waarbij aan de bestuurlijke eindverantwoordelijkheid van de gemeente als openbaar schoolbestuur meer recht moet worden gedaan. De invloed van ouders en leerlingen dient te worden vergroot. De sterk gegroeide centralisatie in het onderwijs moet worden teruggedrongen door de gemeenten c.q. provincies taken van het rijk te laten overnemen in het onderwijsvoorrangsbeleid, de onderwijsverzorging en de planning van scholen en gebouwen. In dit kader dienen de rijksscholen onder gedecentraliseerd bestuur te komen. De groeiende rol van de technologie in de samenleving behoort in het onderwijs en de volwasseneneducatie consequenties te hebben. Er dient hiertoe een programma te worden opgesteld voor een stelselmatige her- en bijscholing van onderwijsgeevenden. Alle leerlingen hebben het recht met die ontwikkeling vertrouwd te worden gemaakt, waarbij speciale maatregelen voor meisjes worden getroffen. Bij de hervorming van de eerste fase van het voortgezet onderwijs moet een stelsel ontstaan dat allen technische basisvaardigheden en -kennis geeft, terwijl in het hoger onderwijs en in het wetenschapsbeleid de bijdrage aan de technologische vernieuwing moet worden versterkt.

Om te voorkomen dat grote groepen volwassenen blijvend van de arbeidsmarkt worden uitgesloten als gevolg van technologische veranderingen, is extra aandacht voor om- en bijscholing noodzakelijk. Per regio dient de behoefte aan om-, her- en bijscholing in kaart te worden gebracht. Daarbij zal worden aangegeven welke concrete bijdrage kan worden geleverd aan het dichten van de kloof tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Binnen de Kaderwet Volwasseneneducatie moet een flexibele regeling het mogelijk maken dat alle betrokken instellingen per regio daaraan bijdragen.

De bekostiging van de nieuwe basisschool moet kostendekkend worden gemaakt door de rijksoverheid. De nieuwe basisschool moet kwalitatief worden verbeterd door een verlaging van de klassegrootte en door extra binnenschoolse faciliteiten. Buitenschoolse opvang als zelfstandige voorziening moet financieel mogelijk worden gemaakt. Ten behoeve van een onderwijsvoorrangsbeleid voor groepen in achterstandssituaties moeten gemeenten de bevoegdheid krijgen onderwijsvoorrangsgebieden aan te wijzen en gebiedsplannen vast te stellen.

De zorgverbreding in het basisonderwijs dient de ontplooiingsmogelijkheden van de individuele leerling te bevorderen. Verwijzingen naar het speciaal onderwijs worden daardoor minder vaak noodzakelijk en terugplaatsing naar het regulier onderwijs wordt bevorderd. Samenwerking tussen basisscholen en scholen van speciaal onderwijs wordt bevorderd. De kwaliteit van het speciaal onderwijs moet worden gewaarborgd.

De huidige gescheiden onderbouw van het voortgezet onderwijs moet worden vervangen door een schooltype voor alle leerlingen van 12 tot 16 jaar.

In aansluiting aan dit voortgezet basisonderwijs dient er een samenhangend stelsel te komen van vormen van middelbaar beroepsonderwijs en voorbereidend hoger onderwijs. Dit stelsel van vervolgonderwijs zal niet later dan in 1994 integraal zijn ingevoerd. Tot die tijd moeten alle scholen die dat wensen en die aan nader te stellen voorwaarden voldoen reeds deel kunnen uitmaken van dit nieuwe stelsel.

Daartoe zal een nieuwe wet op het vervolgonderwijs binnen een jaar bij de Staten-Generaal worden ingediend.

Er komt een wettelijke regeling voor het leerlingenstatuut. De drastische terugloop van het leerlingenaantal maakt een reorganisatie van het scholenbestand onvermijdelijk; bij reorganisatie dient niet alleen gelet te worden op aantallen doch ook op de bereikbaarheid. Om de noodzakelijke voorzieningen te kunnen afwegen, moeten de reorganisaties, op basis van voorstellen van betrokken gemeentebesturen een provinciale aangelegenheid worden (behalve in de grote steden) en moet samenhang worden gezocht met het totstandbrengen van het voortgezet basisonderwijs, met inachtneming van de plicht om te zorgen voor voldoende openbaar onderwijs in een genoegzaam aantal scholen. Waar door dalende leerlingentallen slechts één school kan blijven bestaan, is de openbare school een basisvoorziening. Aan reorganisatie van de voorzieningen behoort een sociaal plan ten grondslag te liggen.

Ter wille van de zorgvuldigheid van bestuur en de eigen verantwoordelijkheid van gemeentebesturen moet de circulairstroom worden ingedamd.

In het onderwijs moet de emancipatie van de vrouw bijzondere aandacht krijgen. Daartoe zijn onder meer nodig uitbreiding van het tweede-kans-onderwijs, aandacht voor emancipatie in de opleiding van onderwijsgeevenden en een voorkeursbehandeling van vrouwelijke kandidaten bij gelijke kwaliteit voor die functies, waarin overwegend mannen werkzaam zijn en verruiming van de toegang van vrouwen tot leidinggevende functies. De rechtspositie van onderwijsgeevenden wordt in haar specifieke consequenties voor vrouwelijke onderwijsgeevenden nader onderzocht.

Bij de prioriteitsstelling in de volwasseneneducatie moet voorrang worden gegeven aan voorzieningen voor diegenen die slechts weinig onderwijs hebben gevolgd. De door de Staten-Generaal reeds in 1984 aanvaarde Kaderwet Volwasseneneducatie wordt onverwijld van kracht. Binnen het eigen-bijdragebeleid moeten die vormen van volwasseneneducatie, die een duidelijk tweede-kans-karakter dragen, worden ontzien.

Een nieuw stelsel van studiefinanciering is noodzakelijk, waarbij studerende zelf over hun studiesteun kunnen beschikken. De beschikbare middelen moeten zodanig worden ingezet, dat de toegang van studerende uit minder draagkrachtige leefverbanden wordt bevorderd. In het stelsel moet rekening worden gehouden met de individuele draagkracht na het afstuderen. Studenten worden opgenomen in het verplichte ziekenfonds.

De maatschappelijke behoefte aan hoger opgeleiden neemt als gevolg van de technologische ontwikkeling toe. Naast een verbetering van de doelmatigheid (bij voorbeeld door het terugdringen van de bureaucratie en door versnippering van voorzieningen te voorkomen) is het gewenst het deelnemerspercentage in het hoger onderwijs te doen stijgen. Daartoe moet mede binnen het voortgezet onderwijs het inhoudelijke beleid zodanig worden aangepast, dat meer meisjes dank zij een andere pakketkeuze daarna exacte vakken gaan studeren.

De samenhang tussen het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs moet worden bevorderd. Een systematische beoordeling van de kwaliteit van onderwijs en onderzoek door middel van onafhankelijke adviezen is noodzakelijk.

Ook de zogenaamde tweede fase van het wetenschappelijk- en beroepsonderwijs behoort tot de verantwoordelijkheid van de overheid en dient mede uit de publieke middelen gefinancierd te worden. In de eerste fase staat de keuzevrijheid voorop. Arbeidsmarktcriteria worden bij zeer dure en specialistische opleidingen aangelegd. Arbeidsmarktcriteria kunnen wel een sterkere invloed uitoefenen op omvang en programma-aanbod in de tweede fase.

Nu technologische ontwikkelingen de samenleving ingrijpend veranderen, dient het wetenschapsbeleid een centrale plaats in te nemen in het regeringsbeleid. Het dient zich bezig te houden met het geheel van nationale onderzoeksactiviteiten. Het richt zich op een globale afstemming van wetenschappelijk onderzoek op maatschappelijke prioriteiten. Om de ontwikkeling van de wetenschap te verzekeren zijn voldoende middelen voor wetenschapsbeoefening in de fundamentele sfeer nodig. Het wetenschapsbudget dient als grondslag voor het beleid van de regering als geheel.

Binnen het raam van het wetenschapsbeleid wordt de positie van de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid zodanig versterkt, dat een permanent oriëntatiekader voor de politieke besluitvorming beschikbaar is. Binnen het hoger onderwijs wordt prioriteit toegekend aan de open universiteit.

2. Welzijn en volksgezondheid

Om het welzijnsbeleid te richten op de nieuwe maatschappelijke situatie moet een landelijk meerjarig programma worden opgezet waarin ontwikkelingsactiviteiten en experimenten worden ondergebracht. Deze taak van de centrale overheid is aanvullend op het sociaal-cultureel beleid dat decentraal wordt gevoerd. Daarbij moet de nadruk worden gelegd op initiatieven in de sfeer van buurteconomie, arbeidsprojecten en kleinschalige economische activiteiten, met name door middel van voorlichtings-, informatie- en adviesprojecten. Vrijwilligerswerk, dat op deze ontwikkelingen inspeelt of daaruit voortkomt en niet wordt gebonden aan opleidingseisen, moet worden ondersteund. Bij educatieve activiteiten zal naast kennisoverdracht het accent worden gelegd op de sociale vaardigheden en de emancipatieversterkende functie.

De financiële ondersteuning dient deels te worden verlegd van structurele subsidiëring naar tijd- en objectgebonden projectsubsidie, waarbij reguliere arbeidsvoorwaarden in acht worden genomen. Specifieke financieringsregelingen moeten worden ondergebracht in brede sectorwetten, waarin activiteiten worden toegewezen aan gemeenten, provincies en rijk. In een welzijnswet moeten de activiteiten, die zijn toebedeeld aan gemeenten en provincies, volledig worden gedecentraliseerd. Ook voor de noodzakelijk inhoudelijke vernieuwing gericht op een integraal eerste-lijnsbeleid moet de gemeente de verantwoordelijkheid voor planning en financiering krijgen. Hiervoor is één financieringskader noodzakelijk, waarbij de voorkeur uitgaat naar financiering uit de algemene middelen. Het gecoördineerde bejaardenwerk en het aanvullende ouderenbeleid moeten eveneens aan de gemeenten worden overgedragen en ondergebracht in een welzijnswet. De huidige wet op de bejaarden-oorden moet worden ingetrokken.

De samenhang in de zorg en de verruiming van de bevoegdheden van de lagere overheden moet bij wet worden geregeld. In gebieden waar bejaarden aangewezen zijn op een verzorgingstehuis, dient deze voorziening in doelstelling, bestuurssamenstelling en grondslag, representatief te zijn voor de samenstelling van de bevolking. De samenhang en doelmatigheid van de eerste-lijnszorg worden versterkt door de verantwoordelijkheid door de planning over te dragen aan gemeenten. Nagegaan wordt, of deze doelstelling wordt gediend met een aparte zorgwet dan wel met onderbrenging in een welzijnswet. Hierin behoren de intramuraal bejaardenvoorzieningen te worden ondergebracht om onder verantwoordelijkheid van de provincie de samenhang met de verpleeghuizen te realiseren. Zo kunnen onder andere de voorwaarden worden geschapen voor de nodige aandacht voor de groeiende groep hoogbejaarden. Uitgangspunt van beleid is, zorgen dat de oudere zo lang mogelijk zelfstandig in zijn of haar eigen omgeving kan blijven.

De bestaande voorzieningen, de aanspraken op kinderopvang en het daarbij behorende retributiesysteem worden wettelijk geregeld. De uitvoering van de kinderopvang moet bij de gemeenten worden gelegd. De rijksbijdrage zal worden vergroot. Door middel van een wettelijk kader moet in de jeugdhulpverlening in het bijzonder de samenhang zodanig worden vergroot, dat gericht hulp kan worden geboden. Daarom worden advisering en toetsing in regionaal verband uitgevoerd, waartoe provincies worden belast met de planning en financiering.

De invoering van een volksverzekering tegen ziektekosten is noodzakelijk met een premieheffing naar draagkracht, waarvan de overheid de inning en besteding van middelen regelt. Na invoering zullen de betere planningsmogelijkheden die een volksverzekering biedt, moeten worden gebruikt om de kosten van de gezondheidszorg te beheersen en te beperken.

In de gezondheidszorg moet het accent op preventie en eerste-lijnszorg liggen, gepaard aan beperking van de tweede-lijnsvoorziening. Verder dienen in de gezondheidszorg de kosten en het aanbod van voorzieningen te worden beheerst door het gebruik van polikliniek en dagbehandeling te bevorderen. Gestreefd wordt naar een betere coördinatie van diagnostisch onderzoek, ten einde de belasting voor de patiënt te beperken en de kosten te beheersen. Voor zover dat tot kostenbesparing leidt, moeten geneesmiddelen, medische instrumenten en apparatuur gecoördineerd worden ingekocht. De kosten van abortus en overtijdbehandeling moeten worden opgenomen in het ziekenfondspakket. Eigen bijdragen, die het gebruik van noodzakelijke voorzieningen in de weg staan, worden afgewezen. De eigen bijdrage voor geneesmiddelen komt te vervallen.

De soms bestaande (bijna) monopoliepositie van medische beroepsgroepen inzake toelating tot vervolgopleidingen en vestiging wordt ontmanteld. De overheid bevordert een dienstverband voor alle werkers in de gezondheidszorg. Arbeidsvoorwaarden en rechtspositie van stagiaires en medische co-assistenten wordt sterk verbeterd.

Het ministerie van WVC moet de planning van nieuwe, kostbare voorzieningen ter hand nemen. Academische ziekenhuizen worden onder een bestuurlijk regime gebracht waar het Ministerie van WVC verantwoordelijk voor is.

Om de kwaliteit van de gezondheidszorg te bewaken en te verbeteren wordt het staatstoezicht op de volksgezondheid vergroot door intensivering van zijn inspecterende taak en door vergroting van wettelijk omschreven bevoegdheden. Wettelijke maatregelen t.a.v. patiëntenrechten, medische experimenten en beroepen in de gezondheidszorg worden zo snel mogelijk ingevoerd. Het gezondheidsonderzoek dient mede gericht te zijn op chronisch-invaliderende ziekten.

Patiëntenrechten zullen worden versterkt, onder andere door een ingrijpende herziening van het tuchtrecht en het recht op inzage van dossiers. In de wetgeving met betrekking tot patiëntenrechten moeten regels worden opgenomen, die een zorgvuldige handelwijze met embryo's door buitenlichamelijke bevruchting ontstaan, waarborgen. Gebruik voor commerciële doeleinden moet worden uitgesloten. In de regelgeving moet het belang van het kind voorop staan.

Er wordt bevordert dat gemeenten de alcohol- en drugshulpverlening coördineren als onderdeel van een samenhangend welzijnsbeleid. Ter bestrijding van tabaksgebruik en alcohol- en drugsmisbruik moet een krachtig ontmoedigingsbeleid gevoerd worden. Voor preventie, opvang en nazorg dient een samenhangend pakket van voorzieningen te worden ontwikkeld. Onderdelen daarvan zijn: het beperken van verkooppunten, een verbod van etherreclame en het weren van sterke drank op overheidsrecepties. Het roken in openbare gebouwen moet verboden worden.

De zorg- en dienstverlening aan gehandicapten moet zijn gericht op het waar mogelijk continueren van de thuissituatie. Daarom zal hulp bij algemene dagelijkse

levensverrichtingen op 7 x 24 uursbasis georganiseerd worden. De opeenstapeling van maatregelen ten nadele van gehandicapten moet worden tegengegaan. Er moeten maatregelen worden genomen, die bevorderen dat gehandicapten zo volledig mogelijk aan het maatschappelijk leven kunnen deelnemen. Daartoe dient een geïntegreerd gehandicaptenbeleid te worden uitgewerkt. Opvang en hulpverlening van slachtoffers van seksueel geweld moet worden uitgebreid. Het voortbestaan c.q. de uitbreiding van blijf-van-m'n-lijf-huizen wordt gewaarborgd; subsidie blijft in handen van de rijksoverheid en zal worden vergroot.

3. Kunst en cultuur

De in de inleiding genoemde maatschappelijke veranderingen op het terrein van arbeid en vrije tijd, zelfstandigheid en emancipatie, multiculturele samenleving en de technologische ontwikkeling zullen van invloed moeten zijn op het beleid ten aanzien van de kunsten. De overheid voert ten aanzien van de kunsten een voorwaardenscheppend beleid en zal zich niet wagen aan een inhoudelijke beoordeling van kunstwerken. Aanbod en voorzieningen moeten worden uitgebreid. Het kunstbeleid moet zich richten op actieve en passieve deelneming van de bevolking aan alle kunstvormen. Om de vraag naar 'gevestigde' kunst en nieuwe kunst en kunstvormen te bevorderen, zijn nieuwe impulsen noodzakelijk. De hedendaagse kunst, de kunst die nu wordt gemaakt, moet worden gestimuleerd door:

- a. verhoging van de bijdragen aan nieuwe fondsen voor scheppende toonkunst, letteren en beeldende kunst;
- b. versterking van overheidsopdrachten aan scheppende kunstenaars, waaronder architecten, vormgevers, filmers en fotografen;
- c. uitbreiding van overheidspremies op aankopen van scheppende kunst;
- d. vergroting van de financiële ruimte voor nieuwe initiatieven, met name in de herscheppende kunst;
- e. bevordering van gebruik van nieuwe technologieën;
- f. het scheppen van ruimte voor minder toegankelijke cultuuruitingen, m.n. van de verschillende etnische minderheden.

Daarnaast is een stimuleringsprogramma nodig voor innovatie van vrijetijdsbeoefening, waarin is opgenomen ruimte voor activiteiten en methodieken die het uitlenen van boeken, video, film en beeldende kunsten bevorderen, versterking van kunstzinnige vorming binnen en buiten het onderwijs en aanmoediging van amateuristische kunstbeoefening.

Om de toegankelijkheid te vergroten moeten rijksmusea 7 dagen per week, waarvan één dag per week gratis, worden opengesteld. De bibliotheken worden gratis voor jongeren tot achttien jaar.

Om de maatschappelijke positie van de kunstenaars te versterken, dient de inkomenspositie in de vele gevallen waar die te wensen overlaat, te worden verbeterd, waardoor zij in staat zijn hun beroep uit te oefenen.

Het rijk moet zich verantwoordelijk weten voor de kwaliteitsbewaking van de bebouwde omgeving met name door meer zorg voor monumenten van nationale betekenis en door de bescherming van de jongere monumenten en industriële monumenten.

4. Media

Uitgangspunt voor het omroepbeleid is het inhoud geven aan een open en pluriform publiek omroepbestel, dat voorziet in de behoefte aan informatie, bijdraagt aan de deelneming van burgers in de maatschappelijke ontwikkeling en hen in staat stelt te

kiezen uit veelsoortig aanbod van educatieve, informatieve en amusementsprogramma's.

Op de bestaande tv-netten worden programma's verzorgd door omroeporganisaties volgens een bij de wet geregeld programmavoorschrift in een totaal-programmering en door een sterkere rol voor de NOS.

Het beleid is vooral gericht op vergroting van het Nederlandse programma-aanbod en op uitbreiding van de zendtijd overdag. Om een oneigenlijke concurrentiestrijd tussen omroeporganisaties tegen te gaan, wordt het lidmaatschap van een omroep losgekoppeld van een abonnement op het programmablad. Zendtijdtoewijzing aan omroeporganisaties zal op basis van een concessiesysteem geschieden voor een periode van vijf jaar.

De financiering van de publieke omroep geschiedt uit publieke middelen en door uitbreiding van de STER. Pers en tijdschriften ontvangen een redelijke compensatie uit de STER-opbrengsten. Verhoging van de luister- en kijkgeden wordt uit een oogpunt van lasten en het bereikbaar houden van deze communicatiemiddelen zoveel mogelijk beperkt.

Er komt een derde televisienet, waarmee de publieke omroep haar positie ten opzichte van de huidige en vooral de toekomstige commerciële concurrentie kan versterken. Aangezien ook ons omroepbestel met zijn geprofileerde omroepen voor een deel wordt gefinancierd uit STER-gelden en die gelden node gemist kunnen worden, moet het bestel zich door middel van versterking van kwaliteit en Nederlandstalige programma's zodanig ontwikkelen, dat het kan concurreren met grensoverschrijdende commerciële omroepen. Daardoor blijft het mogelijk de reclamegelden binnenlands te houden ter medefinanciering van het bestel.

Buitenlandse commerciële satellietprogramma's worden niet geweerd. Nederland voert een actief beleid om te komen tot samenwerking met openbare omroepen in Europees verband, gericht op de bescherming van het eigen taalgebied.

Regionale en lokale omroep moeten worden gestimuleerd. Vanwege de onafhankelijkheid in het redactionele beleid van deze omroepen, zijn zij bestuurlijk onafhankelijk van de overheid. De financiering gebeurt ten dele uit openbare middelen en ten dele uit reclamegelden volgens het STER-model. Daarbij wordt rekening gehouden met de positie van de regionale en lokale pers.

Ter wille van het behoud van een pluriforme pers dient het Bedrijfsfonds voor de pers over voldoende middelen te beschikken. Zijn onafhankelijkheid wordt gewaarborgd. Ter bescherming van de belangen van de consument/kabelabonnee dient de verantwoordelijkheid voor de informatievoorziening via de kabel en de verantwoordelijkheid voor het beheer gescheiden te worden.

5. Vrije tijd

In de sfeer van de vrijetijdsbesteding moet de eigen zeggenschap, het eigen initiatief en de eigen organisatie van mensen zo veel mogelijk worden bevorderd. Daartoe moet het beleid gedecentraliseerd worden en de regelgeving minimaal zijn. Het rijksbeleid moet aanvullend zijn. In de sfeer van de vrijetijdsbesteding moet het benutten van kansen voor recreatief ondernemen worden gestimuleerd. Daarbij ligt de nadruk op kleinschaligheid en hoge arbeidsintensiviteit. Met name de sectoren recreatie en toerisme bieden hiervoor mogelijkheden.

6. Sportbeleid

De waarde en de betekenis van zowel de georganiseerde als de ongeorganiseerde sportbeoefening in onze samenleving dienen tot uitdrukking te komen in het welzijnsbeleid. Prioriteit moet gegeven worden aan de kwaliteit, de betaalbaarheid van de sport en de positie van de vrijwilliger in de sport. Voor het bevorderen van

de kwaliteit van het deelnemen aan sport is de inzet van het sporttechnisch kader onontbeerlijk. De besteding van overheidsmiddelen moet met name worden gericht op activiteiten, die uitnodigend zijn voor groepen, die thans belemmeringen ondervinden om deel te nemen. De mogelijkheden voor sportieve recreatie overdag moeten worden verruimd. Een effectief bestrijdingsbeleid tegen het gebruik van doping en stimulerende middelen in de sport is noodzakelijk. Misbruik van alcohol rond het sportgebeuren moet worden tegengegaan. In overleg met de sportwereld moet een actieplan worden ontwikkeld om het vandalisme te bestrijden.

Nodig is een erkenningbeleid voor sportscholen en -instituten en een stelsel van sportopleidingen. Voor werkers in de sport moet een arbeidsvoorwaardenbeleid worden ontwikkeld.

De dialoog tussen overheid en sportwereld over politieke aspecten van de sport zal worden bevorderd.

Beroepsvoetbal moet selfsupporting zijn.

Hoofdstuk 4. Ruimtelijk beleid

Inleiding

Het ruimtelijk beleid maakt een kentering door. Een lange periode van groei en uitbreiding gaat over in een zekere consolidatie met aandacht voor verbetering van de kwaliteit. Het accent komt meer te liggen op het beheer van de natuurlijke en gebouwde omgeving; nieuwe investeringen - met name ten behoeve van stadsvernieuwing en milieu - blijven noodzakelijk.

Deze accentverschuiving is niet alleen het gevolg van financieel-economische omstandigheden. Ze vloeit ook voort uit de afnemende groei van de bevolking en het toegenomen besef dat zorgvuldig met het milieu moet worden omgegaan. De Partij van de Arbeid is ervan overtuigd, dat een actief milieubeleid bittere noodzaak is. Zij kiest voor een selectieve economische groei, die grondstoffen, energie, natuur en milieu spaart. Economische groei mag en hoeft niet ten koste te gaan van de kwaliteit van bodem, water en lucht. Economische groei betekent een toename van de beschikbare hoeveelheid schaarse goederen die van belang zijn voor de welvaart. Het welvaartsniveau wordt echter niet uitsluitend bepaald door de beschikbaarheid van geproduceerde goederen. Ook de kwaliteit van de omgeving, de hoeveelheid vrije tijd, de hoeveelheid vrije tijd en arbeidsomstandigheden en de beschikbaarheid van betaalbare voorzieningen zijn belangrijk voor het welvaartsniveau.

Het milieubeleid kan in veel opzichten een belangrijke bijdrage leveren aan economisch herstel en werkgelegenheid. Milieutechnologie is een kansrijk exportartikel, mits we erin slagen een voorhoede positie in te nemen. Dat geldt voor de zuivering van afvalwater, maar ook voor technieken om vervuilde grond goedkoper en beter te reinigen en voor luchtreinigingstechnieken. De zorg om het milieu vraagt een keuze voor nieuwe bedrijvigheid die gericht is op reparatie en herstel van goederen en het hergebruik van afval- en reststoffen, maar ook op produktie die gericht is op voorkomen van afval. Ook met de opslag en verwerking van verontreinigde bagger en specie is extra werkgelegenheid gemoeid. In het milieubeleid geldt bij uitstek, dat de kosten die nu worden gemaakt ter voorkoming van milieuverontreiniging tot gevolg hebben, dat er een schoner milieu ontstaat en dat tevens in de toekomst geen grote uitgaven voor sanering en bescherming van het milieu behoeven te worden gedaan. Dat besef is toegenomen na het zichtbaar worden van de gevolgen van zure regen, bodemverontreiniging en mestoverschotten.

Aan het ruimtelijk beleid zullen de komende jaren hoge eisen worden gesteld. Het gebruik en de verspreiding van nieuwe technologische middelen bieden daartoe

mogelijkheden. De noodzakelijke concentratie van wonen, werken en voorzieningen roept in haar uitwerking moeilijke keuzen op. Leegstand van bestaande gebouwen dient zoveel mogelijk beperkt te worden. Technologie en automatisering kunnen grote gevolgen hebben voor bijvoorbeeld de vestigingsplaatsen van bedrijven en voor het daarbij behorende ruimtebeslag. Nieuwe vervoers- en communicatiesystemen zullen noodzakelijk blijken. Afstanden en geografische gegevens kunnen in het ruimtelijk beleid een minder doorslaggevende rol gaan spelen. Vergrijzing, arbeidsduurverkortingen, maatschappelijke veranderingen en toenemende deelneming van vrouwen aan het arbeidsproces leiden tot andere woonwensen, zowel wat de woninggrootte als de rond de woning aanwezige voorzieningen betreft. De voorkeur voor vestiging in de centra van stedelijke gebieden neemt toe. Daar zijn de kansen op arbeid het grootst. Daar zijn de mogelijkheden om met een bescheiden inkomen de tijd zinvol te besteden het meest gevarieerd aanwezig. Juist de gemeenten zullen in staat moeten worden gesteld zo slagvaardig mogelijk op deze ontwikkelingen in te spelen. De decentralisatie van de stadsvernieuwing en volkshuisvesting is mede daarom noodzakelijk. Er dient te worden voorkomen dat decentralisatie neerkomt op het afwentelen van risico's en bezuinigingen op bewoners, gemeenten of corporaties. De gemeenten moeten met een gegeven budget zelf vaststellen, welke voorzieningen in verband met het wonen tot stand komen.

Een versterking van de functie van de stedelijke gebieden staat centraal binnen de volkshuisvesting. Ook omdat daarmee een bijdrage wordt geleverd aan de bescherming van natuur en landschap. Tegenover een geleidelijke daling van de nieuwbouw staat nog onverkort de opgave om door opvoering van de stads- en dorpsvernieuwing de steden en dorpen leefbaar te houden. De problemen in de naoorlogse voorraad (met name in de hoogbouw van de jaren zestig) tekenen zich steeds scherper af. Het tekort aan kwaliteit blijkt groter dan de afgelopen jaren is verondersteld.

Binnen verkeer en vervoer krijgen het openbaar vervoer en het langzaam verkeer, alsmede de verkeersveiligheid prioriteit. De materiële en menselijke schade die het verkeer jaarlijks aanricht heeft nog steeds het karakter van een nationale ramp. Ook uit een oogpunt van milieu en een zuinig energiebeleid verdient het openbaar vervoer te worden bevorderd.

1. Natuur en milieu

De overheid is verantwoordelijk voor het stellen van de juiste normen aangaande natuur en milieu. Om die normen ook te kunnen bereiken, bevordert ze dat overleg over de uitvoering tot stand komt tussen bedrijven, milieu- en belangengroepen en de betrokken overheden. Bij het opstellen van de normen moet worden gelet op de mate waarin het beleid effect kan hebben.

Het milieubeleid moet integrale oplossingen nastreven. Daartoe dienen milieukwaliteiten geformuleerd te worden, die betrekking hebben op verschillende componenten (bv. bodem, water, lucht, landschap, binnenmilieu). Gelijktijdig dienen op bronnen van verontreiniging gerichte maatregelen te worden voorbereid en uitgevoerd. Het uitvoeringsprogramma wordt gepland op zowel rijks- als provinciaal en gemeentelijk niveau.

Voor het beleid op het terrein van natuur en milieu gelden de volgende uitgangspunten waaraan wet- en regelgeving moeten worden getoetst.

Nieuwe vormen van verontreiniging worden voorkomen, terwijl bestaande vormen van verontreiniging aan de bron worden bestreden. In beginsel moet de vervuiler de kosten van het aantasten van natuur- en milieuwaarden betalen. De aansprakelijkheid bij de overdracht van bedrijven wordt wettelijke sluitend geregeld. Milieugevaarlijke stoffen, die op de zogenaamde 'zwarte lijst' staan,

mogen niet in het milieu gebracht worden. Onderzoek naar de noodzaak tot uitbreiding van de 'zwarte lijst' moet plaatsvinden. De lozing van zogenaamde 'grijze lijststoffen' wordt sterk teruggedrongen. Essentiële ecologische processen en systemen, dieren- en plantensoorten moeten worden behouden, dan wel hersteld. Gelet op de in Nederland nog steeds schaars aanwezige natuurwaarden, is verdere aantasting niet toegestaan. Zo mogelijk worden verdwenen soorten geherintroduceerd. Het verantwoord gebruik van soorten en ecosystemen houdt in, dat door dat gebruik het behoud niet in gevaar wordt gebracht.

Bijzonder waardevolle gebieden als de Noordzee, de Waddenzee, het IJsselmeer, de Deltawateren, de grote rivieren, duinen en natuurgebieden moeten in ecologische zin worden behouden en waar mogelijk verbeterd. Daartoe is onder andere een Waddenwet noodzakelijk. Nieuwe vergunningen voor de aanleg van olie- of gaspijpleidingen door de Waddenzee worden niet afgegeven. Een indicatief meerjaren-program natuurbeheer dient een geïntegreerd onderdeel uit te maken van het indicatief meerjarenprogram milieu.

Het instrumentarium voor de natuurbescherming (financieel, regelgevend en programmerend) zal worden verbeterd. Bij iedere vorm van ruimtegebruik moeten zoveel mogelijk de omstandigheden worden geschapen, die instandhouding en ontwikkelingen van de natuurlijke kwaliteit waarborgen. Het totale oppervlak van militaire oefenterreinen wordt verminderd. Militaire oefenterreinen in of nabij de zgn. wetlands worden opgeheven. De aanleg van militaire oefenterreinen in waardevolle natuurgebieden wordt afgewezen.

De middelen voor aankoop en beheer van natuurgebieden en waardevolle landschappen dienen te worden uitgebreid, waarbij ook natuurontwikkeling aandacht moet krijgen. De natuurontwikkeling krijgt een in alle opzichten gelijkwaardige plaats naast natuurbehoud en -beheer. Er zal worden gewerkt aan de ontwikkeling van een aantal nieuwe natuurgebieden. De wettelijke mogelijkheden voor het afsluiten van wegen of het beperken van gemotoriseerd verkeer ter bescherming van natuur, milieu en landschap worden verder uitgebreid.

Ten aanzien van de handhaving van de milieuwetgeving moet een actief beleid worden gevoerd, waarbij geldt dat milieucriminaliteit niet lonend mag zijn. Daarom zal de milieucriminaliteit intensiever en effectiever bestreden worden. Naast het vergunningenbeleid met zijn verboden en normen zal zoveel mogelijk met regulerende heffingen worden gewerkt. Bevorderd moet worden dat bedrijven zich verzekeren tegen milieuschade. Tegelijkertijd wordt de juridische aansprakelijkheid van bedrijven voor milieuschade uitgebreid. De registratie van bij bedrijven binnenkomende en uitgaande stoffen (stoffenbalans) wordt voor bedrijven verplicht gesteld om de naleving van milieuvergunningen te kunnen controleren. Reparatie en herstel, hergebruik en recycling worden gestimuleerd. Invoering van statiegeld op zowel plastic als glazen flessen wordt wettelijk geregeld.

Bepaalde ernstige vormen van verontreiniging vereisen extra investeringen. De bodem- en slibsanering moet worden versneld. Er wordt een voortvarend actieprogramma ter vermindering van (chemisch) afval opgesteld. Het opsporingsapparaat hiervoor moet zowel in technisch als in administratief opzicht worden uitgebreid. Nieuwe gifbelten moeten worden voorkomen. Daartoe is het noodzakelijk dat de Wet bodembescherming volledig in werking treedt. Waterverontreiniging wordt een halt toegevoerd. In waterzuiveringsinstallaties zal fosfaatverwijdering worden toegepast. Binnen twee jaar zullen wasmiddelen fosfaatvrij worden gemaakt. Het storten en verbranden van afval op de Noordzee wordt verboden. Zure regen en andere vormen van luchtverontreiniging moeten versneld worden bestreden, liefst in Europees verband. Met de buurlanden kunnen verdergaande normen worden afgesproken. Elektriciteitscentrales dienen rookgassen volledig te ontzwavelen, terwijl raffinaderijen met de best beschikbare

technische middelen de zwaveluitstoot drastisch moeten inperken. De uitwerp van schadelijke stikstofverbindingen door grote vuurhaarden wordt bestreden met de best beschikbare technische middelen. In Europees verband dient te worden gestreefd naar een vermindering de komende vier jaar met 40% van het huidige uitwerpniveau. Ook op andere terreinen zijn internationale milieu-afspraken essentieel en dient de totstandkoming door Nederland te worden bevorderd. Bij de uitvoering van het milieubeleid dienen voorlichting en milieu-educatie een belangrijke rol te spelen en aan te sluiten bij bestaande milieu-organisaties. Nederland zal afspraken moeten maken met de buurlanden om gelijkwaardige inspraakmogelijkheden van burgers ten aanzien van grens-overschrijdende milieubeslissingen te bereiken. Er komt een exportverbod voor schadelijke producten die in Nederland niet verhandeld of verkocht mogen worden. Van een verantwoord milieubeleid is het energiebeleid, dat elders in dit program is opgenomen, een essentieel onderdeel.

2. Ruimtelijke ordening

Aan het ruimtelijk beleid moeten in Nederland hoge eisen worden gesteld vanwege de bevolkingsdichtheid de kwetsbaarheid van het milieu en de noodzaak verschillende vormen van gebruik zorgvuldig af te wegen.

In het ruimtelijk ordeningsbeleid krijgt het voorkomen en bestrijden van onveiligheid en vandalisme grote nadruk. Het maken van concrete plannen geschiedt door andere overheden dan de landelijke. Mede gezien de geringere bevolkingstoename zal de nadruk in het ruimtelijk beleid op behoud, beheer en herstel moeten liggen. De trek uit de steden moet worden tegengegaan door middel van stadsvernieuwing en op woonwensen afgestemde nieuwbouw binnen stedelijke gebieden. De taakstellingen voor de groeikernen moeten geleidelijk worden beëindigd zodat zij een regionale opvangtaak krijgen. Open ruimten, in het bijzonder in de Randstad, moeten zoveel mogelijk worden gespaard. In kleine kernen zal de leefbaarheid worden bevorderd door een actief beheer en herstel van het bebouwde gebied.

In de beoordeling van grote projecten moeten het ruimtebeslag en de gevolgen voor natuur en milieu zeer zwaar wegen. Daarom zal niet tot inpoldering van de Markerwaard worden overgegaan en dient ook geen tweede nationale luchthaven te worden aangelegd.

Iedere regio moet in staat worden gesteld de eigen economische, sociale en culturele ontwikkelingsmogelijkheden zoveel mogelijk te benutten. Regio's met bijzondere problemen verdienen bijzondere aandacht, bij voorbeeld bij de vestiging van nieuwe rijksdiensten en gesubsidieerde instellingen. De toegezegde regionale spreiding moet worden uitgevoerd. Spreiden van bestaande arbeidsplaatsen is niet langer uitgangspunt van beleid.

De economische en sociaal-culturele functies van de steden moeten worden versterkt en gestimuleerd. De infrastructuur, die nodig is om te profiteren van de economische mogelijkheden van technologische vernieuwing, moet in de grote steden aanwezig zijn.

De mogelijkheden om te investeren en daarmee economische activiteiten en werkgelegenheid te creëren moeten worden verruimd, door gemeentebesturen van grote steden meer bevoegdheden en middelen te bieden.

Het toenemen van vrije tijd en beperkte bestedingsmogelijkheden vragen om goed bereikbare recreatieve voorzieningen dicht bij huis. Het recreatief medegebruik van landbouwgebieden, in regionale initiatieven uitgewerkt, moet door het rijk worden gesteund.

In de Randstad dient de aanleg van recreatiegebieden dicht bij de stad krachtig ter hand te worden genomen.

De ervaringen uit de proeven met nationale landschapsparken worden gebruikt voor het beheer van grote, landschappelijk belangrijke gebieden.

3. Volkshuisvesting, stads- en dorpsvernieuwing

Het volkshuisvestingsbeleid moet gericht zijn op het voorzien in de woonbehoefte van iedere inwoner, die zelfstandig of in zelf gekozen groepsverband wil wonen, waarbij achterstandsgroepen en zich ontwikkelende nieuwe woonvormen speciale aandacht krijgen.

Het zo lang mogelijk zelfstandig wonen van ouderen dient te worden bevorderd door middel van voorzieningen en het subsidiebeleid.

Het subsidiestelsel en andere regelingen mogen een flexibel gebruik van woningen niet in de weg staan en moeten bijdragen aan de totstandkoming van nieuwe woonvormen. Het beleid moet zijn toegespitst op een rechtvaardige verdeling van woonruimte, een rechtvaardige verdeling van de woonlasten en op meer zeggenschap van bewoners over de woning en woonomgeving. Organisaties van woonconsumenten krijgen steun. De mogelijkheid van gemeenten en corporaties voor het verwerven en vervolgens verbeteren en exploiteren van particuliere huurwoningen door gemeenten en corporaties met steun van het rijk moet worden hersteld. Voor woningverbetering, stadsvernieuwing en verbetering van de woonomgeving dient meer geld beschikbaar te worden gesteld.

Speculatie in het algemeen en in het bijzonder met verbeterde particuliere huurwoningen moet worden tegengegaan. Woningwetwoningen worden als regel niet verkocht. Grond moet tegen gebruikswaarde onteigend worden.

De uiterlijke vormgeving van woningen zal extra aandacht krijgen, onder andere door een regeling om beeldende kunst toe te passen bij woningbouwprojecten.

De voorkeurspositie van woningbouwcorporaties mag de gezonde en levensvatbare positie van de gemeentelijke woningbedrijven niet in de weg staan. Het toezicht op de instellingen die de sociale woningvoorraad beheren wordt versterkt. De democratisering van woningbouwcorporaties wordt met kracht bevorderd. Gemeentelijke woningbedrijven moeten bij nieuwbouw hetzelfde worden behandeld als woningbouwcorporaties. Gemeentelijke woningbedrijven met een verouderd bezit krijgen extra financiële steun.

De decentralisatie in de uitvoering van het beleid zal met kracht worden bevorderd. Het budgetstelsel voor nieuwbouw en verbetering van woningen wordt hersteld en mogelijk uitgebouwd. Als gevolg hiervan wordt het normkostenbudgetstelsel ingetrokken en het normkostenstelsel niet uitgevoerd.

Het nieuwbouwprogramma zal in de jaren negentig geleidelijk moeten dalen. Thans is een produktie van tachtig- à honderdduizend woningen in de nieuw- en vervangende nieuwbouw per jaar noodzakelijk, waarvan de helft woningwetwoningen of woningen met daarmee vergelijkbare huren. De vervangingsnieuwbouw zal een steeds groter aandeel vormen. Investeringsprogramma's ten behoeve van de zorg voor de bestaande voorraad moeten toenemen, onder meer door ophoging van de verbeteringsprogramma's van woningwetwoningen.

Ook moeten budgettaire uitwisselingsmogelijkheden van nieuwbouw en vernieuwbouw worden gecreëerd.

De huidige subsidieregelingen voor verbetering van het na-oorlogse woningwetbezit dienen aanzienlijk te worden verbeterd.

Het isolatieprogramma moet met voortvarendheid worden uitgevoerd, waarbij de slechtste complexen het eerst worden aangepakt.

Om wille van de leefbaarheid is de stads- en dorpsvernieuwing van groot belang, in het bijzonder voor de grote stedelijke kernen. Een van de doelstellingen van het stads- en dorpsvernieuwingsbeleid is het wegwerken van maatschappelijke achterstand. Het 'bouwen voor de buurt' is daarom uitgangspunt en het huur- en

subsidiebeleid is mede daarop gericht. Daarvoor is het nodig, dat het systeem van vergelijkingshuren gehandhaafd blijft.

Het beleid ten aanzien van de woningvoorraad moet behoud en herstel bevorderen. Het monumentenbeleid moet worden ingepast in het stadsvernieuwingsbeleid, waarbij het experiment met woonhuismonumenten dient te worden uitgebreid. Stadsvernieuwing is niet alleen gericht op het verbeteren van woningvoorraad, maar ook op het verbeteren en vernieuwen van woonomgeving, het midden- en kleinbedrijf en de voorzieningen.

Ter verwezenlijking van het stadsvernieuwingsbeleid moeten de middelen en regelingen zoveel mogelijk worden gedecentraliseerd. De gemeenten mogen binnen het bepaalde budget zelf uitmaken hoe de middelen worden gebruikt. Ter verscherping van het aanschrijvingsbeleid moeten overheden bij faillissementen preferente crediteuren worden.

Tussen huurders onderling en huurders en eigenaar-bewoners moet een rechtvaardiger verdeling van woonlasten worden nagestreefd, waarbij inkomen en kwaliteit een rol spelen. Ten aanzien van de tarieven en heffingen, die invloed hebben op de woonlasten moet een terughoudend beleid gevoerd worden.

De jaarlijkse huurverhogingen zullen met de grootst mogelijke terughoudendheid worden toegepast. De huurharmonisatie moet zich richten op het minimaal redelijke niveau en zal daardoor geleidelijker plaatsvinden en in stadsvernieuwingsgebieden over een langere periode gespreid worden. De huurharmonisatie-ineens dient afgeschaft.

Huurders die onder de huidige regeling voor individuele huursubsidie vallen moeten een meerjarige zekerheid over hun subsidie-aanspraken krijgen.

Het zal niet mogelijk zijn alle verslechtingen van de individuele huursubsidie te herstellen. Gezien het sterk gestegen aandeel van de woonlasten in het totale uitgavenpatroon is het nodig de individuele huursubsidie tot aan modaal op enkele punten te verbeteren.

De laagste inkomens krijgen subsidie over een standaard hoeveelheid gasverbruik ten behoeve van verwarming. In eerste instantie zal evenwel een actief isolatieprogramma uitkomst moeten bieden, waarbij de financiële en andere prikkels zijn ingebouwd om de verhuurder tot effectieve isolatie te bewegen, terwijl zo wordt gesubsidieerd dat de huurder al in het eerste jaar per saldo voordeel heeft van de getroffen voorzieningen.

Voor een sobere, kwalitatief goede nieuwe woning moet de volkshuisvestingsprijs worden hersteld. Daardoor kan iemand met een modaal inkomen deze woning huren zonder een beroep te doen op de individuele huursubsidie.

Mensen met een bescheiden inkomen, die een eigen koopwoning wensen moeten daartoe in staat worden gesteld. Bij de samenstelling van het contingent koopwoningen in het woningbouwprogramma moet prioriteit worden gegeven aan de kopers met een bescheiden inkomen. Maatschappelijk gebonden eigendom wordt bevorderd.

Om een meer rechtvaardige verhouding te verkrijgen tussen huurders en eigenaar-bewoners worden maatregelen onderzocht, die er toe kunnen leiden dat eigenwoningbezitters met een inkomen boven twee keer modaal een meer evenredig aandeel in de woonlasten opbrengen. Deze maatregelen zullen niet gelden voor eigenaar-bewoner met een inkomen beneden twee keer modaal.

Naar de mogelijkheid van een financieringsfonds voor de sociale woningbouw, waarin institutionele beleggers tegen een maatschappelijke rente de middelen ter beschikking stellen, wordt een onderzoek ingesteld. Hypotheekverstrekking tegen een maatschappelijke rente wordt in dit onderzoek meegenomen. Er wordt onderzocht of en hoe het risico voor rijk en gemeenten bij gemeentegarantie kan worden verminderd.

Een beperking van de bijkomende kosten bij de koop en verkoop van woningen (bij voorbeeld de overdrachtbelasting) wordt bevorderd.

4. Agrarisch grondgebruik

Landbouwmethoden waarbij per eenheid zo weinig mogelijk energie en grondstoffen worden gebruikt en waarbij zo weinig mogelijk schadelijke stoffen in het milieu terecht komen, moeten verder worden ontwikkeld en toegepast. Daarbij horen geïntegreerde vormen van plaagbestrijding, hergebruik van afvalstoffen en biotechnische ontwikkelingen te worden gestimuleerd, terwijl daarbij een actief beleid gevoerd dient te worden om het huidige niveau van gebruik van chemische bestrijdingsmiddelen terug te dringen. Voor mestoverschotten wordt een zodanige oplossing gezocht dat de nadelen voor het milieu worden beperkt. Het gebruik van mest wordt teruggebracht tot de hoeveelheden die voor de groei van gewassen noodzakelijk zijn. Een wettelijke regeling op korte termijn is noodzakelijk.

De hoogproductieve landbouw moet worden geconcentreerd in ecologisch minder kwetsbare gebieden waar de productie-omstandigheden nu al gunstig zijn. Daarbij moeten zodanige milieu-eisen gelden, dat het produktievermogen van de grond duurzaam in stand blijft, dat uitstralingseffecten worden voorkomen en dat ecologisch en landschappelijk belangrijke structuren en elementen in deze gebieden zoveel mogelijk worden behouden. Zij mogen geen barrières vormen voor natuurfuncties in groter verband.

Om buiten deze gebieden een verweving van landbouw en natuur te realiseren, moeten mogelijkheden om natuur- en milieuvriendelijk beheer in de bedrijfsvoering samen te brengen worden verruimd, onder andere door.

- a. stimuleringsubsidies voor aangepaste investeringen;
- b. vergroten van de ruimte waarbinnen beheersen onderhoudsovereenkomsten kunnen worden afgesloten;
- c. flexibele toepassing van het instrumentarium;
- d. beheersvergoedingen worden slechts gegeven voor actieve beheersprestaties, waarbij een hogere dan de basiskwaliteit het doel is.

Waar de nu in gebruik zijnde landbouwgrond niet meer produktief kan worden gehouden, bij voorbeeld door marktverzadiging, moet uitbreiding van het areaal bossen en natuurgebieden gestimuleerd worden.

Landinrichting is een instrument om tot een ruimtelijke herverdeling te komen, die ten dienste staat van de verschillende functies van landelijke gebieden. Provinciale Staten moeten een grotere stem in de Landinrichtingswet krijgen. Gestreefd moet worden naar een laag inrichtingsniveau met een zoveel mogelijk gedifferentieerde oplossing per bedrijf.

De inbreng van niet-agrarische sectoren (in het bijzonder de natuurbescherming) in de planvorming moet dan ook worden vergroot. Toetsing van landinrichtingsprojecten volgens de procedure inzake milieu-effectenrapportage is noodzakelijk.

5 Verkeer en vervoer

Naast het bevorderen van het openbaar vervoer dient de bestrijding van de verkeersonveiligheid voorop te staan. Het landelijk verkeers- en vervoersbeleid moet bijdragen aan het realiseren van de noodzakelijke verschuiving van autogebruik naar gebruik van fiets en openbaar vervoer in stedelijke gebieden. Het nieuwe Nationale Plan Verkeersveiligheid dient taakstellend te zijn waarbij de bescherming van de meest kwetsbare groepen verkeersdeelnemers (kinderen, ouderen, gehandicapten, voetgangers, fietsers) centraal staat. Voor de aanleg van fietspaden dient een rijksbijdrageregeling tot stand te komen.

De organisatie van het verkeersveiligheidsbeleid moet - dwars door de bestuurslagen - sterk worden verbeterd.

Uit een verkeersveiligheidsfonds moeten met name initiatieven van lagere overheden, zoals de inrichting van 30 kilometer-zones in woon- en verblijfgebieden, (mede) worden gefinancierd. Meer aandacht moet worden geschonken aan onderhoud van het wegennet, inclusief voet- en fietspaden.

Alcohol- en medicijngebruik vormen in het verkeer een extra veiligheidsrisico. Rijden onder invloed wordt krachtig bestreden door handhaving van de strafbaarstelling en door maatregelen in het kader van het alcoholontmoedigingsbeleid, dat zich een selectiever gebruik van alcoholhoudende drank ten doel stelt. Bij benzinstations wordt verkoop van alcoholhoudende drank verboden; bij gebruik van sufmakende medicijnen dient wellicht een rijverbod te worden opgelegd.

Er dient een erkenningsregeling voor autorijscholen te komen. Mede uit een oogpunt van verkeersveiligheid dient het gebruik van openbaar vervoer en langzaam verkeer te worden bevorderd, waarbij de betaalbaarheid voor de gebruiker van het openbaar vervoer belangrijker is dan de uitbreiding van de bestaande voorzieningen. Verdere verschraving van het openbaar vervoer in de regio wordt tegengegaan. De concurrentiepositie van het openbaar vervoer ten opzichte van de auto moet worden verbeterd door:

- a. de autokosten meer afhankelijk te maken van het aantal gereden kilometers door de wegenbelasting op te nemen in de brandstofprijs, ook die van dieselolie en gas;
- b. reiskostenvergoedingen te beperken tot de variabele kosten en boven het zgn. reiskostenforfait aan te merken als inkomsten;
- c. het invoeren van een zogenoemd daltarief in het stads- en streekvervoer.

Daarom zullen de tarieven voor het openbaar vervoer in 1987 niet verhoogd worden, waarna zij kunnen worden aangepast aan de gemiddelde jaarlijkse prijsontwikkeling.

Gemeenten met een eigen openbaar vervoerbedrijf krijgen een vast geïndiceerd bedrag voor de financiering van het openbaar vervoer in hun stad. Ze krijgen de grootst mogelijke beleidsvrijheid tot besteding en stellen hun eigen tarieven vast.

In de vervoersbehoefte van gehandicapten en ouderen moet beter worden voorzien, o.a. door het openbaar vervoer voor deze groepen beter toegankelijk te maken.

De conducteur moet (om te beginnen) weer terug op de tram en de metro. Parkeerboetes dienen aan de gemeenten ten goede te komen, waardoor gemeenten naleving van hun parkeervoorschriften kunnen afdwingen. De toepassingsmogelijkheden van de zgn. 'wegsleepregeling' dienen aanzienlijk te worden uitgebreid.

In een nota Goederenvervoer moet inzicht worden gegeven in de manier waarop belangrijke knelpunten in deze sector op samenhangende wijze worden aangepakt. Gedacht dient te worden aan onder meer de structurele overcapaciteit, de concurrentieverhoudingen, de verdere ontwikkeling van het gecombineerd vervoer, het vervoer van gevaarlijke stoffen, de sociale positie van werknemers in het wegvervoer en de sociaal-economische positie van de particuliere binnenschipper. De rijksoverheid dient investeringen te stimuleren die de concurrentiepositie van de zeehavens kunnen versterken.

Het al dan niet invoeren van zesbaksduwvaart moet mede afhankelijk worden gemaakt van de uitkomsten van nader onderzoek, met name naar veiligheid op de rivier en schade aan het milieu. Met de aanleg van auto(snel)wegen moet terughoudendheid worden betracht. Voorrang wordt gegeven aan de opheffing van onmiskenbare knelpunten en goed onderhoud.

De controle op de naleving van maximum-snelheden en andere verkeersvoorschriften dient uitgebreid te worden.

Het Spoorwegnet moet sneller worden verbeterd met voorrang voor de knelpunten. Indien aan verantwoorde randvoorwaarden wordt voldaan met betrekking tot ruimtelijke ordening en exploitatie, moet worden begonnen met de aanleg van de Zuiderzeespoorlijn van Amsterdam naar Groningen.

Nederland zet zich in voor de verbetering van het Europees Spoorwegnet en streeft naar aansluiting aan het te ontwikkelen hogesnelheidsnet.

Nederland blijft initiatieven ontwikkelen om de bepalingen in het EG-verdrag met betrekking tot het gemeenschappelijk vervoerbeleid en de opheffing van bilaterale belemmeringen in het vervoer te doen nakomen.

De vierde baan van Schiphol wordt gedraaid.

6. Waterstaat en PTT

De verbetering van zeekeringen en rivierdijken zal volgens het geldende programma worden uitgevoerd, waarbij meer dan tot nu toe rekening gehouden moet worden met landschaps- en milieubelangen. De Oosterscheldewerken moeten zodanig worden afgerond dat geen verdere onomkeerbare schadelijke effecten optreden voor het milieu. Het Plan-Lieverse en de OPAC (ondergrondse pomp accumulatie centrale) moeten nader worden onderzocht op voorwaarde, dat het Plan-Lieverse niet in het Markermeer wordt gerealiseerd.

De PTT (post en telecommunicatie) moet een staatsbedrijf blijven onder direct parlementair toezicht en moet meer ruimte krijgen op de markt te opereren en de dienstverlening te verbeteren. Er moet een terughoudend tarievenbeleid gevoerd worden. De kennis van overheids- en semi-overheidsinstellingen ten aanzien van grote infrastructurele werken dient zo mogelijk te worden gebruikt voor nieuwe projecten, in het bijzonder in het buitenland en in het kader van de ontwikkelingssamenwerking. In de toekomstige waterschapswet zal de mogelijkheid van algemene verkiezingen van waterschapsbesturen worden opgenomen.

Hoofdstuk 5. Buitenlands Beleid

Inleiding

De situatie in de wereld anno 1986 laat zich als volgt kenmerken. Het functioneren van de internationale rechtsorde laat veel te wensen over. De wereld wordt overheerst door tegenstellingen tussen soevereine staten en volkeren.

De Verenigde Naties en haar organen functioneren slecht. Van verschillende kanten worden zij uitgehold.

De mensenrechtensituatie is in veel landen bedroevend. Hoewel zich met name in Latijns-Amerika een aantal veranderingen ten goede heeft voorgedaan, is er in veel landen nog steeds sprake van grove schendingen.

Vanuit West-Europa gezien overschaduwde de Oost/West-verhouding helaas andere structurele problemen, zoals de arm/rijk-tegenstelling in de wereld. In de Oost/West-verhouding staat de tegenstelling tussen de twee grootste kernwapenmogendheden, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, centraal. Op een doorbraak is, gelet op de opstelling van beide grote mogendheden, weinig uitzicht. De bewapening blijft onverminderd stijgen naar een steeds hoger peil. Verontrustende ontwikkelingen als de militarisering van de ruimte worden ingezet.

West-Europa blijft in de huidige situatie aangewezen op de Verenigde Staten, maar heeft tegelijk duidelijk andere belangen waar het gaat om de verhouding tot Oost-Europa, de wapenbeheersing en het optreden in andere delen van de wereld. In West-Europa is sprake van een toenemend bewustzijn van de noodzaak van een gezamenlijk Europese aanpak.

De Oost/West-tegenstelling en de daaruit voortvloeiende wapenwedloop verslinden te veel energie, geld en inspanning van de rijkere landen. Een schrijnend contrast met de armoede die in grote delen van de wereld voortduurt. De ontwikkelingshulp blijft achter bij wat nodig is en wat in het verband van de Verenigde Naties is afgesproken. Structurele verbeteringen in de economische verhoudingen treden niet op. In de Derde Wereldlanden zijn de militaire uitgaven sterk gestegen, deze omvatten nu 23% van de militaire uitgaven in de wereld; ongeveer 65% van de internationale wapenhandel is gericht op de Derde Wereld.

De internationale economische situatie toont weliswaar een opleving, er is tegelijk sprake van grote onevenwichtigheden. De monetaire verhoudingen zijn ongezond. De grillige koers van de dollar, de hoge reële rente en de grote schuldenlast van vele onderontwikkelde landen vormen een bedreiging voor de stabiliteit van het internationale economische systeem en de ontwikkeling van landen in de Derde Wereld. Ook binnen de Derde Wereld treden grote verschillen op. Sommige landen gaat het stukken beter. Andere verkeren nog steeds in een uitzichtloze positie. Een aantal Afrikaanse landen dreigt zelfs failliet te gaan. Miljoenen mensen gaan jaarlijks dood van de honger. Ontbossing en verwoestijning hebben een enorme omvang aangenomen.

Voor West-Europa tekenen zich op economisch gebied twee probleemvelden af. De technologische vernieuwing dreigt achter te blijven bij en afhankelijk te worden van de Verenigde Staten en Japan. Daarmee moet een enigszins samenhangend gecoördineerd antwoord worden gevonden op mogelijk drastische verschuivingen in het internationale economische verkeer. De economische en handelsbelangen van de Europese Gemeenschap worden onvoldoende vertaald in termen van politiek optreden en onvoldoende afgestemd op de verhouding Noord-Zuid.

Doelstellingen

In de hiervoor weergegeven situatie moet in het buitenlands beleid het volgende worden nagestreefd.

- a. Het bevorderen van het respect voor de internationale rechtsorde en het waarborgen van de mensenrechten zoals deze zijn verwoord in het Handvest van de Verenigde Naties en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.
- b. Het vinden van oplossingen voor specifieke conflictsituaties, het tegengaan van mensenrechtenschendingen en het eerbiedigen van de mensenrechten hebben hierbij hoge prioriteit.
- c. Het bevorderen van vrede en veiligheid door een politiek van ontspanning, oorlogsvoorkoming, wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening, uitgaande van het principe van gedeelde veiligheid, met als uiteindelijk doel opheffing van machtsblokken.
- d. Het totstandbrengen van een rechtvaardiger verdeling van inkomen, kennis en macht tussen Noord en Zuid.
- e. Het versterken van de eigen rol van West-Europa door grotere politieke en economische samenwerking, mede ter bevordering van vrede en veiligheid en een betere verhouding tussen Noord en Zuid.

De hier geschetste doelstellingen hangen samen. Verwezenlijking ervan dient bij voorkeur in internationaal verband te geschieden. Het Nederlandse beleid dient daarop gericht te zijn. Eenzijdige stappen en/of samenwerking met gelijkgezinde landen kunnen in dit kader zinvol en noodzakelijk zijn.

2. Internationale rechtsorde en mensenrechten

Versterking van de internationale rechtsorde is noodzakelijk. Dat betekent onder andere:

- a. versterking van de Verenigde Naties door o.a. betere uitvoering van aanbevelingen van de Algemene Vergadering van de VN en hervorming van hun organen gericht op vergroting van de effectiviteit;
- b. bevordering van het gezamenlijk optreden van de landen van de Europese Gemeenschap in de Veiligheidsraad en andere internationale fora;
- c. Nederlands deelnemen aan internationale vredesmacht op basis van een goed geformuleerd mandaat;
- d. de instelling van een Hoge Commissaris voor de Mensenrechten;
- e. uitbreiding van bevoegdheden van het Internationale Gerechtshof;
- f. Nederland ratificeert het VN-verdrag inzake het recht van de zee.

Bevordering van het respect voor de mensenrechten moet een centrale plaats innemen in het buitenlands beleid. De bestrijding van mensenrechtenschendingen dient in het beleid zichtbaar tot uitdrukking te komen. Dat beleid mag niet selectief zijn. Zowel de politieke en vrijheidsrechten, als de sociale rechten moeten worden bevorderd. De effectiviteit van het beleid dient hierbij voorop te staan. Het recht van homoseksuelen om hun eigen seksuele voorkeur te beleven, dient in internationale verdragen te worden vastgelegd als fundamenteel mensenrecht. Nederland neemt hiertoe het initiatief.

Een actief mensenrechtenbeleid verplicht tot bijzondere ontvankelijkheid voor buitenlandse kritiek op de mensenrechtensituatie in Nederland. Tegen deze achtergrond:

- a. kunnen sancties getroffen worden, bij voorkeur internationaal, maar desnoods eenzijdig;
- b. kunnen exportkredietgaranties en exportvergunningen geweigerd worden;
- c. wordt jaarlijks door de regering een overzicht gepubliceerd van de ontwikkeling van het respect voor de rechten van de mens in de wereld en in individuele landen, zowel in gunstige als in ongunstige zin; rapporten van Amnesty International worden hierbij betrokken;
- d. blijft in het kader van het Helsinki-proces aangedrongen worden op een eerbiediging van de mensenrechten door alle betrokken landen;
- e. wordt economische en politieke steun verleend aan landen, waar na een periode van dictatuur een proces van democratisering plaatsvindt;
- f. dient Nederland met spoed het VN-verdrag tegen foltering uit 1984 te ratificeren en bij andere landen op hetzelfde aan te dringen;
- g. dienen de EG-landen in specifieke gevallen van schending van mensenrechten tot gezamenlijk beleid te komen;
- h. dienen de leden van de Raad van Europa actief toe te zien op de naleving van het Europees verdrag van de Rechten van de Mens door de lidstaten.

Het buitenlands beleid moet mede gericht zijn op beëindiging van neokolonialisme, dictatuur, racisme, discriminatie, uitbuiting, het overheersen van soevereine staten door andere en het zoeken van vreedzame oplossing voor specifieke conflictsituaties.

Midden-Oosten

Het beleid inzake het Midden-Oosten is gericht op veilige en erkende grenzen voor Israël en zijn buurstaten en de totstandkoming van een zelfstandige Palestijnse staat, mogelijk in confederatie met Jordanië. Daarvoor is nodig, dat:

- a. Israël zich terugtrekt uit de bezette gebieden, waarbij grenscorrecties in onderling overleg mogelijk zijn;
- b. de PLO en Israël elkaar wederzijds erkennen en de Arabische buurlanden en de PLO aan onderhandelingen deelnemen; een internationale conferentie met

deelnemen van Israël, de PLO, de Arabische buurstaten, de VS en de Sovjet-Unie kan dit onderhandelingsproces besluiten;

c. de status van Jeruzalem binnen het kader van een vredesregeling tussen partijen wordt overeengekomen.

Verbetering van de situatie in het Midden-Oosten vereist ook, dat:

a. UNIFIL een bijdrage blijft leveren aan handhaving van de stabiliteit in en aan de grens van Libanon;

b. initiatieven om het conflict tussen Iran en Irak te beëindigen worden ondersteund en wapenleveranties aan beide partijen worden tegengegaan;

c. de rechten van Koerden en Armeniërs zullen moeten worden beschermd.

Afghanistan

De bezetting door de Sovjet-Unie van Afghanistan dient te worden beëindigd. Daarbij moet gestreefd worden naar een internationale regeling, waarbij de soevereiniteit van Afghanistan wordt gewaarborgd.

Nederland verleent humanitaire steun aan de Afgaanse bevrijdingsbeweging en aan de slachtoffers van de strijd in Afghanistan, zoals vluchtelingen, binnen en buiten dat land.

Zuidelijk Afrika

Met betrekking tot Zuidelijk Afrika moet het beleid gericht zijn op afschaffing van het apartheidssysteem, totstandkoming van het algemeen kiesrecht, bevordering van de sociale rechtvaardigheid in Zuid-Afrika en onafhankelijkheid voor Namibië. Daarom dient Nederland zich, desnoods eenzijdig, in te zetten voor het naderbij brengen van een volledige economische boycot van Zuid-Afrika, op de meest korte termijn. Nederland neemt binnen EG-verband het initiatief om de gedragscode voor multinationale ondernemingen te vervangen door een gezamenlijke boycot. Hiertoe moet Nederland zowel in Europees als in nationaal verband concrete initiatieven nemen ter vergroting van de economische en politieke druk op Zuid-Afrika. In ieder geval moet worden overgegaan tot het instellen van een investeringsstop naar Zweeds model en een olie-embargo door Nederland.

Zowel aan ANC (African National Congress) als UDF (United Democratic Front) zal de politieke en humanitaire hulp worden vergroot. Tevens zal meer steun worden gegeven aan de zwarte vakbeweging in Zuid-Afrika, met inschakeling van de Nederlandse vakbeweging. Bovendien zal de werkingssfeer van het verplichte wapenembargo tegen Zuid-Afrika uitgebreid worden naar alle strategische goederen en technologieën. Nederland moet bijdragen aan de versterking van de economische en politieke positie van de fontlijnstaten, mede door intensivering van het beleid van de Europese Gemeenschap ter zake, opdat de afhankelijkheid van deze landen ten opzichte van Zuid-Afrika verminderd wordt. In dit kader wordt de steun aan de SADCC (Southern African Development Coördination Committee) aanzienlijk verhoogd. De onafhankelijkheid van Namibië moet worden nagestreefd op basis van resolutie 435 van de Verenigde Naties. De politieke en humanitaire hulp aan de SWAPO (South-West African People's Organisation) wordt vergroot.

Midden- en Latijns-Amerika

Ten aanzien van Midden- en Latijns-Amerika is het noodzakelijk dat het democratiseringsproces in deze regio's ondersteund wordt en de militaire betrokkenheid van de Verenigde Staten bij de ontwikkelingen in Midden-Amerika wordt tegengegaan, waarbij op dit land druk wordt uitgeoefend zich te houden aan

de internationale rechtsregels. Een actiever optreden van Europa t.a.v. Latijns-Amerika is dringend gewenst.

In EPS-verband (Europese Politieke Samenwerking) dient actief te worden meegewerkt aan het totstandbrengen van de door de Contadora-groep voorgestelde vredesregeling voor Midden-Amerika. Nederland versterkt de economische samenwerking met Nicaragua (en nodigt de EG-partners uit hetzelfde te doen), ten einde de gevolgen van de Noordamerikaanse boycot op te vangen en Nicaragua in staat te stellen een ontwikkeling op eigen kracht door te maken. In het kader van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid wordt Nicaragua een zogenaamd programmaland. Gestreefd moet worden naar een politieke oplossing voor het conflict in El Salvador. Dit houdt ten minste in, dat er vrije onafhankelijke verkiezingen moeten plaatsvinden. Nederland verleent humanitaire steun aan de bevrijdingsbeweging. Een politieke oplossing dient tevens bevorderd te worden door het economische samenwerkingsprogramma voor Midden-Amerika van de EG.

De internationale druk op het regime in Chili moet worden vergroot. Voor de schuldenproblemen van Latijns-Amerika is naast een gezondmaking van de eigen economie een structurele tegemoetkoming ter zake van rente en aflossing noodzakelijk.

Suriname

Nederland moet zijn beleid, met inbegrip van herstel van de ontwikkelingsrelatie, richten op democratisering, inclusief respect voor de mensenrechten. Dit heeft de mogelijkheid van kleinschalige hulpverlening - buiten de verdraghulp om indien nodig - ter leniging van de noden van de bevolking van Suriname, niet uit te sluiten.

Nederlandse Antillen en Aruba

Nederland dient vanwege zijn speciale relatie de werkgelegenheid te stimuleren en dient daarvoor een deel van zijn ontwikkelingsgelden te besteden.

Westerlijke Sahara

Nederland dient het recht op zelfbeschikking van het volk van de Westelijke Sahara te erkennen.

Turkije

Nederland dient, in Europees en in NAVO-verband, stappen te ondernemen tot volledig herstel van de rechtsstaat in Turkije.

3. Vrede en veiligheid

Meer vrede en veiligheid worden bereikt door positieve veranderingen in politieke, economische en militaire verhoudingen tussen Oost en West, Noord en Zuid. Een der wegen tot positieve veranderingen is vredesopvoeding. Vredesonderwijs dient daarom in het onderwijspakket te worden opgenomen. Louter veranderingen in de militaire sfeer zonder een samenhangend politiek en economisch veiligheidsbeleid bieden geen oplossing. Daarom mogen de beschikbare militaire middelen niet bepalend zijn voor de politieke keuzes.

De militaire krachtsverhouding tussen Oost en West wordt bepaald door wapenarsenalen, waarmee de beide blokken elkaar met totale vernietiging bedreigen. De wapenwedstrijd wordt door wederzijds wantrouwen aangewakkerd.

Zozeer de Partij van de Arbeid op grond van haar beginselen totalitaire maatschappijvormen afwijst en democratische waarden verdedigt, zozeer dwingt het atoombijperk tot het afzien van elk geweld in de verhouding tussen de supermachten. De doelstelling van de Partij van de Arbeid is het in samenwerking met anderen verwezenlijken van gedeelde veiligheid door ontspanning, oorlogsvoorkoming, vreedzame conflictoplossing, wapenbeheersing en ontwapening.

Eenzijdige veiligheid bestaat in het nucleaire tijdperk niet. Alleen in samenwerking met de tegenpartijen kan meer veiligheid worden gerealiseerd.

Elk streven naar het verwerven van meer veiligheid ten koste van de veiligheid van anderen is hiermee strijdig. Onderhandelingen zijn daarom essentieel voor het proces van gedeelde veiligheid. Daarnaast zijn ook eenzijdige stappen noodzakelijk. Dit proces biedt de best mogelijke weg aan Oost en West om de rol van de nucleaire afschrikking te verminderen en op termijn te beëindigen.

Dit alles houdt in dat de Westeuropese landen niet langer mogen accepteren, dat over hun hoofden heen over hun veiligheid wordt onderhandeld. Met het oog daarop zal de Nederlandse inspanning er op gericht moeten zijn eigen en waar mogelijk Europese inzichten tot gelding te brengen om te komen tot een meer geïntegreerde en meer op ontwapening gerichte Westelijke positie in de onderhandelingen tussen Oost en West.

Om uiteindelijk de tegenstelling tussen de blokken te kunnen overbruggen en het doorbreken van de blokvorming mogelijk te maken, moeten NAVO en Warschau-Pact samen zoeken naar vormen van gedeelde veiligheid en een militaire strategie, die ondubbelzinnig en defensief is. Tussen Oost en West moet een brede ontspanningspolitiek worden gevoerd, voortbouwend op basis van het Helsinki-slotakkoord. Zij houdt in verbetering van humanitaire, culturele en economische betrekkingen op alle niveaus, vermindering van de militaire confrontatie en verbetering van de mogelijkheden om een conflict te voorkomen. Ook de bilaterale betrekkingen tussen Oost- en Westeuropese landen moeten meer in deze zin ontwikkeld worden. Het NAVO-verdragsgebied wordt niet uitgebreid en er worden geen landen als nieuw lid toegelaten.

De Europese Gemeenschap dient een actief beleid te voeren ter verbetering van de betrekkingen met Oost-Europa. Ook in dit breder verband dienen schendingen van mensenrechten in Oost-Europa en de Sovjet-Unie aan de orde te worden gesteld. Nederland zal uitvoering geven aan zijn betuigde instemming met VN-aanbevelingen inzake ontwapening en ontwikkeling (Thorsson-rapport).

In militair opzicht geldt dat het drastisch verminderen van de rol van kernwapens door terugdringing van aantal en aandeel, gericht op de geleidelijke afschaffing, de hoogste prioriteit behoudt en dat de non-proliferatie van kernwapens, zowel verticaal als horizontaal, krachtig moet worden nagestreefd. Het non-proliferatieregime moet versterkt worden. Daartoe zullen de volgende maatregelen genomen moeten worden: een volledig kernproef-verbod, de instelling van kernwapenvrije zones, het afgeven van negatieve veiligheidsgaranties en een internationale splijtstofregeling. Alle staten dienen tot dit verdrag toe te treden.

Een Westeuropese kernmacht wordt afgewezen. Frankrijk en Engeland moeten ertoe worden gebracht hun kernmachten in een onderhandelingsproces in te brengen met de bereidheid te komen tot een drastische vermindering van kernwapens in Oost en West. De huidige invulling van de NAVO-strategie moet zodanig veranderd worden, dat in ieder geval vroegtijdig en eerste gebruik van kernwapens wordt uitgesloten.

Vermindering van kernwapens dient gepaard te gaan met beperkingen ten aanzien van de conventionele bewapening. Veranderingen in de conventionele bewapening dienen te passen in een defensieve strategie. Noch door wapensystemen, noch door doctrines mag twijfel ontstaan aan de uitsluitend defensieve rol van de strijdkrachten. Ten einde deze doelstellingen te concretiseren moeten de volgende stappen genomen worden:

- a. wederzijdse no-first-use-verklaringen;
- b. drastische vermindering van strategische kernwapens en verwijdering van middellange afstandwapens;
- c. het totstandbrengen van een alomvattend verbod op kernproeven;
- d. het bestendigen van het AIBM-verdrag (Anti-Ballistic Missiles);
- e. het totstandbrengen van een verdrag, inhoudende een verbod op de ontwikkeling, het testen en het plaatsen van ruimtewapens;
- f. een verbod op anti-satellietwapens;
- g. het afwijzen van het Strategisch Defensie Initiatief (Star Wars) als nieuw impuls voor de wapenwedloop;
- h. het door middel van vertrouwenwekkende maatregelen scheppen van een grotere doorzichtigheid van de militaire capaciteiten en de militair-strategische bedoelingen van de NAVO en het Warschau-Pact;
- i. uitbanning van chemische en biologische wapens;
- j. verwijdering van gevechtsveldkernwapens;
- k. de totstandkoming van kernwapenvrije zones door het verwijderen van kernwapens uit niet-kernwapenstaten;
- l. het door nieuwe voorstellen intensiveren van de onderhandelingen over het omlaagbrengen van de troepensterkte in Centraal-Europa en uitbreiding ervan tot de conventionele wapensystemen;
- m. nadere uitwerking van de defensieve strategie.

Direct te nemen stappen om tot een duurzaam en betekenisvol onderhandelingsresultaat te komen, zijn:

- a. de bestaande kernwapenarsenalen moeten worden bevroren;
- b. de plaatsing van middellange-afstandwapens moet, desnoods eenzijdig, worden stopgezet;
- c. de onderhandelingen over strategische en middellange afstands-kernwapens dienen geïntegreerd gevoerd te worden;
- d. over de rol van tactische kernwapens en de vorming van een kernwapenvrije zone in Europa moeten besprekingen geopend worden;
- e. het aantal tactische kernwapens van de NAVO moet eenzijdig drastisch worden teruggebracht;
- f. aan conventionele wapensystemen moet geen nucleaire taak meer worden verleend. Om een dergelijk beleid te bevorderen, is Nederland kritisch NAVO-lid en zal:
  - a. geen kruisraketten plaatsen;
  - b. geen andere nieuwe kerntaken accepteren;
  - c. zijn kerntaken beëindigen, waarbij het tempo bepaald wordt door:
    - het naderbijbrengen van een kernwapenvrij Europa;
    - het positieve effect op onderhandelingen;
  - d. eerste prioriteit geven aan de opheffing van de nucleaire taak van de kanonsystemen.

De Nederlandse defensie-inspanning moet zo doelmatig mogelijk worden ingericht, bij voorkeur in het kader van taakverdeling op Europees niveau. Het aantal (deel)taken van de Nederlandse krijgsmacht moet worden verminderd, waarbij prioriteit wordt gegeven aan de handhaving van de taak van de te herstructureren landmacht, terwijl de taken van de marine worden geconcentreerd op oppervlakteschepen en die van de luchtmacht op vliegtuigen.

De defensie-uitgaven worden ten minste met 5% omlaag gebracht. Die besparing komt ten goede aan ontwikkelingshulp en conversie.

Afhankelijkheid van het bedrijfsleven van militaire opdrachten moet worden verminderd. Compensatie voor in het buitenland geplaatste militaire opdrachten moet bij voorkeur plaatsvinden in de civiele sector. De parlementaire controle op militaire aan- en verkopen wordt versterkt. Conversie vindt plaats in het kader van het op selectieve groei gerichte beleid en wordt tevens gekoppeld aan het technologiebeleid. Bovendien wordt het onderzoek naar conversie uitgebreid en gesubsidieerd waar nodig. Samenwerking op materieel gebied in het kader van de IEPG (Independent European Program Group) dient te worden gebonden aan stringente regels met betrekking tot de export; een geïntegreerde Westeuropese wapenindustrie wordt tegengegaan. Export vindt niet plaats naar internationale spanningsgebieden en naar staten, die de mensenrechten schenden. Ieder jaar wordt hiervan een uitputtende lijst vastgesteld.

In de personele sfeer moet gelijke behandeling van burgers en militairen wat betreft hun rechtspositie uitgangspunt zijn. De rol van een apart straf- en tuchtrecht voor militairen moet daarom worden ingeperkt in vreedstijd. Het militair strafrecht wordt ondergebracht bij de civiele rechter. De wedde van dienstplichtigen wordt opgetrokken tot het minimum(jeugd-)loon. Bezwaren van politieke aard tegen nucleaire bewapening, alsmede tegen het militaire apparaat worden erkend als onoverkomelijke gewetensbezwaren tegen persoonlijke vervulling van de militaire dienstplicht. Deze gewetensbezwaren dienen als zodanig te worden erkend. Gewetensbezwaarden kunnen zonder meer vervangende dienstplicht vervullen. De duur van de dienstplicht zal niet verlengd worden. Het beleid betreffende vrijstelling van dienstplichtigen moet worden veranderd. Er komt slechts een vrijstellingsgrond, die als criterium bijzondere persoonlijke omstandigheden heeft. Vervangende dienstplicht zal niet langer duren dan de wettelijke militaire dienst. De krijgsmacht wordt gedemocratiseerd, met inbegrip van recht op vrije meningsuiting en vakbondsvorming. De IHV (Inhouding huisvesting en voeding) zal worden afgeschaft. De reiskostenregeling voor ongehuwden dient gelijk te worden aan die van gehuwden. Overbodig militair ceremonieel wordt afgeschaft. Het onderzoek naar alternatieve vormen van (sociale) verdediging wordt voortgezet.

4. Noord-Zuid

Het totstandbrengen van een betere en meer rechtvaardige spreiding van welvaart en welzijn in de wereld is van vitaal belang. Ontwikkelingsbeleid dient gericht te blijven op structurele veranderingen in de relatie Noord-Zuid en in de verhoudingen binnen de Derde Wereld. Een internationaal ontwikkelingsbeleid, gericht op het totstandbrengen van een nieuwe internationale economische orde, is noodzakelijk voor het scheppen van meer rechtvaardige en stabiele verhoudingen in de wereld. Versterking van de economische positie van de ontwikkelingslanden dient in te houden: verbetering van de situatie van de armste bevolkingsgroepen, waarvan de emancipatie van de vrouwen een belangrijk onderdeel is. Verdere bewustwording en educatie van de Nederlandse bevolking is nodig om een vooruitstrevend ontwikkelingsbeleid te voeren. Daartoe subsidieert de overheid organisaties en instellingen die op dit gebied actief zijn. Dit beleid moet worden gevoerd uitgaande van de onderlinge afhankelijkheid (interdependentie) van de economieën van de arme en de rijke landen. Het moet rekening houden met de verschillen in ontwikkeling tussen de landen van de Derde Wereld, bij voorbeeld tussen nieuwe industrielanden (N.I.C.'s) en de armste landen.

Onderdeel van dit beleid moet zijn het besteden door de geïndustrialiseerde landen van ten minste 0.7% BNP (bruto nationaal produkt) aan

ontwikkelingssamenwerking. Ten einde honger in de wereld te bestrijden moet worden gekomen tot inrichting van internationale voedselbuffervoorraden en het bevorderen van voedselzelfvoorziening in ontwikkelingslanden. Voedselhulp dient slechts gegeven te worden als noodhulp en zoveel mogelijk ingepast te worden in structurele ontwikkelingsprojecten. Van belang is bij voorbeeld hulp ten behoeve van de plattelandsbevolking, waarbij rekening gehouden wordt met ecologische en sociaal-culturele gevolgen (voor bijv. vrouwen) en de financiële mogelijkheden ter plaatse. Voor in het bijzonder de armste Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara is een omvangrijk en volgehouden hulpprogramma noodzakelijk. In VN- en EG-verband moeten afspraken worden gemaakt over de omvang van de gezamenlijke hulp van de donorlanden, de structurele voortzetting van de hulp, het vervoer en de verdeling en de wijze waarop de eigen voedselproductie van de desbetreffende landen kan worden opgevoerd. Nederland moet hieraan in zijn hulpbeleid prioriteit geven, zolang Afrika niet in staat is een eigen ontwikkeling op gang te brengen. Verder dient de Europese Gemeenschap deel te nemen aan prijsstabilisatie-overeenkomsten van landbouwprodukten (met name suiker, granen en zuivel) en moet worden gestreefd naar een drastische vermindering van de EG-landbouwoverschotten. Dumping van deze overschotten op de wereldmarkt dient te worden tegengegaan.

Ten einde ontwikkelingslanden via handel eigen inkomen te laten verwerven en hun exportpositie te verbeteren moet(en):

- a. handelsbelemmeringen worden afgebroken die de export van landbouw- en industrieprodukten uit de Derde Wereld verhinderen, o.a. om lokale verwerking van grondstoffen te stimuleren;
- b. algemene preferentiële stelsels worden uitgebreid en een contractueel karakter krijgen;
- c. een Europees economisch structuurbeleid ontwikkeld worden dat ook ruimte schept voor industrialisatie in de Derde Wereld.

Ten einde de koopkracht van de grondstoffenexporterende ontwikkelingslanden op de internationale markt te verhogen, zet Nederland zich in voor volledige invoering van het Gemeenschappelijk Grondstoffen Fonds en het geïntegreerd Grondstoffen Programma en voldoende financiering daarvan met het oog op lokale verwerking van grondstoffen, verbetering van afzetkansen en diversificatie. Verder moet een nieuwe internationale financieringsfaciliteit tot stand komen die plotselinge schommelingen in exportopbrengsten compenseert.

Ten einde de afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden in het internationale geldstelsel te verminderen is institutionele en politieke hervorming van IMF (Internationaal Monetair Fonds) en Wereldbank noodzakelijk. Schepping van speciale trekkingsrechten vindt plaats ten behoeve van de Derde Wereld. Nederland stelt het eigen deel ter beschikking van ontwikkelingsfinanciering. Zonodig kunnen de EG-landen eigen kapitaalmiddelen ter beschikking stellen. Herstructurering en sanering van schulden zijn nodig, zodanig dat de schuldenlanden ruimte krijgen voor economisch herstel en bescherming van de armste bevolkingsgroepen. Van belang is een nieuwe internationale financieringsfaciliteit, die verhoging van de schuldenlast ten gevolge van een hoog rentepeil compenseert. IMF-voorwaarden dienen ontwikkeling te bevorderen in plaats van te frustreren.

Om invloed uit te oefenen op het beleid van multinationale ondernemingen dienen internationale gedragscodes (Verenigde Naties, Europese Gemeenschap) bindend of zo bindend mogelijk te zijn. Daarbij is regulering van de handel in farmaceutica en pesticiden noodzakelijk. Export van produkten, die om milieu-overwegingen of gezondheidsoverwegingen in Nederland niet mogen worden gebruikt, wordt verboden.

Bedrijven waaraan de overheid steun geeft, of waarmee de overheid contracten afsluit, dienen internationale gedragsregels na te leven.

Bescherming van het leefmilieu dient bevorderd te worden in het bijzonder door het opzetten van internationale programma's om ontbossing en erosie tegen te gaan. Ook dient Antarctica onder beheer gesteld te worden van de internationale gemeenschap.

Programma's van ontwikkelingslanden gericht op geboortenregeling verdienen steun. Daarbij dient te worden uitgegaan van het individuele recht op beslissing omtrent het al of niet krijgen van kinderen.

Nederland dient in het kader van het hulpbeleid:

- a. ten minste 1,5% NNI (netto nationaal inkomen) aan ontwikkelingssamenwerking te besteden;
- b. de hulp m.n. te richten op landen die ernst maken met armoedebestrijding, maatschappelijk hervormingen doorvoeren, democratische structuren nastreven en de mensenrechten respecteren. De 'mate van armoede' en 'behoefte aan hulp' vormen aanvullende criteria; op basis van deze criteria wordt de lijst van programalanden herzien;
- c. de hulp primair te richten op de armste bevolkingsgroepen, met name vrouwen, waarbij deze groepen zelf betrokken worden bij de opzet en uitvoering van de hulpprojecten;
- d. voldoende additionele middelen (boven de 1,5% NNI) vrij te maken om verplichtingen uit het verleden na te komen, opdat ook de in vorige jaren beschikbaargestelde 1.5% NNI daadwerkelijk aan ontwikkelingssamenwerking wordt uitgegeven;
- e. de hulp op te schonen van uitgaven, die niet rechtstreeks de Derde Wereld ten goede komen;
- f. het bestanddeel aan kapitaalmarkt middelen in de begroting van ontwikkelingssamenwerking te verminderen;
- g. te bevorderen, dat de hulp in de Derde Wereld zelf wordt besteed, ten einde de werkgelegenheid en de onderlinge handel in de Derde Wereld te ondersteunen;
- h. de verplichting om hulp in Nederland te besteden af te schaffen;
- i. in internationaal verband algehele opheffing van de binding na te streven;
- j. ontwikkelingssamenwerking niet te gebruiken voor exportbevordering en deze daarom niet te financieren uit de begroting Ontwikkelingssamenwerking;
- k. het relatieve aandeel van ecologie en energieprojecten in het totale hulppakket te vergroten.

De omvang van de hulp aan Indonesië wordt heroverwogen in relatie tot de mensenrechten en de overige criteria, die gelden voor de programmalanden. Nederland zal zich in zijn positie van IGGI-voorzitter (Inter Gouvernmental Group for Indonesia) inzetten voor verbetering van de positie van de armste bevolkingsgroepen in Indonesië. Grote waarde wordt gehecht aan de rol van de medefinancieringsorganisaties in de ontwikkelingshulp. Armoedebestrijding van de armste doelgroepen in de ontwikkelingslanden blijft echter ook een eigen en zelfstandige taak van de overheid, die niet op deze organisaties mag worden afgewenteld.

5. Rol van Europa

Het bevorderen van de economische en politieke samenwerking in Europa is essentieel voor Nederland. Daardoor ontstaan grotere mogelijkheden voor het verwezenlijken van sociaal-economische en buitenlands-politieke doelstellingen. Het totstandbrengen van een Europese Unie kan hieraan belangrijk bijdragen.

De EG moet worden gebruikt als kader voor een politiek van selectieve economische stimulering, zowel door het versterken van de interne markt, het door middel van structuurprogramma's bijdragen aan de ontwikkeling van de armere regio's als door het opzetten van een gecoördineerd stimuleringsbeleid onder meer door civiele projecten op technologiegebied, zoals Eureka.

Het Europese Monetair Stelsel en de rol van de ECU (Europese rekeneenheid) moeten worden versterkt, zowel om de interne monetaire stabiliteit te vergroten als om bij te dragen tot een stabilisering van de internationale monetaire situatie. Daarom wordt gestreefd naar:

- a. toetreding van alle lidstaten;
- b. oprichting van een Europees Monetair Fonds;
- c. uitbreiding van het gebruik van de ECU.

Het protectionisme dient, mede omdat het strijdig is met de belangen van de Derde Wereld, te worden tegengegaan. Intensivering van de economische samenwerking tussen Europese Gemeenschap en COMECON-landen (Raad voor wederzijdse bijstand tussen Oosteuropese staten) moet worden nagestreefd.

In de politieke sfeer moet prioriteit worden gelegd bij het verbeteren van de besluitvorming in de EG. Besluitvorming in de Raad van Ministers moet plaatsvinden bij gekwalificeerde meerderheid. De bevoegdheden van het Europese Parlement en de rol van de Europese Commissie als het uitvoerend orgaan van de EG worden versterkt. De doelmatigheid van de EG dient te worden verhoogd en de kosten verlaagd, door het kiezen van een locatie voor bestuurlijke en politieke activiteiten.

De coördinatie van het buitenlands beleid in de EPS (Europese Politieke Samenwerking) dient te worden vergroot. De verklaringen van de EPS zullen waar nodig en mogelijk met EG-maatregelen worden ondersteund (hulpprogramma's voor Centraal-Amerika en de frontlijnstaten, boycot-acties met betrekking tot Zuid-Afrika).

Versterking van de Westeuropese rol op het gebied van vrede en veiligheid is vereist. Een zelfstandige Europese defensiemacht wordt afgewezen. De ontwikkeling van een stabiel en onafhankelijker West-Europa is hierbij noodzakelijk. Meer eenheid is ook nodig om de internationale ontwikkelingen te beïnvloeden. Het veiligheidsbeleid dient de nadruk te leggen op politieke en economische middelen, waarbij een afzonderlijk militair evenwicht met het Warschau-Pact niet nagestreefd wordt. Binnen het kader van de EPS moet aan de eigen Europese rol op veiligheidsgebied gestalte worden gegeven. De WEU (Westeuropese Unie) moet voorlopig worden gebruikt als het kader voor overleg over de politiek-militaire aspecten van Europese veiligheid. West-Europa moet een directe inbreng ontwikkelen op basis van de eigen positie in het onderhandelingsproces. De samenwerking gericht op standaardisatie en rationalisatie van defensiematerieel moet worden uitgebreid en passen in een beleid gericht op conversie. Westeuropese landen nemen gezamenlijk initiatieven om te komen tot een verlaging van de defensie-uitgaven met 5% ten bate van de Derde Wereld. Nederland zet zich in voor concrete vertaling van deze doelstelling. De eigen verantwoordelijkheid met betrekking tot wapenbeheersing moet tot uitdrukking komen door het in de ruimte brengen van een Europese waarnemingsatelliet.

Opheffing van de 'Berufsverbote'-praktijk in de BRD (Bondsrepubliek Duitsland) vraagt speciale aandacht waar het gaat om een lidstaat van de EG.

Hoofdstuk 6. Voorlopig financieel kader van het verkiezingsprogramma

Het verkiezingprogram is gericht op het vergroten van de (selectieve) economische groei, het arbeidsintensiever maken van die groei en het herverdelen van de arbeid; het belangrijkste doel is de omvangrijke werkloosheid terug te dringen. De effecten van het programma van de Partij van de Arbeid zijn pas zichtbaar te maken, als de daarin gekozen beleidsinzet wordt afgezet tegen een voorspelling voor de periode 1986-1990 bij 'ongewijzigd beleid'. Een dergelijke voorspelling door het Centraal Planbureau is pas in het najaar beschikbaar. In het huidige stadium moet worden volstaan met een boekhoudkundige benadering, waarbij als technische basis voor de berekening gelden: 2% economische groei en 1,75% arbeidsproductiviteitsstijging per jaar.

Tegelijkertijd moet een veronderstelling gemaakt worden met betrekking tot de jaarlijkse trendmatige groei van het arbeidsaanbod. Het Centraal Planbureau stelt deze op 70.000. Daarvan uitgaande zijn de komende kabinetsperiode 280.000 mensen op de arbeidsmarkt te verwachten. Ten slotte zijn er onvermijdelijke tegenvallers voor de publieke financiën in de sfeer van onder andere aardgasbaten en rentelasten.

Gegeven deze uitgangspunten zullen zowel de werkloosheid, als het financieringstekort bij ongewijzigd beleid in de komende regeerperiode stijgen.

Om deze ontwikkeling te keren zijn op basis van het verkiezingprogramma de effecten van een aantal beleidsmaatregelen doorgerekend. Een leidende gedachte daarbij was, dat ombuigingen zoveel mogelijk beperkt dienen te blijven tot datgene wat op grond van verhoging van efficiency en doelmatigheid van de overheid te verdedigen is. Voor de periode 1986-1990 is in dit pakket een bedrag aan ombuigingen opgenomen van in totaal 7,5 mld. gulden. Daarnaast worden beleidswijzigingen voorgesteld die extra inkomsten opleveren ten opzichte van de meerjarencijfers bij ongewijzigd beleid. Zo zal de WIR (Wet Investeringsrekening) geleidelijk worden beperkt en slechts gehandhaafd blijven tot een bedrag van ca. 2 mld. gulden per jaar. Dit bedrag zal gericht worden aangewend voor het stimuleren van de investeringen van startende kleine en middelgrote bedrijven. Voor veel van deze bedrijven betekent dat, in vergelijking met de huidige WIR, een extra investeringsimpuls. De fiscale voorraad- en vermogensaftrek zal gekoppeld worden aan de inflatie tot een percentage van maximaal 4. Bij de huidige inflatieprognose betekent dat een besparing van ruim 1 mld. gulden per jaar.

Onze voorstellen, gericht op een intensieve aanpak van de fraude in de sfeer van belastingen en sociale zekerheid moeten leiden tot een extra opbrengst van 2 à 4 mld. Daarnaast zal de in de fiscale paragraaf aangekondigde reparatiewetgeving (het dichten van 'lekken' in de inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting) aanvullende middelen opleveren. Additionele middelen worden ook verkregen door continuering van de gigantenregeling bij de aardgasvoorziening conform het desbetreffende programmapunt, gekoppeld aan milieu-investeringen. Dit betekent een extra aardgasopbrengst in 1990 van 1 mld. gulden.

Met inzet van deze middelen lijkt het mogelijk om in een periode van vier jaar:

- a. het koppelingmechanisme voor de uitkeringsgerechtigden en de trend voor ambtenaren en trendvolgers te herstellen;
- b. de voorgenomen stelselherziening sociale zekerheid ongedaan te maken, alsmede verbeteringen voor langdurig werklozen aan te brengen;
- c. de koopkracht te handhaven;
- d. een investeringsprogramma van cumulatief 8 miljard uit te voeren;
- e. het financieringstekort met 0,5% per jaar terug te brengen.
- f. aan een aantal prioriteiten in de collectieve sfeer tegemoet te komen.

Om dit programma te kunnen uitvoeren, zullen bezuinigingen op de rijksbegroting worden doorgevoerd, met name door stabilisering van de defensie-uitgaven,

efficiency-verbetering en besparingen voortvloeiend uit de zogenaamde heroverwegingsrapporten, oplopend tot 3,5 mld. in 1990. Begrotingsgeldten ten behoeve van algemene steunregelingen aan bedrijven worden beperkt met 1 miljard. De groei van de uitgaven ten behoeve van de volksgezondheid wordt afgeremd met 1 mld. gulden. Ten slotte lijkt het mogelijk door afroaming van overrente tot een beperking van de afdracht van pensioenpremies in de collectieve sector te komen, waardoor uiteindelijk een besparing in de collectieve sector kan worden bereikt in de orde van grootte van 2 miljard in 1990. In totaal wordt derhalve voor 7,5 miljard omgebogen ten opzichte van de huidige meerjarenramingen.

De in hoofdstuk 2.16 beschreven integratie van de premieheffing AOW/AWW met de loon- en inkomstenbelasting (o.a. verbreding inkomensbegrip en beperking aftrekposten) leidt tezamen met een koopkrachtreparatie voor de minima en de andere beleidsvoornemens en veronderstellingen tot de volgende uitkomsten:

- de koopkracht blijft over de gehele linie constant (excl. incidenteel) t.o.v. 1986;
- voor koopkrachthandhaving i.v.m. de netto-nettokoppeling is (her)invoering van de bejaardenaftrek nodig van ongeveer in totaal 8000,- gulden voor gehuwde AOW'ers;
- de keuze voor koopkrachtreparatie voor de minima, geen nivellering tussen het minimum en het inkomen gelijk aan de premiegrens volksverzekeringen en geen verder denivelleren daarboven leidt tot een verlaging van de belastingvrije sommen met 40% en een verlaging (globaal) van de geïntegreerde marginale tarieven met 6%-punten voor de eerste schijf aflopende tot ca. 1%-punt voor de hoogste schijf.

Uit het programma en deze financiële verantwoording valt op te maken, dat ons streven niet zozeer gericht is op het verlagen van de collectieve lastendruk als zodanig, maar zich speciaal richt op vermindering van de lastendruk voor de burgers. Door omzetting van overdrachten aan bedrijven in rechtstreekse overheidsinvesteringen (stadsvernieuwing, bodemsanering, decentrale energie-opwekking en energiebesparing) trachten we een meer rechtstreeks bestedingseffect te bewerkstelligen, waarbij ook gemeenten zeer sterk betrokken zijn (ook in de vorm van vereenvoudigde terugploegprojecten). Dit investeringsprogramma van in totaal 8 mld. zal nagenoeg volledig (door opdrachten en bestellingen) ten goede komen aan het bedrijfsleven. Ook de afzetstijging die resulteert doordat de koopkracht van met name de uitkeringsgerechtigden in tegenstelling tot het verleden niet meer daalt, heeft een gunstig effect op de afzet van het bedrijfsleven en daarmee de rendementen.

De redementspositie van veel bedrijven is gelukkig hersteld.

Voorzover in de marktsector geen volledige herbezetting plaatsvindt in het kader van de ATV, nemen de winsten nog verder toe. (Bij een hogere herbezetting ontstaat er in beginsel meer ruimte in de collectieve sector als gevolg van de sterkere daling van de werkloosheid.) Ook dat maakt het verantwoord de komende jaren de WIR en de fiscale voorraad- en vermogensaftrek geleidelijk te beperken met een totaalbedrag van 5 à 5,5 miljard in 1990. Afhankelijk van de conjuncturele ontwikkeling kan het evenwel noodzakelijk zijn middelen vrij te maken voor de toepassing van de in het programma genoemde maatregel van vervroegde afschrijving. In het programma is één miljard opgenomen voor enkele andere claims uit het verkiezingsprogramma waarbij gedacht kan worden aan:

- a. herstel van ontwikkelingshulp op 1,5% NNI (netto nationaal inkomen);
- b. specifieke regelingen in het kader van het indicatief Meerjarenprogramma (zoals t.b.v. het technologiebeleid);
- c. meer financiële ruimte voor gemeenten;
- d. een terughoudend tarieven- en woonlastenbeleid.

Bovenstaand programma is op hoofdpunten getoetst door het Centraal Planbureau op basis van de technische veronderstelling dat de werkloosheid zich stabiliseert en derhalve het extra arbeidsaanbod van 280.000 mensen opgevangen wordt. Arbeidsduurverkortende maatregelen en hun uitwerking op de economie zijn door het nog ontbreken van de meerjarenramingen van het Planbureau moeilijk op hun effecten door te rekenen. Bovendien zouden inverdieneffecten (door het teruglopen van de werkloosheid) te gemakkelijk kunnen worden ingecalculeerd. Voor het terugdringen van de werkloosheid zijn deze maatregelen echter van cruciaal belang. In afwachting van de reeds eerder genoemde meerjarenraming kan thans een voorlopige rekenkundige indicatie worden gegeven van de volgende maatregelen en ontwikkelingen:

- Een algemene arbeidsduurverkorting van jaarlijks 2,5%. In totaal wordt derhalve 10% algemene arbeidsduurverkorting doorgevoerd; daarbij veronderstellen wij, dat in 1986 een gemiddelde arbeidsduur van 36 uur is bereikt (1990: 32-urige werkweek). De in de berekening veronderstelde herbezetting bedraagt in de marktsector minimaal 50%; in collectieve sector 100%.

Deze herbezetting zal wel met onderlinge verschuivingen worden gerealiseerd; de vergrijzing bij voorbeeld noodzaakt tot een herbezetting van meer dan 100% in de sector van het ouderenbeleid. Per saldo vindt hierdoor derhalve een toename van het totale arbeidsvolume plaats, terwijl in andere sectoren met minder dan 100% herbezetting kan worden volstaan. (De vervanging van duurdere arbeidsuren door nieuwkomers kan overigens tot een besparing van circa 0,5 miljard leiden in de collectieve sector.) Na aftrek van de werkgelegenheidseffecten van de bezuinigingen (-20.000) en de door het CPB aangenomen negatieve trend bij de zelfstandigen (-10.000) resulteert uit de combinatie van de veronderstelde economische groei en arbeidsduurverkorting rekenkundig een toename van de werkgelegenheid met 264.000

- Deeltijdarbeid wordt op grote schaal bevorderd; er treedt een voortgaande autonome groei van het aantal personen dat in deeltijd werkt op van circa 60.000 per jaar, waardoor een effect op de werkloosheid (en werkzame personen) optreedt van circa 30.000 per jaar. Over de gehele periode is het autonome effect van de groei van het aantal deeltijdwerkers een vermindering van de werkloosheid met 120.000. Door de maatregelen die worden voorgesteld in dit programma wordt dit met 50% verhoogd, waardoor per saldo een effect van 180.000 optreedt, d.w.z. een verbetering van 60.000 t.o.v. de huidige trend.
- Daarnaast leidt de autonome toename van de VUT (0,6% per jaar) onder de veronderstelde herbezettingspercentages tot een beperking van de werkloosheid met 65.000.
- Het beroepskwalificerend onderwijs wordt uitgebreid, teneinde de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren. Dit leidt tot 45.000 arbeidscontractanten in 1990, waarbij de gecontracteerde arbeid geheel uit stageplaatsen bestaat.
- De nu lopende werkgelegenheidsplannen van overheid en bedrijfsleven ten behoeve van langdurig werklozen en jongeren worden uitgebreid. Een groter deel van de groep langdurig werklozen (nu circa 260.000 personen) kan hierdoor worden bereikt. Verondersteld wordt dat in 1990 65.000 personen meer deelnemen.

De mate waarin elk van de veronderstelde ontwikkelingen en maatregelen feitelijk het hierboven berekende effect hebben is uiteraard in sterke mate afhankelijk van enerzijds de wijze waarop zij de werking van de economie beïnvloeden en anderzijds van de medewerking van werkgevers en werknemers.

Bij iedere daling van de werkloosheid met 50.000 personen kan de premiedruk telkens dalen met 0,3% van het NNI en verbetert het overheidsbudget met 350 miljoen gulden in vergelijking tot de eerdere berekeningen in deze paragraaf.

Deze ruimte, die overigens beperkt wordt door de kosten van o.a. de scholingsprogramma's, zou als volgt kunnen worden aangewend:

1. ruimte voor het arbeidsintensiever maken van de productie;
2. koopkrachtverbetering, met name voor de laagste inkomens;
3. verbetering uitkeringen tot 75%;
4. verdere reductie van het financieringstekort.

Dezelfde volgorde geldt ook, als we er feitelijk in slagen de economische groei, met inschakeling van meer mensen, te verhogen boven de 2%. Inzet van middelen moet dan ook vooral beoordeeld worden in het licht van hun effect op groei en werkgelegenheid.

Deze financiële toelichting – die niet is behandeld door het congres en dus geen onderdeel uitmaakt van het verkiezingsprogram – is opgesteld in augustus 1985 en vormde een eerste verkenning van het kader waarbinnen het (ontwerp-) verkiezingsprogram moest worden gezien.

Door het ontbreken van harde financiële gegevens kon en kan de raming niet anders dan voorlopig zijn, daardoor moet niet uitgesloten worden dat nieuwe gegevens t.z.t. bijstelling van de raming noodzakelijk maken.

De nu bekende gegevens maken echter duidelijk dat voor het bereiken van de belangrijkste doelstellingen, werkgelegenheid en koopkrachtverbetering, een grotere economische groei en een grootscheepse herverdeling van arbeid, broodnodig zijn.

Bij deze becijfering van het CPB is uitgegaan van de veronderstelling dat de contractlonen (excl. incidenteel) stijgen met gemiddeld 1,5% per jaar hetgeen mede voortvloeit uit de veronderstelde financiering van ATV met 2,5% uit de loonruimte.